

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ.КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ”

Гл.ас. Климент Минев Найденов

Демографската политика на Р България – фактор за устойчиво развитие

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертация за присъждане на образователна и научна степен „ДОКТОР”

София
2012 г.

Климент Минев Найденов

Демографската политика на Р България – фактор за устойчиво развитие

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертация за присъждане на образователна и научна степен „ДОКТОР”

Научна специалност 01.08.08. – География на населението и селищата
(Регионална демография)
професионално направление 4.4. Науки за Земята

Научен консултант: проф.д-р Петър Славейков

Научно жури

Рецензенти: проф.дин Пейо Пеев
доц.д-р Тони Трайков
Становища: проф.д-р Христо Каракашев
проф.д-р Петър Славейков
доц.д-р Соня Докова

София
2012 г.

Дисертационния труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на катедра „Регионално развитие” при Геолого-географски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 22.08.2012 г. от 11:00 часа в зала 252 на СУ”Св. Климент Охридски”.

Материалите по защитата ще бъдат качени на сайта на СУ”Св. Климент Охридски”.

УВОД

Актуалност на темата

През последните десетилетия в РБългария настъпиха дълбоки социално-икономически и демографски проблеми. Ниската раждаемост, необезпечаваща простото възпроизводство на населението, застаряването му, ръстът на повъзрастовото натоварване, нарастващата роля на миграциите (вкл. международните), трансформация на брачността (брака) и раждаемостта, изменението на статуса на жените и движението към полово равенство, проблемите съпътстващи заетостта и семейната обвързаност, либерализацията на законите касаещи контрацептивите, абортите и разводите – всички те са характеристики на социално-демографската ситуация в страната. Вследствие на тях, все повече се говори за промени свързани с демографската ситуация в страната и положението на семейството. Негативните тенденции в социално-демографското развитие на страната доведоха до създаване на национална стратегия за демографско развитие на РБългария (2006-2020г.) и актуализирана национална стратегия за демографско развитие на населението в република България 2012 г. - 2030 г. Независимо, че страната ни има опит в провеждането на мерки свързани с демографската ситуация, съвременните политико-икономически условия и социално-демографски процеси създават нови проблеми изискващи мерки различни от досегашните. Своя роля за тези процеси има и приемането на страната на 01.01.2007 година в ЕС. От друга страна в средносрочна перспектива (20 години) взети поотделно и сами по себе си демографските процеси, вкл. миграционните и регионалните демографски дисбаланси не създават преки рискове за националната сигурност. Има обаче вероятност за създаване на условия за рискова ситуация, когато тези сфери се разглеждат във връзка помежду им. Въпреки приемането на страната в ЕС и прилагането на структурните фондове съществуват както междурегионални, така и вътрешно областни различия. Според последното преброяване от 2011 г., населението на България продължава да бъде в процес на отрицателен естествен и механичен прираст. През последните над 20 години, то намалява, застарява и емигрира. Трябва да се отбележи, че в дългосрочен план и запазване на сегашните условия се очаква умерено увеличаване на делът на ромите, запазване на дела на турското население, и намаляване на българската етническа група. Това се случва в условията на по-висок естествен прираст на ромите, съчетан с по-кратка продължителност на живота. В средносрочен план тези процеси сами по себе не могат да доведат до демографски и социален срив и не могат да породят пряко значим риск за националната сигурност. Те пораждат определени ограничения в стопанската сфера, но по-скоро са предпоставка за запазване на статуквото, отколкото за икономическа катастрофа¹. Трябва обаче, да се отчитат регионалните дисбаланси, които няма да доведат до устойчиво регионално развитие. Например съотношенията между българското и ромското население се променят на регионално ниво (например Северозападна България), областно ниво (Монтана, Видин) и общинско ниво (Бойчиновци, Брусарци, Лом, Средец, Малко Търново), като в отделни общини ромите достигат 30%, а в отделни населени места – до 100% . Част от тези регионални дисбаланси включват: влошена здравна инфраструктура и влошена образователна структура.

Цел и задачи на дисертационния труд

Основна цел на дисертационния труд е анализ на демографската политика на Р България, връзката ѝ с устойчивото развитие на страната в условията на съвременните социално-демографски трансформации.

За постигането на указаната цел в работата са поставени и решени следните задачи:

- Разкриване на същността на устойчивото развитие и връзката му с демографската ситуация и политика
- Разкриване на влиянието на демографския фактор върху устойчивото социално и икономическо развитие на Р България
- Разкриване на особеностите на развитието на демографската политика в исторически аспект

¹ Гарнизов, В. - Вероятността за риск при връзката между различията в центъра и периферията - Регионални, демографски и здравни дисбаланси, в-к Капитал, 03-09-03-2012г.

- Проследяване на демографското развитие на Р България и отчитане на особеностите на развитие на демографската политика провеждана от страна на държавата
- Кратък обзор на политиката свързана с регулиране на демографските процеси в част от европейските страни
- Предложени са основни показатели за мониторинг на демографската ситуация

Обектът на изследване се явява демографската политика в Р България.

Предметът на изследване се явяват направленията и мерките на демографската политика, както и особеностите на демографските процеси за периода от Освобождението до 2011 г., определящи развитието на демографската политика.

Методи

В дисертационния труд са използвани от една страна базови научни методи като анализ и синтез, индукция и дедукция, исторически метод, метод на хипотезите и др. От друга страна са използвани и методи от различни научни направления. На първо място са използвани математико-статистически методи. Те са използвани за анализ на закономерностите в масови демографски явления които се проявяват в повечето от случаи. Поради този факт може да се смята, че демографията изучава големи съвкупности от демографски събития. В науката това се нарича закон за големите числа. С помоща на статистическите методи се определя числеността на населението и неговите категории (постоянно и налично население). Статистическите методи дават възможност да се установи разпределението на населението по пол, възраст, брачна структура, семеен състав, да се оперелят миграционните потоци и тяхната интензивност чрез използването на коефициенти. На второ място са използвани методи за моделиране. Те са в основата на компютърните софтуеъри и са един от методите за изучаване на миграцията. На трето място са използвани социологически методи. На тяхна база се правят анализите за мотивацията на хората по отношение на раждаемостта, брачността, миграцията и т.н. Тези методи имат важно значение при изучаването на зависимостите в демографските процеси от едни или други социални явления, механизмите на формиране на демографското поведение в различните социални условия, както и за анализ на репродуктивното поведение на населението. Използвани са и т.н. графоаналитични методи. Те обикновено се свързват с построяването на графики, които от своя страна позволяват нагледно да се представят във вид на графично изображение закономерностите и тенденциите на повечето демографски процеси. Използван е и картографския метод. Чрез него в ГИС среда са създадени карти изобразяващи различни демографски процеси. Не на последно място са използвани и чисто демографски методи.

За теоретична и методологична основа на дисертационния труд са използвани фундаментални трудове на български и чужди специалисти в областта на демографията и устойчивото развитие. В основата на информационното осигуряване на труда са данни от НСИ, Евростат – (Системата за взаимно информиране за социалната закрила – MISSOC и Европейската система за интегрирана статистика на социалната закрила – ESSPROS), данни от Световната организация за здравеопазване, Международната организация на труда, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, данни от ООН и др.

Изследването на демографската политика заема относително малко място в демографските и социално-демографските работи. Основните автори работили по въпроси свързани с демографската политика са: А. Атанасов, Ан. Тотев, В. Великов, В. Жекова, В. Стоянова, Е. Салкова, З. Борисов, И. Балев, И. Илиева, К. Владимирова, К. Петров, М. Керемедчиева, М. Минков, Н. Гълъбов, Н. Илиева, Н. Мичев, П. Славейков, С. Докова, С. Златанов, С. Тодорова, Т. Коцева, Хр. Ганев.

Авторите занимаващи се с изследване на проблемите свързани с демографските процеси и явления са значително повече, като към тях спадат: А. Атанасов, Ан. Иширков, Ан. Тотев, Б. Василева, Б. Русев, В. Жекова, В. Стоев, Г. Бърдаров, Г. Гешев, Г. Данаилов, Г. Михова, Д. Аркадиев, Д. Бошикьов, Д. Донеv, Д. Канев, Д. Мишайков, Д. Стефанова, Д. Чалъкова, Е. Димитров, Е. Димитрова, Е. Христов, Е. Цекова, З. Борисов, З. Нинов, З. Сугарев, З. Тонева, И. Балев, И. Белева, И. Стефанов, И. Томова, Й. Калчев, К. Владимирова, К. Донков, К. Донкова, К. Петров, Л. Динев, Л. Дулевски, Л. Спасовска, М. Белчев, М. Дончева, М. Керемедчиева, М. Николова, М. Сугарева, М. Минков, Н. Големанов, Н. Гълъбов, Н. Илиева, Н. Михов, Н. Мичев, Н. Наумов, Н. Цеков, П. Найденова, П. Славейков, Р. Павлова, С. Докова, С. Златанов, С. Тодорова, С. Цветарски, Св. Кираджиев, Ст. Жекова, Т. Калоянов, Т. Коцева, Т. Трайков, Хр. Ганев, Хр. Каракашев, Хр. Малешков, Ч. Младенов, Ю. Василев, Ю. Спиридонова.

I Глава – Демографска политика, демография и устойчиво развитие

Под термина „демографска политика” в повечето случаи е възприето да се приемат целенасочените действия на държавата и нейните социални структури в сферата на регулирането на демографските процеси. В същия контекст се използват и понятия като: социално-демографска политика, политика за населението, семейна политика, планиране на семейството, планиране на броя на населението, контрол над раждаемостта, регулиране на раждаемостта, контрол над населението, управление на демографските процеси и т.н. В българската демографска терминология и във френската е възприето използването на термина „демографска политика”, докато в руската, английската и испанската – термина „политика за населението”. От друга страна термините „контрол над раждаемостта” и „ регулиране на раждаемостта” се използват за описание на въздействието на държавата над процеса на раждаемост, обикновено с цел съкращаване на темпа на нарастване на населението.

Според нас демографската политика е част от социално-икономическата политика на държавата. Това е целенасочена дейност на държавните органи и техните структури в сферата на регулирането на процеса на възпроизводство на населението. Тя има за цел чрез икономически, социални, правни, психологически и други методи да формира желаният за обществото режим на възпроизводство, съхраняване или изменение на тенденцията в областта на числеността и структурата на населението, темповете на изменение, динамиката на раждаемост, смъртност, семеен състав, разселване, вътрешна и външна миграция, качествените характеристики на населението. Демографската политика представлява механизъм за целенасочено въздействие на социалните и в т.ч. демографски процеси. Свързани, но различни по своя смисъл в политиката се явяват концепцията и програмата (планът) или стратегията за действие. Под демографска политика се разбира система от общоприети на държавно ниво идеи и концептуално обединени средства, с помощта, на които преди всичко тези структури (държавни, регионални и т.н.), както и обществените институции, съблюдават определени принципи, предполагат достигане на цели сега и в следващите етапи на развитие.

Тук е редно да направим едно уточнение термина „демографска политика” се употребява в страните от Източна Европа, докато в останалия свят се използват термините „политика за населението – population policy” и „семейна политика – family policy” – обикновено се използват в англо- и испаноезичната научна литература, в международните документи, препоръки и аналитични доклади на ООН, а във френскоезичната научна литература се използва понятието „politique demographique”. В този контекст се използват и близките по значение понятия като: социално-демографска политика, планиране на семейството, контрол на раждаемостта, регулиране на раждаемостта, контрол на населението, управление на демографските процеси и др.

Термините „контрол на раждаемостта” и „регулиране на раждаемостта” се използват за описание на въздействието на държавата на процеса на раждаемостта с цел намаляване на нивото и съкращаване на темпа на ръст на населението. Понякога се употребява и като контрол на раждаемостта в семействата и методите с които се регулира броя на родените и времето на раждането. Регулирането на раждаемостта, чрез правителствени програми за планиране на семейството или поощряване на раждаемостта се определят като „контрол на населението”. В тези случаи към регулирането на раждаемостта се добавят и регулиране на брачността – стимулиране или ограничение на създаването на брачен съюз (например възрастта за стъпване в брак). Терминът „планиране на семейството” се използва в два основни смисъла:

1. като дейност на правителствените и неправителствените организации (програми или комплекс от мерки), ориентирана към създаването на условия за реализация на отговорно родителство и достигане на желан брой деца от семействата. Въпреки това, тази програма по своята същност е ориентирана към ограничаване на ражданията и поради тази причина понякога се нарича контрол на раждаемостта.

2. като понятие характеризиращо поемането на отговорността от семействата за доброволно решение относно понятието семейство и по-точно за броя на децата и действията способстващи реализацията на тези решения. Планирането на семейството се осъществява вътре в него, чрез вътрешносемейно регулиране на репродуктивните действия, свързани със зачатията, износването и съхранението на плода и прекъсване на бременността. Правовата основа за планиране на семейството се явяват – „репродуктивните права” – това е правото семейството свободно и отговорно да определят желан брой деца и времето между раждането им, т.нар. календар на раждането.

Терминът „семейна политика” все повече се използва самостоятелно за очертаване на действията на правителствата и техните служби относно създаването на оптимални условия за изпълнение на семейните функции и социална защита на семействата. Тя се отличава от демографската политика по това, че не е ориентирана към определени демографски резултати. Като част от социалната политика, тя всъщност е насочена към хармонизиране на отношенията между личността, семейството и обществото.

Структурата на демографската политика (това важи и за всички видове политика) има два важни и взаимосвързани компонента – първо, определяне и излагане на системата от цели и второ, разработване и реализация на средствата за тяхното достигане.

Целите и задачите на демографската политика се формулират в политически програми и декларации, индикативни и директивни планове, в стратегическо целеви програми и планове за оперативно действие на правителството и неговите изпълнителни органи, в законодателните и правни актове, в постановленията определящи въвеждането на нови или развитието на действащи мерки.

В своя общ вид целите на демографската политика се свеждат до формирането на желания режим на възпроизводство на населението, съхранение или изменение на тенденциите в областта на динамиката на числеността и структурата на населението, темповете на неговото изменение, динамиката на раждаемостта и смъртността, семейния състав, разселването, вътрешната и външна миграция, качествените характеристики на населението.

Целите и системите от мерки свързани с регулирането на възпроизводството на населението, обикновено се определят от господстващите идеологически концепции на територията на дадена страна, особеностите на социалната система, типът на държавно управление, нивото на икономическо развитие и ресурсни възможности, качеството на живот, културните и религиозни норми и традиции. Демографската политика не бива да се разглежда отделно от динамиката на числеността, структурата и разселването на населението. Конкретната демографска ситуация, нейните тенденции и перспективи, обуславят характера на целевото направление на политиката.

Принципната особеност на демографската политика се заключава във въздействието на динамиката на демографските процеси не пряко, а опосредствено, чрез демографското поведение, чрез взетите решения в сферата на брака, семейството, раждането на дете, избор на професия, сферата на заетостта, местожителството. Мерките на демографската политика въздействат както на формирането на демографските потребности, обуславящи спецификата на демографското поведение, така и на създаването на условия за тяхната реализация. Сложността на провеждане на демографската политика се обуславя от факта, че е необходимо да се отчитат и съгласуват интереси на различни нива: индивидуално, семейно, групово и обществено; локално, регионално, държавно; икономическо, социално-политическо, екологическо и етно-културно; краткосрочно, средносрочно и дългосрочно.

Демографската политика по правило се реализира чрез комплекс от различни мерки:

- икономически (платен отпуск и различни видове помощ при раждането на дете, помощи в зависимост от броя на децата, възрастта, типа семейство, заеми, кредити, данъчни и жилищни облекчения и др.)
- административно-правни (законодателни актове, регламентиращи браковете и разводите, положението на децата в семейството, издръжката, защита на майките и децата, абортите и използването на контрацептиви, социално обезпечаване на нетрудоспособните, условията за заетости и режим на труда на работещите майки, вътрешната и външна миграция и т.н.)
- възпитателни и пропагандни мерки (свързани са обикновено с формирането на обществено мнение, норми и стандарти на демографско поведение, определен демографски климат в обществото)

Мерките в демографската политика да се разглеждат като стимулиращи или ограничаващи. Задачата на стимулите и ограниченията е да изменят поведението, и да дадат преимущество на това поведение, което в най-голяма степен отговаря на обществените потребности, деклариращи целта на съответната политика или да ограничат поведението, което противоречи на целите на политиката. По правило стимулът и ограничението влияят в ограничени времеви граници, тъй като населението се адаптира към тях и не ги приема като такива. Най-важната част от политиката са групата мерки, стояща между стимулите и ограниченията. Те се наричат „социални гаранции”, те всъщност

обезпечават стабилността и предсказуемостта на условията в които хората реализират своите демографски потребности.

Концепцията от своя страна е част от демографската политика. Тя представлява правовото и идеологическо пространство, в рамките, на което могат да се формират програмни документи по въпроса на раждаемостта, поддръжката на семейството, здравето и продължителността на живот, миграциите и други направления на държавната (регионалната) регулиране на демографското развитие. Тя се явява това поле в параметрите, на което могат да бъдат реализирани не само гореоказаните проекти, но и такива от съседни отрасли. Концепцията за демографска политика приета на държавно ниво се явява необходимия ориентир за оптимизация на демографските процеси в страната. От тук могат да се изведат и концепции на регионално ниво, които се адаптират своеобразно геополитическия, икономически и социален статус на територията и нейното демографско развитие. За разлика от концепцията, програмата (план за действия) или стратегията се явява комплекс от мероприятия от правно, икономическо, идеологическо, социално и организационно естество, с помощта, на които се осъществяват целите и задачите на демографската политика. Тези стратегии могат да бъдат единни, обхващащи мероприятия по всички компоненти на демографското развитие или специални, предназначени за реализирането на задачи в сферата на раждаемостта, укрепването на семейството, по-добро здраве и намаляване на смъртността на населението, рационализиране на миграционните процеси. Концепцията не може да не изхожда от реалното социално-икономическо и демографско положение на конкретния субект – Р България и без да се взема под внимание динамиката на развитие на други територии и вчастност съседните, както и промените в другите сфери от живота на населението. Концепцията трябва да бъде ориентирана за един период от 10-15 години т.е. до 2025 г. И след това да се пристъпи към стратегия която да изпълни желаните резултати в дългосрочен период. Целта на концепцията и неин основополагащ приоритет трябва да бъде стабилизиране на числеността на населението и формиране на предпоставки за последващ демографски ръст.

Като класическа типология използвана при анализа на демографската политика (семейна) се използва тази на Еспинг-Андерсен Госта представена в книгата му – „Трите свята на социалния капитализъм”². В нея той предлага 3 основни типа режими на демографската политика.

- 1) Социално-демократичен режим – характеризира се с универсална държавна поддръжка на семейството, високи нива на поддръжка на работещите родители и полово равенство. Държавната политика е насочена към намаляване на социалните рискове, като се поддържа висок жизнен стандарт за цялото население. Социалните помощи се предоставят на основата на индивидуалните общественно-граждански права. Допълнителните услуги към социалните помощи допринасят за дефеминизацията на системата за социална защита, която допринася за намаляване на приноса на семейството в тази система. Този режим е характерен за Скандинавските страни.
- 2) Консервативен режим – характеризира се със средна поддръжка на семействата, варираща съгласно нивото на доходите на работещите родители и продължителността на приносът им към социалната система. Този тип социална защита е насочен към поддържане и обезпечение на статуса на традиционните семейни форми.. Този режим е характерен за северо-западните европейски страни, например Германия, Нидерландия и Франция.
- 3) Либерален режим – характеризира се с ниско ниво на поддръжка на семейството. Подкрепят се индивидуални мерки на основата на пазарните отношения чрез минимални социални помощи и се субсидират частни и пазарни схеми за социално обезпечаване. Социалните помощи се дават след проверка на нуждите и са свързани с бедността. Този режим е характерен за Великобритания.

Тази типология е създадена на базата на анализа на политиките в 18 държави, представени в таблицата по-долу.

² Esping-Andersen Gosta. The Three Worlds of Welfare Capitalism, Polity Press, Cambridge, UK, 1990.

Esping-Andersen G. After the Golden Age, The future of the welfare state in the new Global Order, Occasional paper no 7, World Summit for Social Development, UNRISD, Geneva, 1994

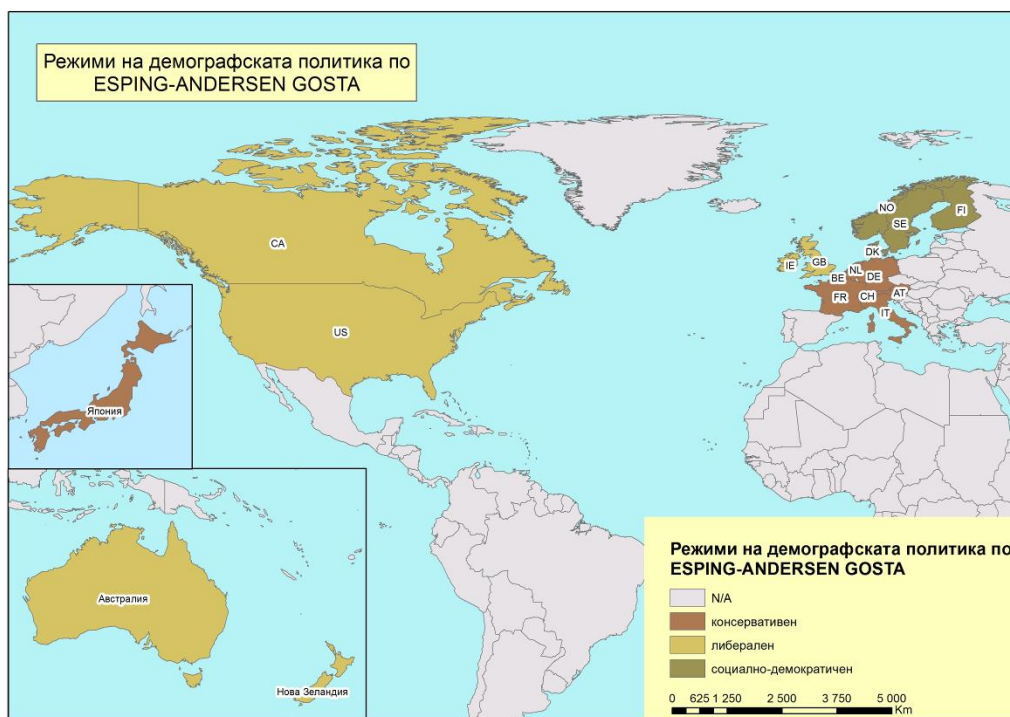
Типове демографска политика

Табл. 1

Либерален	Консервативен	Социално-демократичен
Австралия	Австрия	Дания
Канада	Белгия	Финландия
Ирландия	Франция	Норвегия
Нова Зеландия	Германия	Швеция
Великобритания	Италия	
САЩ	Япония	
	Нидерландия	
	Швейцария	

От тези 18 държави, 13 са европейски, а 11 са в ЕС. На представената по-долу карта се вижда пространственото изобразяване на режимите на Esping-Andersen.

Карта №1

По късно се появява Южно-европейски тип³ – характеризира се с високо разделение по нивото на доходите и съчетанието на универсални и частни услуги и пособия. Тази система много често се разглежда като част от консервативната, но поради факта, че в нея се обръща огромно внимание на семейството, тя се разглежда отделно. Този режим е характерен за страните от Южна Европа.

Европейска семейна политика – 90-те години на 20 в.

Табл. 2

Политически режим	Обща характеристика	Парични помощи	Помощ за работещи родители	Държави
Социално-демократичен	Универсални държавни помощи, полова равенство	Средно ниво на парични помощи, високо ниво на други помощи	Високо ниво на помощ и към двамата родители, дълга отпуска по майчинство и широк достъп до детски заведения	Дания Финландия Норвегия Швеция

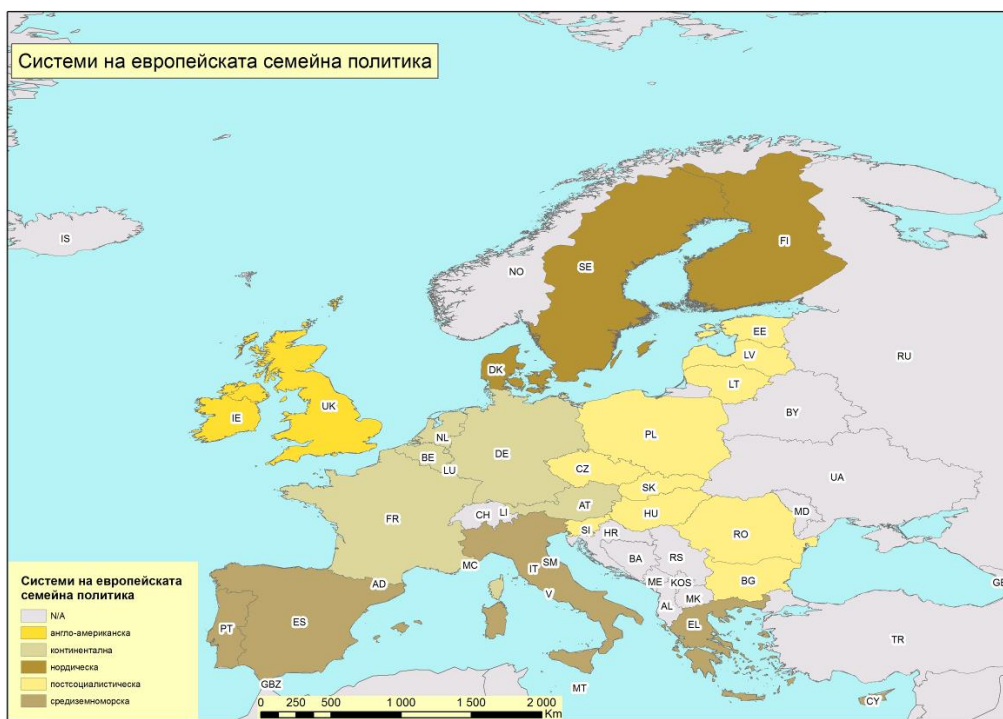
³ Ferrera M., 'The southern model of welfare in social Europe', Журнал за европейска социална политика, 1996, p.17-37.

Консервативен	Държавните помощи са обвързани с заетостта, има традиционно отношение към половото равенство	Средно до високо ниво на паричните помощи	Средно ниво на помощ, дълга отпуска за майчинство и ограничения при достъп до детски заведения	Австрия Белгия Франция Германия Ирландия Люксембург Нидерландия
Южно-европейски	Висока професионална фрагментация, микс от общи и частни помощи	Ниско ниво на парични помощи	Ниско ниво на помощ	Гърция Италия Португалия Испания
Либерален	Ниско ниво на подкрепа ориентирана към нуждите	Ниско ниво, подкрепа ориентирана към нуждите	Ниско ниво на помощ със силен частен сектор	Великобритания Швейцария

Източник: Гаутиер 2002

Типологизацията на Esping-Andersen в значителна степен е построена на принципа на демодификацията⁴, която се явява величина, с която системата за социално осигуряване намалява зависимостта на хората от пазара на труда и гарантира отеглянето им от пазара на труда, без риск да останат без средства за препитание. На картата долу са представени системите на европейската семейна политика.

Карта №2

Изследванията на А. Антонен и Дж. Сипиле, посветени на международните различия на социалните системи по отношение на грижите за детето намират сходни различия в европейските системи за социално обезпечаване. Тук имаме 5 различни режима⁵:

1. Скандинавски модел - универсален от гледна точка на обхвата на услугите свързани с грижите за семейството, повишаване на половото равенство

⁴ Декомодификацията описва до каква степен индивидите и семействата могат да поддържат социално приемлив стандарт на живот, без да участват на пазара на труда, напр. помощи за безработни (Esping-Andersen, 1990 г.)

⁵ Anttonen Anneli and Jorma Sipilä. European social care services: Is it possible to identify models?. In: Journal of European Social Policy 6/2, 87-100, 1996

2. Модел на южно-европейските страни – неголям пакет от услуги за грижите за децата (изключение се явява италианската система за помощи за деца до предучилищна възраст).
3. Модел на Белгия и Франция – предлагат обширна система от доученическа помощ, поддръжка на семейството (а не само на жената, както в скандинавския модел).
4. Модел на Германия и Нидерландия – предлагат се основно индивидуални родителски помощи за грижи за дете
5. Английски модел – услугите са ограничени, помощите се раздават след проверка на доходите и само при „проблемен случай”

1.1. Принципи на демографската политика

Основни принципи на демографската политика се явяват: принципът на суверенност на семейството, принципът на обществения договор, принцип на свободния на семейството на начина на живот, принцип на единство между държавната и регионалната политика (ако съществуват подобни) и принцип на социалното участие.

1.2. Демографско и устойчиво развитие

През 21 в. демографското развитие се разглежда като неразривно свързано с устойчивото развитие на икономиката и екологията. Процесите на глобализация и миграция на населението, както в отделните държави, така и между тях и респективно между континентите, както и нарастващата зависимост на населението от глобализиращата се икономика и състояние на околната среда доведоха до разработването на много стратегии, програми и проекти на национално и международно ниво. Една от най-важните особености на нашето съвремие е изострянето и сложното преплитане на глобалните проблеми, които имат многообразни социално-икономически, демографски, и екологични измерения, но засягат най-вече отношенията между природата и обществото.⁶

Идеята за устойчивостта възниква още през XVII в., но както е известно тя получава днешната актуалност едва в края на XX в. Част от идеите и принципите на устойчивото развитие са разработени от формираната се през 1968 г. Римски клуб, чиято основна тематична проблематика са глобалните предизвикателства и съдбата на човечеството. Първия доклад публикуван доклад на Римския клуб се нарича „Границите на растежа”. Двадесет години по-късно неговия автор – Meadows (1972, 1992), ревизира първоначалната си идея в своя труд „Новите граници на растежа”.⁷

Устойчивото развитие е записано в Договора, като общата дългосрочна цел на ЕС. Стратегията на Европейския съюз за устойчиво развитие, преработена през 2006 г., представлява рамката за дългосрочното виждане за устойчивост, според което икономическият растеж, социалното сближаване и опазването на околната среда вървят заедно, подкрепяйки се взаимно. Начало на концепцията за устойчиво развитие дава доклада „Нашето общо бъдеще” от 1987г. на Световната комисия по околна среда и развитие, известна като комисия „Брунтланд” (по името на нейния тогавашен председател и бивш норвежки министър-председател Гру Харлем Брунтланд). В доклада е записано, че устойчивото развитие е, „развитие, което посреща нуждите на настоящето поколение, без компромис към възможността бъдещите поколения да посрещнат своите нужди”.⁸ По-нататък дефиницията продължава: „устойчивото развитие може да се преследва само ако демографското развитие е в хармония с променящия се продуктивен потенциал на екосистемата”.⁹

През 1972 г. в Стокхолм на конференцията на ООН по въпросите на демографско развитие развиващите се страни заплашват да се оттеглят от участието, ако техните проблеми не са вземат под сериозно внимание. През 1992 г. Световната комисия за околна среда и развитие инициира и организира провеждането на „Конференцията на ООН по околна среда и развитие”, в Рио де

⁶ Димов Н. Алтернатива за устойчивото развитие: в Публични политики, бр.3, юли 2011

⁷ Русев М. Структурно-отраслови проблеми на прехода към устойчиво развитие на промишлеността в България - В: 50 години Географски институт. Сборник от доклади. София, 2000. (с. 363-371)

⁸ Our Common Future. From One Earth To One World, An Overview. by the World Commission On Environment And Development, p. 8

⁹ Our Common Future. From One Earth To One World, An Overview. by the World Commission On Environment And Development, p. 9

Жанейро. Тя е по-известна като „Срещата на най-високо равнище в Рио”. Там се формулират три конвенции и са едни от първите истински глобални договори, насочени пряко към проблемите, свързани с опазването на околната среда. На тази среща „Концепцията за устойчиво развитие” получава всеобщо одобрение и подкрепа от международната общност. Постановление 1 от Декларацията подписана и от нашата страна гласи, че „хората са в центъра на усилията към едно устойчиво развитие. Те имат правото на здрав и продуктивен живот в хармония с природата». Това недвусмислено говори за връзката между устойчивото развитие и демографската политика на една страна. Основния обект на демографската политика, това са хората, а те от своя страна са в центъра на едно устойчиво развитие. Също важни събития от гледна точка на доразвиване на идеята за устойчиво развитие са последвалите важни международни форуми в Кайро`94, Осло`94, Киото`97, Орхус`98 и др.¹⁰ По време на срещата на високо равнище по устойчиво развитие, проведена през 2002 г. в Йоханесбург, са приети - Декларацията от Йоханесбург за устойчиво развитие; план от Йоханесбург за прилагане на “Дневен ред за 21 век”; Партньорства за устойчиво развитие.¹¹

През последните години ЕС включи целта за устойчиво развитие в широк набор от политики, включително в социалната, демографската и икономическата си политика.

Концепцията за “баланс на населението”, при която водеща е идеята за повишаване на жизнения стандарт, качеството на живота и благоденствието на всеки български гражданин и на всяко българско семейство, както и за гарантиране на условия за оптимално развитие на нацията в нейната цялост и единство е в основата на Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012 г. - 2030 г.).

1.3. Влияние на демографския фактор върху устойчивото социално и икономическо развитие на Р България

Между демографските процеси и устойчивото социално и икономическо развитие съществува система от взаимодействия, които е необходимо да бъдат отчитани, както при определянето на перспективите в икономическото и социално развитие на страната и нейните региони, така и при в процесите на вземане и реализация на управленски решения. На възпроизводството на населението, раждаемостта, смъртността и миграцията, влияят природни, икономически, социални и поведенчески фактори: природно-екологични условия, нивото на развитие на промишленото и земеделско производство, състоянието на социалната инфраструктура (пътища, образование, здравеопазване, социална поддръжка), заетост на населението и неговите доходи, обезпечеността с жилища, безопасност, културни и национални традиции и т.н. На възпроизводството на населението влияние оказва и спецификата в поведението на различните социални групи в тези условия, т.е. социално-психологически фактори определящи системата от потребности и ценностна ориентация на различните социални и демографски групи, мотивацията им в областта на раждаемостта, брачността, разводимостта, съхраняване на здравето, миграцията, заетостта и социалната мобилност. От друга страна населението и неговото възпроизводство се явява важен фактор за развитие на производството и социалната сфера, особено на регионално ниво. Влиянието на демографските процеси върху устойчивото социално и икономическо развитие могат да се проследят в следните основни направления:

- При възпроизводството на трудовите ресурси - численост, възраст, пол, образование
- При заетостта с отчитане на различната интензивност на заетостта по пол и възраст, а също така и в зависимост от броя на децата в семейството, интервала на между ражданията по полово-възрастовата, образователната и професионална структура на емигрантите и имигрантите
- При безработицата, с отчитане на безработицата по пол, възрастови групи, при младежите и при лицата в пред пенсионна възраст
- При отчитане на нивото на доходите в зависимост от пола и възрастта
- При преразпределението на доходите в зависимост от размера и състава на семейството

¹⁰ Русев М. Структурно-отраслови проблеми на прехода към устойчиво развитие на промишлеността в България - В: 50 години Географски институт. Сборник от доклади. София, 2000. (с. 363-371)

¹¹ Проект на Стратегия за устойчиво развитие на Република България, 2007

- При формирането на нивото на бедността. Увеличението или намаляването на броя на децата в малките и съответно в многодетните семейства, влияе върху увеличението или намаляването на нивото на бедност при различните етнически групи.
- На търсенето – ръстът на населението води до ръст на търсенето, а относителния ръст на деца влияе върху търсенето на детски стоки. Изменението на числеността на населението, брачността и разводимостта, води до изменение в търсенето на жилища (по квадратура и по брой стаи).
- На образователните услуги. Ръстът или съкращаването на раждаемостта в определен период води до ръст или съкращаване през 1 или 3 години на търсенето на детски учреждения, на 6 или 7 години на търсенето на основно образование, на 13 или 14 години на търсене на средно образование и на 18 или 19 години на търсенето на висше образование.
- На здравеопазването. Изменението на броя на населението, изменя и натоварването върху учрежденията отговарящи за здравеопазването, а полово-възрастовата структура, раждаемостта и смъртността на потреблението и съотношението на лекарите по специалности, на детските поликлиники, на родилните домове и т.н.
- На социалната поддръжка, на помощите свързани с раждането и възпитанието на децата, развитие на мрежата от учреждение за социално обслужване на населението

Доколкото съществува тясно взаимодействие между възпроизводството на населението и устойчивото социално-икономическо развитие на страната или нейните региони, постоянния мониторинг е важен инструмент за управлението на устойчивото социално-икономическо и демографско развитие на страната.

Демографските фактори, брой и полово-възрастова структура оказват влияние на заетостта, производството, доходите и потреблението на населението на макро равнище. Също така оказват влияние и върху жизнения стандарт, диференцирания доход и бедността на отделните семейства и техните членове.

Голямо значение има демографския фактор и за развитието на държавната политика и по-конкретно за развитие на нейната социална политика и социална защита за определени полово-възрастови групи от населението, типове семейства, планиране на социалната поддръжка, развитие на системата от учреждения за социално обслужване на населението и тяхното финансиране.

Бизнеса разглежда демографския фактор не само по отношение на търсенето (като фактор за формиране на съвкупното потребителско търсене и неговата териториална диференциация), но и по отношение на предлагането (като фактор за формиране на заетостта). Наличието на високообразовани, квалифицирани и незаети трудови ресурси се явява важен фактор за намаляване на финансите за подготовка и стимулиране на имиграцията в даден регион на работна сила. По този начин пред фирмите се отваря възможност да откриват в тези региони нови производства без да се налага инвестиране в привличането или подготовката на кадри, обезпечаващи високи технологии например.

Важна тенденция във възпроизводството на населението както в развитите страни, така и в нашата страна се явява неговото застаряване. Застаряването на населението влияе върху икономиката в няколко основни направления: заетост и качествена структура на работната сила, включваща и заетостта на пенсионерите; пенсионното обезпечаване и стандарта на живот на по-старите хора, като значителна част от населението; здраве, организация на здравеопазването и социалното обслужване.

II. ДЕМОГРАФСКА ПОЛИТИКА

2.1. Историческо развитие на концепциите за демографска политика

Връзката между концепциите свързани с демографската политика и устойчивото развитие на обществото датират от хилядолетия, т.е. връзката между двете концепции е много стара. Още първобитните хора са разрешавали абортите, детеубийствата, прекъсването на брачния живот с цел регулиране на броя на населението. За практики свързани с регулирането на броя на децата се говори още в Стария завет. Ръстът на населението в древните общества и държави в благоприятните години, когато не е имало войни, стихийни бедствия, епидемии и лоши реколти, те не е имало намаляване на броя на населението са се нуждаели от контролиране на ръста му. В тази насока те са стимулирали разселването му чрез принудителна миграция. Гръцката колонизация на

Средиземноморието и Причерноморието (8 в. пр.Хр.) се счита за първата форма на целенасочено регулиране на числеността и разпределение на населението. Като една от възможните държавни политики с цел поддържане на оптималната пропорция между количеството земя, продоволствията и населението предложена през 5 в. пр.Хр. от древно китайския философ Конфуций (551-479 г. пр.Хр.) и неговите последователи е преселването на население от гъсто населените територии в малко населени с излишък от обработваема земя. В древна Атина например е бил следен броя на населението, за да има сведения за числеността на данъкоплатците, за работната сила, привилегированата класа и разбира се да се узнае броя на годните за военна служба.

Относно проблемите свързани с регулиране на населението свои възгледи са изказвали гръцките мислители Платон (427-347 г. пр.Хр.) и Аристотел (384-322 г. пр.Хр.). Платон обосновава, че "идеалната държава" ("държава-град") трябва да има население приблизително 5040 души, но при условие че не се надхвърля този брой (т.е. населението да бъде постоянно толкова, чрез регулиране на броя на браковете). По същия начин размишлявал и Аристотел, като в своята "Политика" определя долната граница за мъжете при сключване на брак да бъде 37г. т.е. допускал е контрол над възрастта за стъпване в брак и раждане на дете, също така е допуснал абортите и детеубийствата с цел контрол над броя на населението. Той стигнал до заключението, че раждаемостта зависи от обработваемата земя, стандарта на живот и войните. Подобни схващания има и Ксенофонт. Във Рим например бездетните имат ограничени права и се въвежда ергенски данък. Част от идеите на Платон и Аристотел са възприети от римските императори, по времето, когато се появява необходимост от стимулиране на нарастване на броя на населението, чрез въздействие на брачността и раждаемостта. Активна демографска политика води Гай Юлий Цезар (37-41 г. сл.Хр.). Той е поддържал многодетните семейства, разпределя обществените земи (които не са в частно владение) между 20 000 граждани, имащи три и повече деца. Основава колонии и разселва около 80 000 души в задморските (чуждестранни) територии. При император Октавиан Август (управлявал от 27г. пр.Хр. до 14г. сл.Хр.) демографската политика като система от мероприятия, получава своето законодателно оформяне в сборника със закони „Lex Julia et Papia-Poprea” приети между 18 г. пр.Хр. и 9 г. сл.Хр. Там са включени система от мерки за въздействие на брачността и укрепването на семейството, стимулиране на раждаемостта чрез привилегии за семействата с деца и др. Принуждавайки гражданите във репродуктивна (фертилна) възраст да сключват задължителен брак, императорът се е надявал да стимулира раждаемостта в семействата. При управлението на император Нерва (96-98г. сл.Хр.) се създава система от мерки за държавна помощ към бедни семейства с деца. Император Траян (98-117г. сл.Хр.) доразвива системата от семейни помощи, като комбинира натурална и парична помощ. В Рим 5 000 деца са получавали безплатен хляб от държавата, като това продължило 2 века. Децата от бедните семейства са получавали парична помощ.¹² Тацит обаче споменава, че римляните са малодетни, а германците многодетни.¹³

Въпреки, явната пронаталистична политика, нито в Гърция и Рим, нито в другите робовладелчески държави, абортите не са били забранени. Законите са препоръчвали абортите да стават до 40-80 дни от началото на бременността. Това съответства и на съвременните допустими срокове за аборт.

През Средновековието, феодалните владетели са били заинтересувани от нарастването на броя на крепостните им селяни. Те пък от своя страна, били заинтересовани от резултатите от своя труд за разлика от робите, поради факта, че получавали земя, което обусловило и по-многочислените им семейства. По същото време църквата от своя страна насърчавала раждането на много деца, насърчавала бракосъчетанията и еднобрачието.

Въпреки гореспоменатите фактори, населението нараствало бавно поради човешките щети причинени от войни, епидемии и глад. Пример в това отношение е чумата пренесена от Монголия в Русия през (1334-1353г). На места тя довежда до намаляване на населението с 80-90 %, а като цяло в Европа с около 50 % или с 25 млн. души. Въз основа на всичко това възниква и концепцията, според която по-голям брой население означава по-голямо богатство за държавата. Формират се теориите и политиките ориентирани към поддържане на ръста на населението или поне на неговото

¹² Сови А. Политика в области населения. Общая теория народонаселения, т.2, М., 1977

¹³ Мичев Н., География на населението в света, УИ Епископ Константин Преславски, Шумен, 2003

възстановяване. Подобни възгледи са отразени в трудовете на велики мислители от ранното средновековие като Тома Аквински, Николо Макиавели и родоначалниците на утопичния социализъм Томас Мор и Томазо Кампанела. Теологът и философ Тома Аквински (1226-1274) смята, че богатството на обществото се увеличава с увеличаването на броя на хората упражняващи физически труд.

С проблемите на демографията се занимава и Томас Мор (1478-1535). Той защитава тезата, че ако се увеличи населението, ще се увеличат и материалните блага, които от свят страна са необходими за съществуването и развитието на обществото. В своя труд „Утопия” (1516) той пише за общество конструирано на базата на социалното равенство, базирано на съзнателното поведение на гражданите и занаятчийското производство и селското стопанство. Той се изказва в полза на многодетството, разумното разселване на градското и селското население, подържането на оптимален брой на градското население (обосновава, че жителите на един "идеален град" трябва да бъдат 6 000 души), регламентиране на брока и размера на семействата. Според него, механизмите за регулиране на броя и структурите на населението се базират преди всичко на миграциите, предполагащи висока степен на мобилност при населението.

Премахване на частната собственост пък предлага Томазо Кампанела (1568-1639) в "Слънчевия град". Неговият труд е написан през 1602 г., но е издаден през 1623 г. Той също поддържа увеличаването на населението и се обосновава за "идеалното семейство". Тези концепции изваждат човешката мисъл от каноните. Кампанела, който е философ и монах от доминиканския орден подобно на Платон и Мор рисува утопична картина на хармонично социално устройство, в което при регулирането на възпроизводството на населението се набляга не само на количеството, но и на качеството на човешките ресурси. Николо Макиавели твърди, че "растежът на населението е оправдано само до известни предели". В края на XVI в., започват да се издават трудове, твърдящи, че "големият брой население не допринася полза на държавата". Това са първите предупреждения, че съществува опасност от пренаселване. Предшественик на тази нова концепция е англичанинът У.Холищед (1577г.). Той твърди, че големия брой на населението и увеличаването на браковете не носят полза за държавата, напротив усложняват живота на хората. Друг автор - А.Ралей пък твърди, че би се "допуснала пренаселеност, ако няма глад, войни и бедност". В съчинението си "Записки от пътешествията в Испания" от XVIIIв. Д.Таунсенд стига до извода, че размножаването на населението, по-бързо от увеличаването на средствата му за съществуване е причинено от социалните несправедливости и бедност. Също така този автор открива, че почвите губят плодородието си при липса на промяна в сеитбооборота. Поради мигрирането на населението към Новия свят и възпроизводството му като необходима работна сила на зараждащата се промишлена революция нараства нуждата от познания свързани с неблагоприятните последици от нарастването на населението. И заради това в т.нар. епоха на меркантилизма се приема тезата, че "увеличението на населението и неговата гъстота е източник на мощ и богатство на държавата". Уолъс и Стюърт застъпват теории подобни на тези на Ралей и Таунсенд.¹⁴ През XVII и XVIIIв. сред привържениците на концепцията „по-голям брой население означава по-голямо богатство за държавата” се оформят два лагера. Първия е на меркантилистите които твърдят, че нарастването на населението означава и нарастване на богатството на държавата. Вторите или физиократите защитават тезата според която богатството на държавата определя нарастването на населението. Тезата на меркантилистите доразвива Уилям Пети (1623-1687г.). Най-голяма популярност придобива тезата му "малка страна (със сравнително малък брой население) не е в състояние да използва естествените си природни богатства". Франсоа Кене (1694-1774г.) е основоположник на физиократизма. Той установява, че от нарастването на населението, зависи и увеличаването на земеделските продукти и цялото обществено богатство. Друг физиократ е Роберт Тюрго, който доразвива твърдението на Кене и достига до извода, "че на пазара има всякога излишък от предложения от работна сила следствие на грамадните маси население от селата в градовете". Ролята на географския фактор заляга в изследванията на Шарл Монтескьо, като чрез него той прави опит да съпостави и обясни ръста на населението с общественото развитие. Според него най-важния фактор от който зависи демографското развитие е географския. Всъщност той дори е смятан за основоположник на географския детерминизъм.

Развитието на демографските мисли и демографската политика по това време се определя в по-голямата си част от философията на меркантилизма поради факта, че тя отразява зараждащия се

¹⁴ Валентей Д.И. Теория и политика народонаселения. М., 1967

търговски капитал. Меркантилисти като Т. Мен, А. Сера, С. Фортрей считат, че ръстът на населението води до обогатяване на нацията, че целта на държавната демографска политика е увеличението на населението. Това увеличение ще може да поддържа военното могъщество, което от своя страна ще доведе до увеличаване на приходите в държавната хазна. В периода на развитие на бъдещия капиталистически строй, европейските държави водят целенасочена демографска политика целяща поощрение на раждаемостта, забрана на емиграцията и облекчаване на имиграцията. Тази политика включва:

- Премии при сключване на брак, ергенски данък, намаляване на данъците при ранно стъпване в брак
- Поощряване на плодовитостта, освобождаване от данъци на семействата с много деца, привилегии за семействата с деца
- Положително отношение към извънбрачната бременост, включително поощрения

През XVII в. Франция е една от първите държави в Европа, която започва да поощрява ръста на населението. Нейните мотиви са обусловени от идеите на меркантилизма и от демографската ситуация. Франция понася големи загуби във войната с Германия (1618-1648 г.). Също така тя губи много от емиграцията, поради религиозните преследвания на хугенотите. (Гоненията срещу хугенотите от Луи XIV стават причина за преселването на 250 000 хугеноти в съседните на Франция протестантски държави). Тази политика се свързва най-често с името на Жан Батист Колбер (1619-1683). От 1665 г. той е министър на финансите при Луи XIV. Политиката му е свързана с възстановяване на матримониалните закони на римския император Август. Съгласно едикт на Луи XIV от 1666 г. те включват:

- Освобождаване от данъци за няколко години на лица встъпващи в брак преди навършването на 21 години
- Учредяване на „каса за младоженци“

В началото мерките против емиграцията не са били ефективни и поради тази причина през 1682 г. и 1685 г. те се засилват. Капитаните на корабите и търговците, които съдействали на мигрантите били глобявани с 3 хил. ливри. В някои от случаите се прилагало и смъртно наказание.

Пруския монарх Фридрих Вилхелм I (1713-1740 г.) стимулирал брачността и раждаемостта, като предписвал да се встъпва в брак преди 25 годишна възраст. При Фридрих II (през 1746 г.) е отменен закона за публичното църковно покаяние за раждане на извънбрачно дете. Едикт от 1765 г. забранява да се преследват жени за извънбрачни деца. За тях са учредени обществени домове. В германските държави се практикувало лишаването на ергените от възможност за обществена служба или да са занаятчии без да плащат мита. В Тюрингия е въведен допълнителен данък за ергените и неомъжените жени по-възрастни от 25 години. За увеличаване на раждаемостта е съществувала и забрана за аборти. Същия закон е приет и в Бавария. През 1744 г. в Саксония е въведено дори и смъртното наказание. В Испания, Англия, Савоя и Австрия през XVII-XVIII в. Също се провежда политика за стимулиране на раждаемостта и брачността и за ограничаване на емиграцията. Преди това в Испания (от 1623 г.) са съществували множество отстъпки за тези които са сключвали брак млади и са имали много деца. През XVIIIв. Уилям Франклин от своя страна счита, че "бързият ръст на населението е необходимо условие за прогрес в търговията и промишлеността". Много голямо значение за анализирането на икономическите причини за увеличаване или намаляване на населението имат и Адам Смит (1723-1790г.) и Давид Рикардо (1772-1823г.).¹⁵

В средата на XVIII в. се засилват икономическите предпоставки за увеличаване на раждаемостта, свързани най-вече с разширяването на манифактурното възпроизводство и увеличеното търсене на работна сила. Това поддържало по-нататъшното разпространение на идеите за желан ръст на населението. Те намират отражение в трудовете на френските просветители – Ж.Ж Русо (1712-1778 г.), Ш. Монтескьо (1689-1755 г.), Д. Дидро (1713-1784 г.), в трудовете на Шелвеции, Моо, Юма и други. Русо в „Обществен договор“ (1762 г.) оценява високо правителства, при които населението нараства. Той счита, че ограничаването на раждаемостта в браковете е противоестествено и аморално. Монтескьо счита, че намаляването на населението е крайно негативно явление и в своя труд „За духа на закона“ (1748 г.) обосновава потребността от европейски закони които да насърчават раждаемостта. Волтер от своя страна (1694-1778 г.) се отнася критично към идеята за ръста на населението, като обръща внимание на благосъстоянието и

¹⁵ Введение в демографию, М. 2002

духовното състояние на населението. Той отбелязва, че повечето бащи се опасяват да имат деца в моментите когато правителството иска увеличение на населението (1764 г.), като обръща внимание на противоречието между ограничените икономически възможности на семействата да издържат деца и икономическите и политически потребности на правителството да увеличава данъкоплатците и воините си. Много руски държавници и учени през XVII-XIX в., поддържат идеята за увеличаване на населението. В Русия по време на крепостничеството съществува закон, според който всяко семейство плаща данък. Оттук произтича и заинтересуваността на държавата от ранни бракове и съответно увеличаване на новите семейства, а от там и на притока на нови доходи в хазната. Ранните бракове и високата раждаемост се одобрявали от църковните догми и формирали поведението на населението.

Най-добрите и систематизирани мисли по отношение на необходимите и възможни мерки за демографска политика са представени от М.В.Ломоносов в „За съхранение и размножаване на руския народ” (1761 г.). Предложените от Ломоносов мерки – културно-просветителни и административно-правови (ревизиращи църковните правила и обичаи) са свързани с благоприятни условия за раждането на дете, съкращаване на детската смъртност, за прекратяване на емиграцията. Сред предложенията са били: Забраняване на браковете с голяма възраст между младоженците, Забраняване на принудителните бракове, Отмяна на забраната за четвърти брак, Разрешаване на овдовелите попове и дукони да встъпят във втори брак и подстригването преди 50 годишна възраст, Създаване на домове за незаконнородените деца, За намаляване на детската смъртност – да се издадат повече книги свързани с правилното поведенение и лечение на детските болести и разпространението им във всички крайща на страната и по всички църкви, Борба със суеверието, че децата се кръщават само в студена вода, Борба с преждевременната смърт на възрастното население вследствие на употреба на алкохол, Борба с шарлатанството при лекарит, Изучаване и описване на мерките за борба с епидемиите, природните бедствия и т.н., Съкращаване на броя на убийствата, Отстраняване на причините, които карат руските граждани да бягат зад граница, Привличане чужди граждани. Реализирането на тези мерки според Ломоносов ще допринесе за прираст от 500 000 души на година.

При Екатерина II (под влияние на написаното от Ломоносов и подобните действия във Франция и преди това в Рим) е отменена таксата за встъпване в брак, съществували са облекчения за встъпване в брак на вдовци и вдовици, при избор за обществени длъжности предимство са имали семейните с повече деца. Указ на Екатерина II от 1774 г. забранява женитбата между малолетни и възрастни девойки. Указ от 1784 г. на Синода призовава за благосклонно отношение към извънбрачните деца. Създавани са домове за тези деца. По същото време, обаче историкът и публицист М.М. Щербатов счита, че бързото увеличение на селското население е причина за разпространение на бедността в Русия.

През втората половина на XIXв. науката насочва своето внимание към зависимостта между стопанско-социалното развитие на обществото и нарастването на населението. Проблемът свързан с бързото нарастване на населението не остава незабелязан и от един от най-добрите икономисти на XXв. - Джон Кейнс. Въпреки, че не смята за нужно да се ограничава броя на населението, той пояснява, че високата плодовитост е причина за мизерията и бедността на хората. Открива и цикличност в общественото развитие, като един цикъл е дълъг 50г. Но веднага добавя, че бързото нарастване на населението свива тези цикли и това не винаги е благоприятно за него. За продължител на тази идея се смята К. Джини (1931г.) Разбира се заедно с концепциите за увеличаване броя на населението се появяват и такива за ограничаване на растежа. Още Д. Ботеро изтъква, че населението не може да се увеличава до безкрайност. Той защитава тезата, че продуктите за изхранване не позволяват съществуването на голям брой хора. Изцяло доказва геометричната прогресия в растежа на броя на населението М. Гел (1609 - 1676г.), като изчислява, че населението може да се учетвори за 34 г., ако не бъде възпрепятствано от епидемии, войни, глад и пожари. Същата теза защитава и италианецът Д. Ортез (1713 - 1790г.). Интересно е и твърдението на К.А.Хелвеции казващ " прекомерното увеличение на населението причинява неравномерно разпределение на националното богатство, поражда пороци и разпуснатост, които на свой ред водят към деспотизъм, а от това - и към гибел на държавата". През този период (XVIII – XIX в.) се появява идеята за необходимостта от задържане нарастването на броя на населението. Тя получава името „малтусианство” по името на своя създател Томас Робърт Малтус (1766 – 1834 г.). Тезата на Малтус е, че населението постоянно е в тенденция да надвишава възможностите за изхранване, но разбира се това може да се регулира чрез намаляването на населението чрез - аборти, детеубийства,

проституция и чрез мизерията предизвиквана от войни, епидемии и глад. Той се основава на идеите на англичанина М. Хейл. и италианеца Дж. Ортес. На базата историята на Северна Америка през последния век и половина (преди 1800г.), той заключава, че " населението когато не е контролирано ще се удвоява на всеки 25г. или то нараства в геометрична прогресия". Докато средствата за съществуване нарастват в аритметична прогресия. След Томас Малтус много учени свързват нарастването на населението, с биологични процеси характерни за живите организми и по този начин се заражда биометрията. Това става след като американецът Хербърт Спенсър приравнява човешкото общество до биологичен организъм. Неговата теория е пълна противоположност на Малтусовата.

Известния френски демограф Жак Бертйон (1851 – 1922 г.) обявява теорията на Малтус за позорна. Според него са били нужни законодателни мерки за влияние върху увеличената раждаемост. През 1896 г. се основава Националният съюз за увеличения на числеността на френското население, като през 1935 г. той се преименува на Национално общество за борба против депопулацията. През 1913 г. във Франция, бюджетната комисия към парламента увеличава подоходния ергенски данък на 20 %, за тези, които са над 30 годишни „за намаляване на икономическото преимущество от несемейния живот” с цел увеличаване на брачността. Приема се прогресивно намаляване на данъците пропорционално на нарастването на семейството, увеличаване на данъците при семействата имащи след 45 годишна възраст по-малко от три деца, премия за всяко дете родено над нормата. Във Франция през 1912 г. се приема закон, според който се получава ежегодна помощ за всяко дете над третото. Френския икономист Леруа-Боле предлага държавните и общинските администрации да вземат на добрите си длъжности лица които имат три или повече деца.

В САЩ и Англия е въведена отстъпка в подоходния данък на женените, а също така са въведени различни нива на необлагаем доход за ергените и женените (колкото са повече децата, толкова е по-голям необлагаемия доход). Опитите да се увеличи раждаемостта, чрез стимулиране на браковете не водела до желанния резултат. Това се дължало най-вече на факта, че главната причина за ниската раждаемост не била брачността, а вътрешносемейните ограничения за броя на децата. Германския икономист Л. Борткевич през 1919 г. пише, че данъчните облекчения не покриват разходите за отглеждане и възпитание на едно дете. Подобни изказвания се съдържат и в „Финансова и демографска политика” на Марио Пелесе. М. Грубер обръщал внимание на факта, че на всяко семейство трябва да се осигури благоустроено жилище и че борбата със съднателното ограничение на броя на децата в семейството не може да има успех без изменение в системата за разпределение на националния доход. Германския икономист Момберт през 1916 г. пише, че „всички законодателни мероприятия за подържане на ръста на населението чрез стимулиране на ранните бракове и многодетните семейства и съвършено безцелно, ако развитието на държавата не протича благополучно”. На тази база той отрича демографската политика. Според него няма демографска политика с изключение на държавна политика отчитаща проблемите на населението.

Концепциите за демографска политика не се ограничават само и единствено с количествени аспекти. Утопичните идеи на Кампанела за качествено човешко потомство получават в края на XIX в. своето продължение в евгеническата теория. Нейните принципи са формулирани от английския антрополог, психолог и биолог Френсис Галтън (1822 – 1911 г.). Изучаването на факторите и риска от наследствени заболявания и възможностите за подобряване на наследствени качества са с хуманитарна цел. В същото време обаче през XX в., евгеническите идеи се използват за оправдаване на геноцида и расизма, например във фашистката расова теория.

През 1939г. Раймонд Пърл публикува "Естествена история на населението", където човечеството е разгледано като биологичен организъм с основен проблем - високата плодовитост. Според него решаващ фактор при нарастването на населението играят хранителните, минералните, водните и други ресурси на Земята. Р. Кук пък застъпва тезата, че техниката влияе отрицателно върху умственото развитие на хората и че деградацията на хората е неминуема.

Благоприятна почва за развитие на възгледите в демографската политика през XX в. е създадена на територията на Италия и Германия. Популяционистката демагогия е съставлявала важно звено от идеологическия арсенал на фашизма. Пред италианските депутати през 1927 г. Мусолини казва „Не основен, но предопределящ фактор за политическата, икономическата и морална мощ на нацията се явява нейната демографска мощ”. Написана е и брошура, озаглавена „Числеността като мощ” в която той прокламира, че „високата раждаемост ще отличава фашисткия народ от другите европейски народи и т.н.”. Италианския демограф Цингали в своя доклад посветен

на демографската политика на Мусолини (на международния конгрес за изучаване на населението в Рим, 1934 г.) отличава специални мерки включващи: стимулиране на брачността и плодовитостта в браковете, ограничаване на емиграцията, борба с урбанизацията, борба със смъртността и т.н. Политика на Хитлер е подобна на тази на Мусолини. При него тя е продиктувана и от факта, че: повече население означава повече войници и демографският компонент е важна съставна част на „расовата теория“. Под лозунга връщане на жените към „природната професия“ – раждане, те са били уволнявани от работа и заменяни от безработни мъже. Бил е ограничаван и техният достъп до образователните услуги. Провеждало се принудително заселване на селата с безработни. Бил е приет закон за кредити при встъпване в брак. Тези жени които получавали били длъжни да напуснат работа и да раждат. За плановото възстановяване на пълноценния немски народ се създадо движение на т.нар „кръстени семейства“, чийто деца попадали под наблюдението и възпитанието на фашисти (това движение се субсидирало от работническите фондове). Били са забранени браковете между арийци и неарийци. За демографското „просвещение“ на Германия била издадена брошурата „Умиращия народ“. Тя имала подзаглавия гласящо ”Ужасяващата таблица на намаляващата раждаемост в Германия и пътя на национал-социализма за укрепване на нацията“. В тези прошури се посочвали грешките на „либерализма“ и „марксизма“. Били забранени абортите и противозачатъчните средства, рекламирала се и се поощрявала извънбрачната раждаемост, събилят се допълнително жени за „расово пълноценните“ мъже. Създава се СС организация „Лебенсборн“, която да подбира неомъжени арийски жени. Създават се специални домове „Лебенсборн“ (подобни съществуват в Норвегия, тъй като Хитлер смята, че норвежките момичета са от чиста арийска раса). През януари на 1940 г., Хитлер издава декрет с който призовава преди да се заминава на фронта, като преди това се обезпечи възпроизводството на „чистокръвни арийци“. Въпреки всичко това Германия не успява да премине от стеснено към разширено възпроизводство.

След средата на ХХ в. отново започнат да се възраждат идеите на Малтус. Като типичен неомалтусианец може да се посочи Дж. Тейлър. През 1971г. излиза трудът му "Денят на страшния съд". Тук той припомня опасността от изтощаване на ресурсите на Земята вследствие нейната пренаселеност и прогнозира гибел за човечеството. Разбира се това може да бъде избегнато чрез войни, епидемии и глад. Но въпреки всичко нео-малтусианците разбират, че в наше време това са неприложими способности. Те препоръчват на семействата да използват контрацептиви за предпазване от нежелана бременност. Някои от най-изявените лидери на това движение са Роберт Оуен, Джон Мил, Ани Бесант и др. Разбира се в трудовете им си личи и връзката с нехуманните средства предложени от създателя на движението. Тук обаче трябва да се съгласим наистина, че Земята няма да може да поеме огромния товар на едно бъдещо увеличаване на стандарта на живот на продължаващото да се увеличава население. Сред тези които от самото начало отхвърлят Малтусианската теория са Бастиат (Франция), Лист (Германия) и Хенри Гарей (САЩ).

Историята на демографската политика показва, че тя е слаб инструмент за подчертано влияние върху възпроизводството на населението. Обществено-икономическите условия обикновено „препъват“ демографската политика поради факта, че тя винаги е била използвана като „главното лекарство“ за „лечение“ на „болни“ икономически и социално-политически системи.

2.2. Съвременна демографска политика

В истинския си вид демографската политика не се наблюдава в много страни. Всички страни имат направления в своята политика и съответните механизми за поддръжка на семействата, но в повечето случаи тези мерки не се явяват част от всеобща демографска политика или от цялостна демографска стратегия. Различията между явната и скритата политика свързана с поддръжката на семейството, се основават на съществуването или отсъствието на политически програми и цели отправени към семейството. Това различие не винаги се вижда, защото концепцията се различава при различните участници, организации и се променя във времето. За някои, по-важни са женската и детска заетост, а за други безработицата или например бедността. По принцип се смята, че в по-добро положение са семействата в страни с явна демографска политика. Скандинавските страни обаче, доказват точно обратното. В тези страни семейните помощи и услуги са по-развити, отколкото в Германия, въпреки че в тях не съществува целенасочена явна демографска политика.

Във Франция, Белгия и Люксембург демографска политика се създава след Втората световна война, докато по същото време във Великобритания и Нидерландия не съществува открита

концепция за демографска политика. Може да се смята, че днес единствено във Франция, Белгия и Люксембург има определена и същевременно сложна концепция за демографска политика. Демографската политика в тези страни е добре развита, но нейният теоретичен фундамент е различен. Например, Франция поддържа пронаталистична политика. В Италия и Германия през 30-те и 40-те години на 20 в. по време на нацисткия и фашистки режими, демографската политика е била застъпена толкова широко колкото и националистическата политика за чиста раса. След войната значението на демографската политика в Италия намалява. В Германия е било нужно време и нови идеи за да може политиката да заработи на практика. Въпреки, че съвременната германска демографска политика има много общи черти с френската и белгийската, на практика нейното приложение е по-слабо. В Южна Европа и Скандинавия през 30-те и 40-те години се въвеждат някои мерки. В Испания развитието на демографската политика е сходно с развитието ѝ в Италия. През 50-те години на 20 в. тя губи своето значение в системата от социални помощи. В Скандинавските страни семейството никога не е било някаква особена социална категория и с някакви особени преимущества. Поради тази причина в Скандинавските страни няма определена концепция за демографска политика, тъй като на практика там са създадени благоприятни условия за майките, децата и семействата като цяло.

През 1963 г. Секретариата на ООН приканва чрез допитване, всички държави в света членове на ООН да вземат отношение към демографската си ситуация.¹⁶ Резултатите от това допитване са основата на Банката данни свързани с политиката в областта на населението. Данните обхващат периода от последната четвърт на 20 в. Все повече страни имат малък темп на нарастване на населението. Това е явява следствие от ниското ниво на раждаемостта, а също така и от социалните и икономически последици, произтичащи от стареенето на населението и неговото намаляване. В същото време тези процеси са подложени на оценка не само от правителствата, но и от обществото. В зависимост от тези оценки се формират и различните правителствени решения свързани с демографската реалност в страната и съответно възгледите за това нужно ли е да се провежда специална политика със съответните допустими мерки, отправена към изменение или съхранение на положението в демографската област. Например само 3 от тогавашните 15 членки на ЕС (Австрия, Гърция и Португалия) считат, че темпът на нарастване на населението е твърде нисък. В същото време те имат позиция за ненамеса в демографските процеси. Още през 1976 г. правителството на Гърция счита, че темпът е нисък. По това време към тази страна се присъединяват и Ирландия, Франция, Финландия и Люксембург. През 1986 г. страните са само две (Гърция и Франция). През 1996 г. Португалия заменя Франция, а останалите държави считат, че темпът е на добро ниво, че той е достатъчен. По отношение на намесата на правителството, на прага на 20 в., единствено Люксембург е считал това за редно. Там се провежда политика на задържане на настоящото демографско положение. Останалите държави са се придържали към невмешателство. По същия начин е било и положението през 1996 г., докато през 1976 и 1986 г. страната е водела политика на повишаване на темпа. През 1976, 1986 и 1996 г. единствено Франция и Гърция са считали, че държавата трябва да се намесва с цел повишаване на темпа на нарастване на населението. Интересен е фактът, че дори в класическия пример за пронаталистична политика – Франция, към момента се придържа към политика на ненамеса.

Интерес буди факта, че всички правителства (към края на 20 в.) са разтревожени от стареенето на населението. В четири от страните (Австрия, Германия, Гърция и Белгия) стареенето е тревожен проблем. От другата страна стоят Италия и Великобритания, чиито правителства проявяват слаб интерес към проблема. В същото време Франция няма официално позиция по въпроса, докато Германия е обезпокоена за положението в горните възрастови групи. Според немското правителство стареенето на населението ще оказва влияние върху бъдещите политически решения и особено тези, които засягат икономиката на страната. В крайна сметка изменението във възрастовата структура на населението оказва последици върху много от сферите на живота и особено на икономиката. Правителството започва да счита за необходимо да бъде увеличена пенсионната възраст. Към днешна дата тя е увеличена на 70 г. Също така правителството счита за необходимо да предостави повече възможности за избор за постепенно пенсиониране.

През 1976 г. само Франция, Гърция, Люксембург, Германия и Финландия смятат, че раждаемостта им е твърде ниска. В края на 20 в. всички страни от ЕС-15 смятат, че съществува

¹⁶ осмото последно допитване е проведено през 1999 г., Result of the Eight UN's Inquiry among Government Population and Development. – UN, NY, 2001

проблем с ниската раждаемост. В същото време единствено Австрия, Люксембург и Ирландия смятат, че правителството трябва да се намесва. Редно е да се посочи, че политиката на невмешателство в демографските процеси не означава пълен отказ от опитите за тяхното регулиране. В много от случаите страните не се решават да прилагат мерки водещи до някаква количествена промяна, поради факта, че тези мерки вече са били неефективни или смятат, че трябва да не се прилага явна политика. Един от най-ярките примери за това е Великобритания. Нейното правителство не провежда активна демографска политика свързана с опити за повлияване на броя на населението, неговата възрастова структура или на компонентите, които водят до това изменение. Страната обаче провежда активна политика по отношение на имиграцията.

В законопроектите на международни организации и национални законопроекти на държавите от ЕС са застъпени три главни групи теми: правата на децата, половото равенство и възможността за съгласуване на семейната обвързаност и работата. Значимостта на темата за "Правата на детето" се илюстрира най-добре с приетата от ООН през 1989 г. Конвенцията за правата на детето и поправката ѝ през 1995 г.¹⁷

В много европейски страни, демографската политика е придобила огромно значение през 21 век. Част от обяснението за това със сигурност е повишеното осъзнаване на предизвикателствата, чиито последствия са видими днес и ще се засилят в бъдеще: застаряването на населението, намаляване на раждаемостта, разнообразяване на семейните форми и т.н. Но не само системите за социална закрила на ЕС, са засегнати по различен начин от тези процеси, дори към общите предизвикателства, национални реакции се различават значително. Демографската политика е интегрирана в системата за социална защита¹⁸, но след II световна война развитите държави "не поемат тежестта свързана с семейните грижи"¹⁹. Демографската политика, е разработена по-късно и по-колебливо, отколкото повечето други социални политики. Традиционно те са значително по-нормативни и понякога това е било пречка за адекватни реформи в политиката.

Възможностите за въздействие върху демографските процеси в обществото се потвърждават от провежданата в някои страни демографска политика. Като примери за това могат да се вземат провежданите политики във Франция, Австрия, Румъния, Унгария, бивша Чехословакия, ФРГ и донякъде България.²⁰ До 1989 г. в тези страни се провежда социално-демографска политика, насочена към повишаване на раждаемостта. Мерките предприети в тези страни спомагат за отслабване на тенденцията към намаляване на раждаемостта и нарастване на броя на второ и дори трето дете в семействата, повишаване на престижа на майчинството, намаляване на заболяемостта и смъртността и ръст по отношение на материалното благополучие на семействата с деца.

В резултат на проведената след Втората световна война демографска политика, Франция има един от най-високите тотални коефициенти на плодовитост – 1.89 ‰ (2002 г.) и 2.0 ‰ (2011 г.). Населението се увеличава ежегодно с 0.3 - 0.4 %. Все пак правителството на Франция е обезпокоено и продължава с насърчаването на трето и четвърто дете. Еднократната помощ за раждане на първо дете е 260 % от основната заплата и 717 % за всяко следващо дете, а при отпускът по майчинство се изплащат 90 % от заплатата ѝ. Също така се предоставят заеми за обзавеждане на жилища, които се опростяват на 90 % при раждане на четвърто дете. Може да се счита, че демографската политика на Франция е своеобразен еталон. На картата по-долу е представен тоталния коефициент на плодовитост в европейските страни за периода 2005-2010 г. От нея ясно се вижда резултата от тази политика.

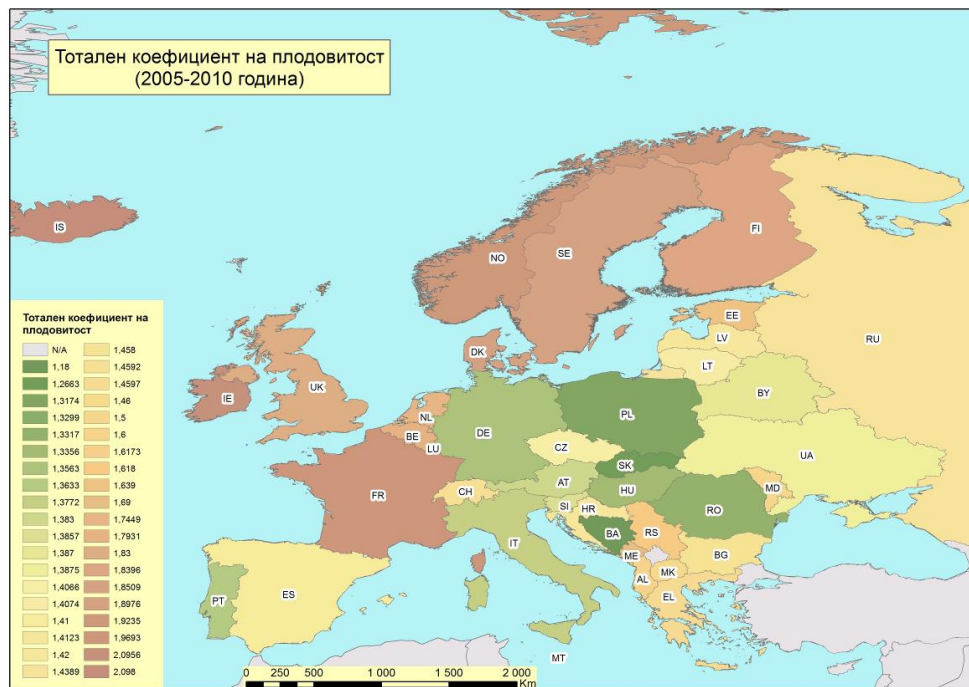
Карта №3

¹⁷ Amendments to Convention on the rights of the child. – United Nations, 1995

¹⁸ Schubert, Klaus/Hegelich, Simon/Bazant, Ursula (2009): European Welfare Systems. Current state of research and some theoretical considerations. The Handbook of European Welfare Systems. London. 3-28.

¹⁹ Esping-Andersen, Gosta (1999): Social Foundations of Postindustrial Economies. Oxford

²⁰ Социальная защита семьи и детей: зарубежный опыт М., 1992

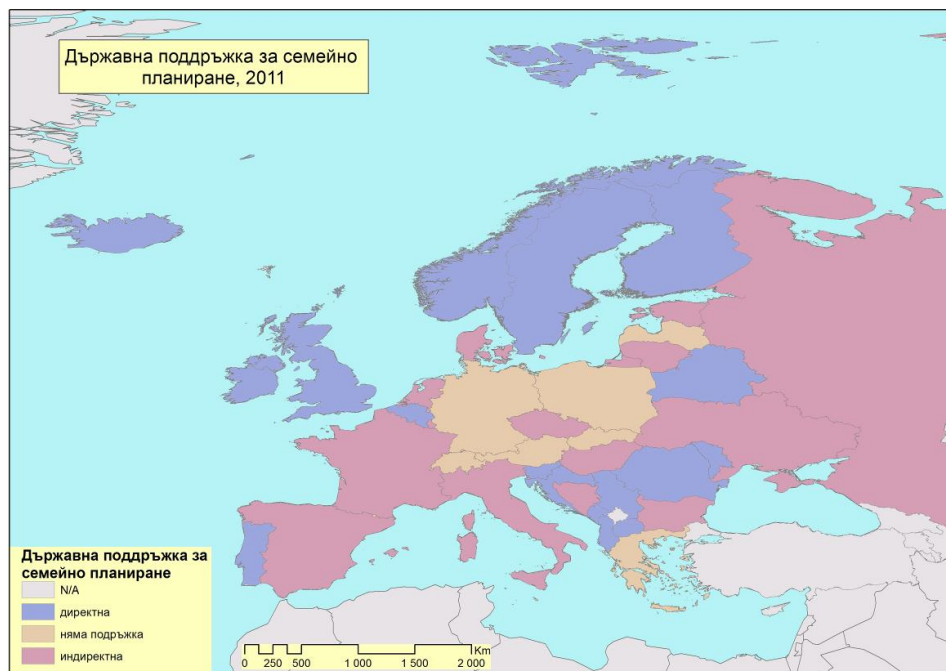
Правителството на Великобритания също оказва помощ на младите хора. В помощ на семейството са данъчни облекчения, парични помощи и субсидирани жилища за семейства с деца. Дават се ежеседмични помощи за деца до 16 годишна възраст (до 19, ако учат). В Австрия нараства тревогата от намаляващия тотален коефициент на плодовитост (1.4 ‰ – 2011 г.). При определяне на размера на помощите от значение е броя на децата, а не доходите на семейството. Помощите се изплащат от обществени фондове. Компесационния семен фонд, който има всички правомощия по изплащане на помощите се финансира основно от средства постъпващи от предприемачите. Другите източници на финансиране са правителството и органите на местната власт, които отделят средства от данъчните постъпления. Органите на местната власт внасят средства пропорционални на броя на жителите на административната територия. Помощи за деца се дават до 27 години при условие, че те учат. Правителството на Италия е на мнение, че изменението на демографските тенденции чрез „пряката или специфичната намеса” е неприемливо. За сериозни се считат проблемите свързани със стареенето и необходимостта от по-добра медицинска помощ. Една от целите на правителството е по-доброто положение на жените и грижата за семейството. Помощите за семейства са в зависимост от дохода. На учащите деца се изплащат помощи до навършване на 25 годишна възраст. В Швеция последователно се разширяват социалните помощи за семейства с деца. Ръстът на броя на населението през последните години се дължи на богатата семейна политика. Семейни помощи се изплащат дори на имигрантите. В съответствие с „План за застраховане на майчинството и бащинството”, бащите наравно с майките могат да получават ежегодно 60 дни платен отпуск за грижа за болно дете и 10 дни при раждането на дете. Интересите на родителите са защитени от профсъюзите, кооперирани с предприемачите и правителството. Повечето от профсъюзите имат отдели, които се занимават със защита на интересите на семейството. Подобни условия за провеждане на координирана социално-демографска и семейна политика няма в нито една от европейските държави.²¹ Правителството на Норвегия от своя страна има Комитет по население, който се занимава с изучаването на тенденциите в тази област и направлява правителството с препоръки при отчитане на демографските показатели, при разработването на въпроси, касаещи пазара на труда, училището, семейната политика и здравеопазването.²² Правителството за момента е удовлетворено от темповете на ръст на населението. Тоталния коефициент на плодовитост през 2011 година е 1.9 ‰. Основната му цел е повишаване на грижата за здравето на гражданите,

²¹ Björklund A., Does family policy affect fertility? Lessons from the Swedish policy experiment, Stockholm 2002

²² Ronsen M. Fertility and family policy in Norway – A reflection on trends and possible connections, Max-Planck-Gesellschaft, 2004

подобряване на положението на жените и укрепването на ролята на семейството, както и радикално увеличение на качеството на живот на семействата с деца. Във Финландия също се провежда ефективна демографска политика. Тоталния коефициент на плодовитост през 2011 година е 1.9 %. Правителството поощрява раждането на трето и четвърто дете, като предоставя субсидии за жилищно строителство.²³ В Белгия през 2011 година тоталния коефициент на плодовитост е 1.8 %. Правителството осъществява широк кръг от мерки в рамките на семейната си политика. Те включват: плащане на помощи, намаляване на данъци, субсидии за жилищно строителство и образование. Помощите се увеличават с възрастта на детето – до 14 годишна възраст помощите са 4 пъти повече от тези до 4 годишна възраст, а ако детето учи се изплащат до 25 години. Еднократните помощи намаляват с раждането на второ и следващи деца. Правителството на Нидерландия счита, че страната е пренаселена и работи в насока на намаляване на броя на своите граждани за бъдеще. Социално-демографските въпроси се координират от Бюро за населението и междуведомствения комитет по въпросите за населението. Помощите за деца се изплащат на всеки три месеца.²⁴ По време на бремеността, на жените се изплаща 100 % от заплатата в продължение на 16 седмици, но помощите намаляват. В Люксембург правителството провежда целенасочена социално-демографска политика по отношение на стимулиране на раждане на трето дете и дава кредити на младите семейства. В Гърция също се поощрява увеличаване броя на членовете на семейството. Месечните помощи за трето и четвърто дете са 7 – 8 пъти по-големи, отколкото за първо. Правителството на Ирландия се стреми да запази високото ниво на тоталния коефициент на плодовитост²⁵, който е бил 3.1 % през 80-те години на 20 век, а към 2011 година е 2.1 %. В част от европейските държави се провежда и целенасочена държавна поддръжка за семейно планиране. На представената по-долу карта, ясно се вижда, че Скандинавските държави, Великобритания и някои държави от Югоизточна Европа предоставят директна поддръжка, докато други, включително и Р България индиректна поддръжка.

Карта №4

Изключително интересен е и въпросът с разпространението на противозачатъчни средства в европейските страни. На представената долу карта се вижда, че висок процент на разпространение по какъвто и да е метод има в страните от Северна и Западна Европа. Същото е положението и при разпространението на противозачатъчни чрез нови методи. И от двете карти става ясно, че

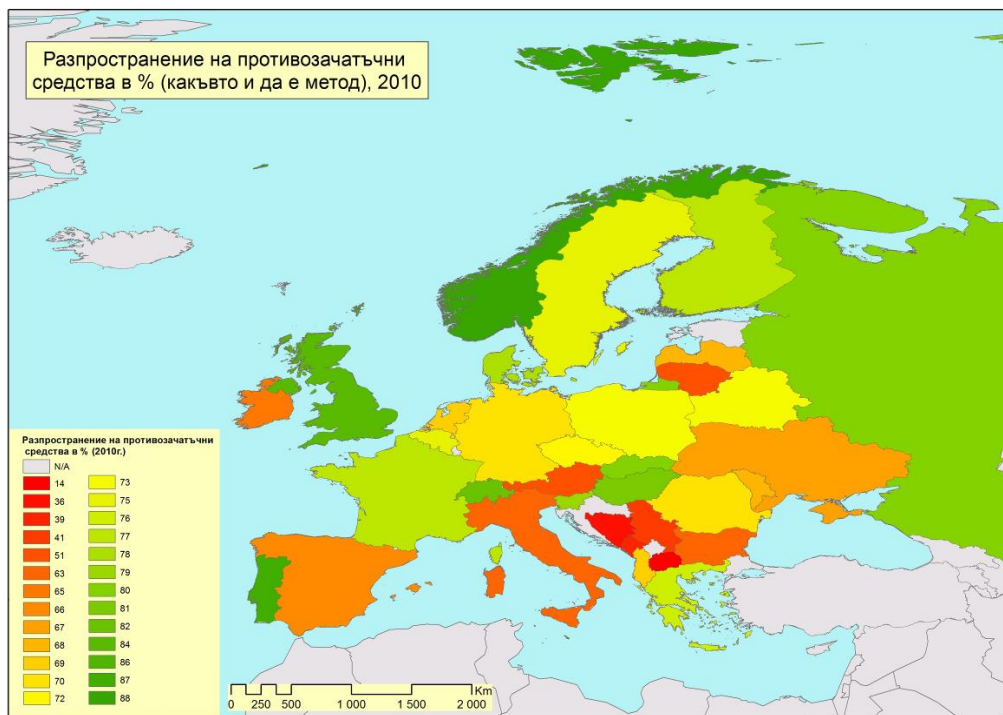
²³ Finland's Family Policy, Ministry of Social Affairs and Health, 2006

²⁴ Nimwegen N., I. Esveldt, G. Beets – Population Trends and Family Policies in the Netherlands, 2003

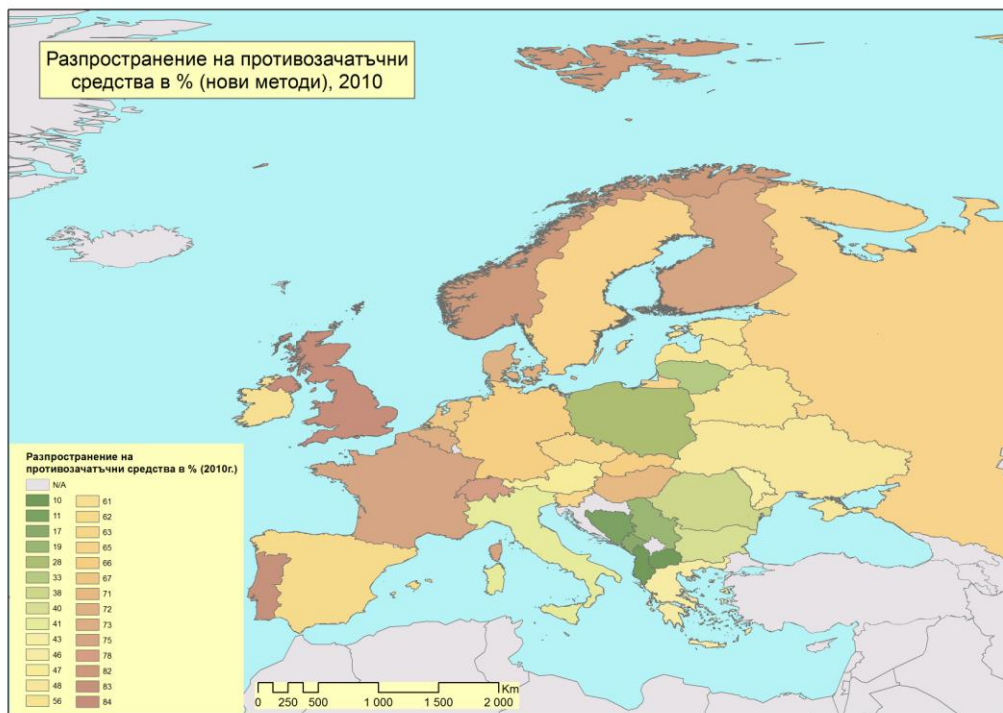
²⁵ Daly M., S. Clavero – Contemporary family policy in Ireland and Europe, Belfast, 2005

разпространението на контрацептиви е слабо застъпено в страните от Източна Европа, вкл. и Р България.

Карта №5

Карта №6

2.2.1. Финансово и икономическо обезпечаване на демографската политика

Въпросът за средствата за финансиране на социалната поддръжка на населението се явява също немаловажен по отношение на демографската политика. Данните които ще бъдат представени по-долу са съгласно (European System of Integrated Social Protection Statistics – ESSPROS). Съгласно определението на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие²⁶, разходите за социална защита се определят като „обезпечение на обществените и частните учреждения и организации и финансово съдействие на домакинствата и индивидите за обезпечаване определен период от време, в който обстоятелствата са с неблагоприятно влияние върху благосъстоянието при условие, че финансовото съдействие не се явява отплата за услуги или вещи, а също така не се осъществява индивидуално”. Тези помощи могат да бъдат парични или в материално състояние – вещи или услуги.

Все повече и повече европейски правителства отчитат намаляващата раждаемост и изменения модел на семейство в Европа, като сериозен проблем пред който са изправени. В системата на държавните финанси, поддръжката на семейството обикновено се разделя на пряка и коствена парична помощ за семействата с деца, както и поддръжка за работещите родители. Правото на семейна помощ и достойно съществуване е фиксирано в европейското законодателство. За най-важни се считат семейните помощи. Всички страни в ЕС имат система за детски или семейни помощи. Във всички страни действа положението, че съгласно което семейните помощи и помощите за нуждаещите се предоставят под формата на социално застраховане или като социални помощи. В част от страните помощите имат универсален характер, а в други (като Гърция, Испания или Италия) са обвързани с размера на доходите в семейството. Безработните родители също имат право на помощи, ако детето (децата) не са навършили пълнолетие. В голяма част от страните се изплаща еднократна помощ при раждането на дете.

Във всички страни съществува и се изплаща ежемесечна помощ. В част от страните размера на семейните помощи се увеличава с увеличаване на възрастта на децата. В повечето страни размера на помощите зависи от поредността на детето. Разбира се съществува и възрастова граница за предоставяне на семейни помощи. В повечето страни годините са между 18 и 29 г. Като горната граница се достига при условия, че детето е студент. Обикновено при отсъствие на един или на двамата родители помощите се увеличават. Децата-инвалиди имат съществено предимство при определяне на размера на помощите, като в голяма част от страните за тези деца няма възрастова граница за получаване на помощи. По принцип, ако се направи съпоставка с жизнения стандарт на всяка страна, най-висока стойност имат помощите в Финландия, Швеция, Люксембург и Франция, а най-ниска в Великобритания, Португалия и Испания. 50-години и началото 60-те години се характеризират с универсални помощи. Към момента обаче, силно е увеличен дялът на помощите в зависимост от размера на дохода.

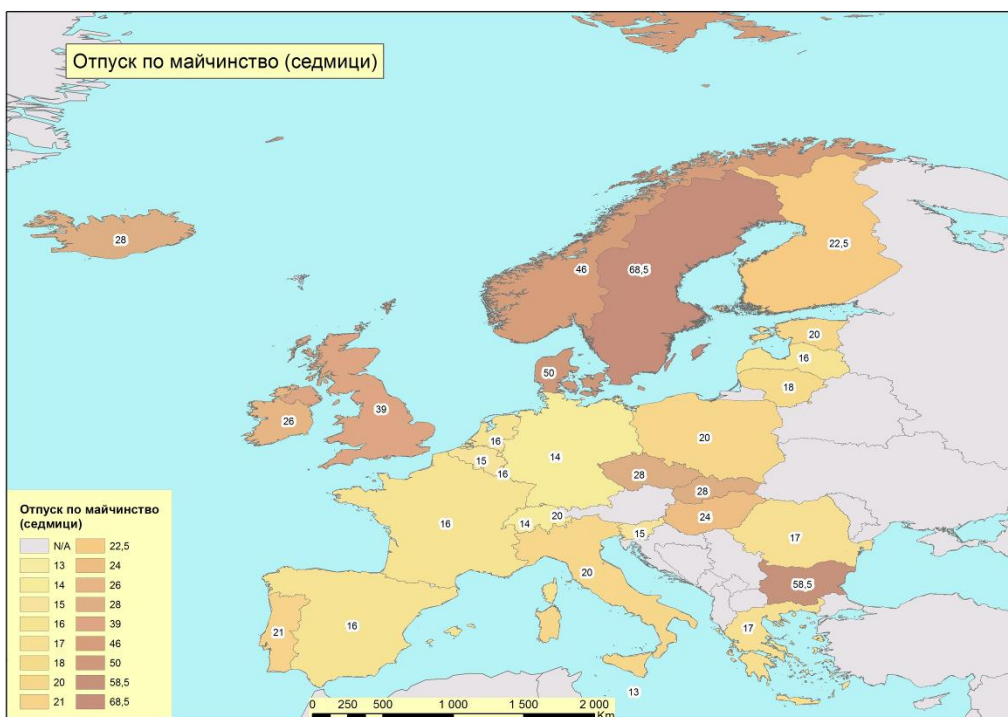
Съществуват различни видове отпуск, които са разрешени на жените (или на мъжете и жените) по време на раждане и отгреждане, осиновяване или за други семейни нужди. Специфичните видове отпуск включват:

- Отпуск за майката - отпуска за бременност и отглеждане на дете или отпуск по майчинство, които се отнася за отпуската точно преди раждането и след него.
- Отпуск за бащата - отпуск, предоставен на работодателя на бащата. Обикновено този отпуск е кратък и е допълнение към майчинския.
- Родителски отпуск – това е полово неутрален отпуск, който обикновено е след отпуска по майчинство и дава възможност на родителите да се възползват от ползите и предимствата на системата за отпуски, като ги разделят помежду си, или избират кой ще ги използва.
- Отпуск за грижа за дете – това е отпуска която в някои страни се развива, като допълнение към отпуската за бременности и отглеждане на дете или се разглежда като разновидност на родителската отпуска.

В страните от ЕС средната продължителност на отпуската имаща отношение към раждането на дете (отпуска за бременност и отглеждане, отпуска за грижа за дете) е 44 седмици. Средната продължителност на платената отпуска е 36 седмици.

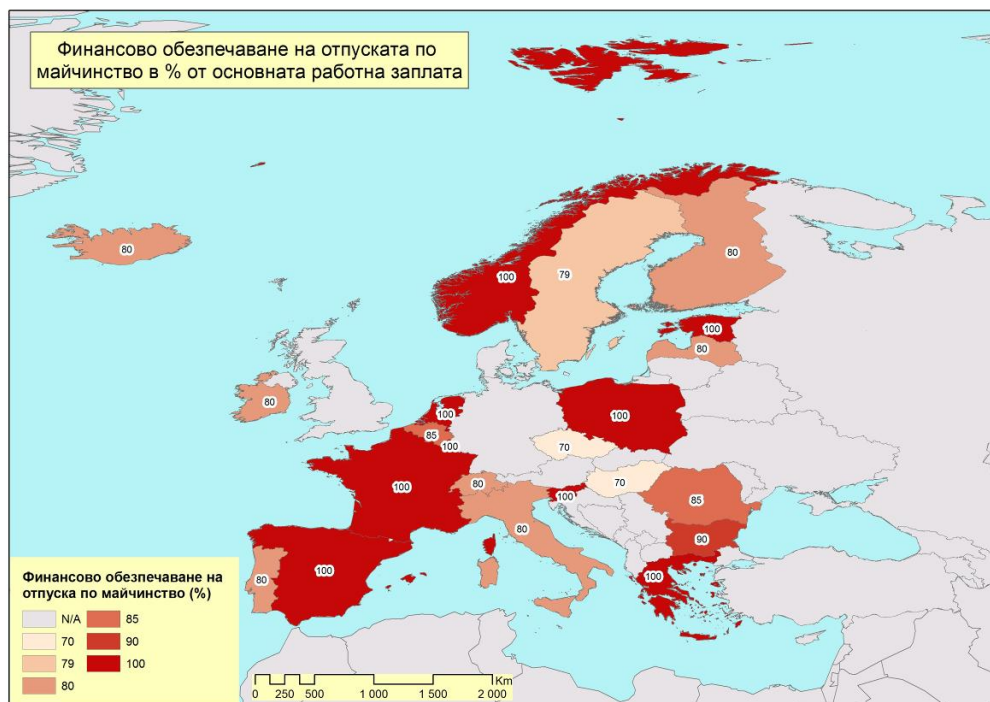
²⁶ OECD Social Expenditure Statistics of OECD Member States - Provisional Version, Labour Market and Social Policy Occasional Paper, No. 17., 1996, Paris

Карта №7

Най-дълга отпуската за грижа за дете (2-3 години) има във Финландия, България, Германия и Австрия. По отношение на финансовото обезпечаване на отпуската по майчинство, като процент от основната работна заплата съществуват също интересни различия. Процентът варира от 70 до 100.

Карта №8

III. Развитие на демографските процеси и демографската политика в Р България за периода от Освобождението до наши дни

Периодизацията на развитието на демографските процеси и демографска политика се основава на концепцията за "демографския преход". Възпроизводствения процес според нея се обуславя от социалноикономическите условия. От данните за общата раждаемост може да се определят седем периода в развитието на раждаемостта в България.²⁷

3.1. *Om 1881 г. до 1911 г.*

За първи период се счита времето между Освобождението и Балканските войни. През това време се наблюдава нарастване на броя на населението на страната. Някои автори считат, че първия период започва някъде през XVII в.²⁸

През периода е налице висока и стабилна раждаемост, варираща в границите 32,4 ‰ – 44 ‰. Данните за коефициентите на обща раждаемост, отчетени до 1910 г. се отличават с нарастване, като достигат до 41.7 ‰. Причините за така наблюдаващата се висока раждаемост могат да се търсят както по отношение на подобрената статистическа отчетност, така и поради наличието на благоприятни социално-икономически и политически промени. Последните спомагат за стимулиране на общата раждаемост. Като традиционни по отношение на нашата страна се запазват и патриархалните традиции, с пряко въздействие върху високите стойности на раждаемостта в страната. От социално-икономическите фактори, влияещи върху раждаемостта в страната могат да се посочат развитието на селското стопанство и свързаната с него необходимост от работна ръка. През разглеждания период този отрасъл от икономиката се възползва изключително много и от труда на децата. Като важна причина за увеличаване броя на населението в страната може да се посочи и ниското жизнено и културно равнище на населението, съчетани с високата детска смъртност. Последните две обстоятелства се неутрализират до известна степен с по-голямата раждаемост на населението с цел възпроизводство и запазване на рода.

Смъртността през този първи период (известен още като първа фаза на демографски преход) се отличава със съществени флукуации – стойността ѝ варира между 16,4 ‰ до 31,4 ‰, с тенденция за повишаване. Причини за високите стойности на този показател са от една страна ниската здравна култура на населението, а от друга- незадоволителното ниво на здравеопазване в страната по това време.

Наред с раждаемостта и смъртността в страната значителни изменения през периода след Освобождението се наблюдават и по отношение на показателя миграции. Сред основните фактори за появата на външни миграции могат да се посочат икономическото развитие на страната ни и най-вече промените в нейните граници, в резултат на войните. Така например според А. Тотев²⁹ изселванията на българите в периода 1878-1945 г. превишават заселванията (806 хил.д.) и възлизат на 954 хил.д.

По отношение на половото разпределение на населението на България следва да се отбележи, че то се отличава със сравнително слаби колебания. Тази тенденция е характерна за целия период от Освобождението до наши дни. Това се заключава в общо преобладаване броя на мъжете. Изключение от това правило правят годините на войните (1910-1920 г.), когато превес в половата структура взимат жените. След това отново превес вземат мъжете и това се запазва до 1946 г., когато се наблюдава изравняване в броя на мъжете и жените, след което последните преобладават от 1956 г. до наши дни.

В периода до Балканската война е налице благоприятна възрастова структура на населението от т.нар прогресивен тип, с преобладаване на младото население (Приложение 2). Разпределението на населението по възрастови групи се изменя значително, като за периода 1900-2001 г. се наблюдава силно намаляване на населението в подтрудоспособна възраст (с над 26 пункта), нарастване на това в надтрудоспособна възраст (с около 16 пункта) и съответно увеличаване на населението в трудоспособна възраст (над 10 пункта). Като неблагоприятна, но и

²⁷ Младенов, Ч.М. - Географски анализ на демографската криза в България - възникване, тенденции и перспективи (хабилитационен труд за получаване на научното звание „старши научен сътрудник“ - първа степен по научната специалност шифър 01.08. 08 „география на населението и селищата“)

²⁸ Стефанов Ив., и др. – Демография на България, С.1974

²⁹ Тотев, 1968 г.

същевременно трайна тенденция след 1910 г. се откроява намалението на дела на хората, попадащи в групата на подтрудопособно население.

През този период има промяна и в етническата структура на населението живеещо в границите на страната. Българската етническа група увеличава своя дял от 77.1 % на 81.1 % от 1900 г. до 1910 г., докато турската етническа група намалява своя дял от 14.2 % през 1900 г. на 10.7 % през 1910 г.

3.2. От 1912 г. до 1926 г.

За втори период се считат годините на Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. Естествено тук попада и т.нар демографски следвоенен компенсационен период – 1920-1926 г. Основна особеност на този период са значителните колебания в стойностите на раждаемостта (17 ‰ - 45 ‰). Те са отражение на политическата обстановка в страната и се отличават с високи стойности през междувоенните години и съответно рязък спад във военните години. Броя на населението продължава да нараства.

Междувоенният период 1920-1926 г. е типичен пример за демографски компенсационен период, отличаващ се с относително висока раждаемост, чийто стойности се изменят в тесни граници (32,8 ‰ - 40,5 ‰). Тези особености в раждаемостта са характерни за т.нар разширен тип възпроизводство на населението. Като основни причини за наблюдаващите се високи стойности на показателя раждаемост могат да се навлизането на значителен по обем контингент жени в детеродна възраст, миграционните потоци от бежанци от Македония, Добруджа, Беломорска и Одринска Тракия, Западните покрайнини и не на последно място осъществяването на задържаните раждания и бракове.

През разглеждания период основна особеност, която се наблюдава при показателя смъртност е неговото слабо намаление. Разбира се това не се отнася до военните години, когато е налице значителна загуба на мъжко население (около и над 30 ‰). Тогава като резултат от високата смъртност, превишаваща стойностите на раждаемост е налице и отрицателен естествен прираст. Военните години се отразяват негативно по отношение възрастовата структура на населението, изразяващо се в намаление на дела на трудоспособното население и на това във фертилна възраст. Демографската ситуация в страната в междувоенните години се отличава със стойности на смъртността около 20 ‰, дължащи се на редица негативни последици от войните като глад, мизерия, инвалидизация и т.н.

Периодът на войните и разбира се на годините между тях е съпътстван с редица изменения в броя на бежанците от и към България. Макар и причинени от политическата и военна обстановка в страната измененията в броя на изселените и заселените се в страната оказва голямо значение за демографската ситуация през този период. От значение за нашата страна и нейното население са бежанците от Източна Тракия, Мала Азия, Егейска и Вардарска Македония, Западна Тракия, Добруджа и Западните покрайнини, с общ брой от около 250 хил.д. Най-голям е дялът на тези от Егейска Македония – 79, 3 хил. д. Налице е и размяна на население между България и Турция (1925 г.), с което дялът на изселените се от нашата страна турци възлиза на около 100 хил. д. Друг исторически документ в лицето на Крайовската спогодба (1940 г.) определя размяната на население между България и северната ни съседка, при което на територията на нашата страна се заселват около 68 хил. д от Северна Добруджа, а пределите ѝ напускат близо 50 хил. румънци.

Поради намалената раждаемост след 1914 г. се наблюдава намаляване на броя на децата във възрастовата група 0-4 години през 1920 г., докато благодарение на увеличението на раждаемостта след 1917 г., се наблюдава увеличение на броя на децата в тази група през 1926 г.

Етническата структура на населението в страната запазва своето разпределение.

3.3. От 1928 г. до 1938 г.

Времевият диапазон, в чиито граници попада третият период, е от 1927 г. до началото на Втората световна война. В резултат на стойностите на демографските показатели може да се каже, че през този период страната ни преминава през т.нар втора фаза на демографски преход. Населението продължава да нараства.

Раждаемостта през периода бележи тенденция на намаление, като през 1927 г. тя има стойност от 33,2 ‰, а в края на разглеждания период тя спада до 21,4 ‰. Основни причинители за ниските стойности на показателя, както и за известни колебания през отделните години са икономическата криза в страната, емиграцията сред мъжкото население, нарасналата безработица,

засиленият процес на урбанизация. Като фактор от изключително голямо значение за намаляване на раждаемостта следва да се посочи и отмирането на характерните за страната ни патриархални традиции, както и свързаната с тях промяна в репродуктивното поведение на българите. Всички тези причини водят след себе си като неблагоприятна последица (от гледна точка на възпроизводството на населението) намаляването на броя на децата в семейството.

Смъртността през този трети период спада от 20 ‰ (1927 г.) до 13 ‰ (1939 г.). Намаляването на смъртността се предопределя от развитието на здравната система, стабилизирането на икономическата ситуация в страната, а така също и установяването на санитарно-културни навици сред българското население. Интерес буди фактът, че спадането на смъртността в страната се дължи преди всичко на спада в смъртността на православно население (13-15‰), тъй като за мохамеданското население показателят остава сравнително висок (22‰).

През този период, благодарение на увеличената раждаемост и намаляващата смъртност се наблюдава благоприятна полово-възрастова структура на населението в младите възрастови групи.

Отново нараства дялът на българското население за сметка на турското. Дялът на ромското население се запазва – 2.5 ‰.

През 1935 г. в България е въведен данък върху доходите на неженените, неомъжените, семейните или разведените без деца, по-известен като „ергенски“ данък. Средствата, събирани от него попадат във фонд „Многодетни семейства“.

3.4. Om 1939г. до 1950 г.

За четвърти период се взимат годините на Втората световна война и разбира се последващият следвоенен период (1939-1950 г.). През този период населението на страната нарастват с почти 1 млн. души.

Раждаемостта в годините на военни действия е в границите 22,6 ‰ за 1942 г. и 21,8 ‰ за 1943 г., т.е. без значими колебания. Стабилността ѝ се обяснява с липсата на значими военни действия от страна на България. По време на демографския компенсационен период стойностите на раждаемостта по правило нарастват като достигат до нива от 24‰ до 25,6 ‰. Повишените стойности на показателя се дължат както на следвоенната демографска компенсация, така и на поголемия брой на жените, родени след Първата световна война.

По отношение на раждаемостта след 1950 г. до 1997 г. се установява трайна тенденция на намаление, която се характеризира със спад от 20 ‰ до 8,5 ‰ (или повече от два пъти). Сред основните фактори за това се сочи намалената детска смъртност. Налице обаче са и редица други особености, оказващи съществено влияние върху стойностите на раждаемостта. Така например за намаляване на раждаемостта през разглеждания период, а и днес все по-голямо влияние оказват намалената брачност, възможностите за семейно планиране, спадане значимостта на семейството като социална категория, еманципацията на жените, желанието за по-малко на брой, но по-образовани и осигурени деца. Разбира се не трябва да се пропускат и фактори като безработица и ниски доходи, чието значение за раждаемостта непрекъснато нараства. Говорейки за раждаемост и нейните ниски стойности следва да отбележим и съществената връзка, която съществува между показателя и нарушената възрастова структура на населението.

Смъртността през четвъртия период нараства до 14,9 ‰ през 1945 г., след което стойностите ѝ постепенно намаляват. Причини за регистрирания спад се явяват подобряването на медицинското обслужване, разширяването на здравните центрове, повишаването на продължителността на живот в страната и сравнително ниският дял на населението в групата на над трудоспособно население.

И за този период може да се твърди, че страната има все още добра полово-възрастова структура.

Поради политически причини в периода 1947-1989 г. не се наблюдава свободно преминаване на хора през границите на страната. В този смисъл като характерен белег за страната ни и нейното население може да се посочи преобладаването на емиграция (за периода 1947-1952 г. сред страните с най-голям дял български емигранти са Югославия (над 2 хил.д.), Австралия (850 д.), САЩ (590 д.), Канада (560 д.)³⁰ и почти пълното отсъствие на имиграция през разглеждания период. Изключение по отношение на имиграционните движения правят само заселванията на хора от Гърция и Югославия по политически причини, както и поради сключване на брак. По отношение на

³⁰ Василева, Б., 1991

емиграцията на български граждани основна причина в началото на периода се явява политическата такава. 1948 г. остава като годината на най-значимо миграционно движение. 1946-1951 г. се характеризира като периодът с най-масабните миграции, предизвикани от междуправителствени споразумения. През него страната напускат над 8 хил. арменци, над 32 хил. евреи, около 5 хил. руснаци, около 3.8 хил. чехи и словаци и над 156 хил. турци. До тази миграция на турско население техния абсолютен брой нараства с около 80 души спрямо предходното преброяване.

През 1946 г. е приет първоначалният Закон за данъка върху общия доход, който предвижда изменения в големината на данъка в зависимост от броя на членовете на семейството, съответно от броя деца в него. По-късно, през 1950 г. същият този закон престава да предвижда диференциация в зависимост от големината на семейството (домакинството). През 1941 г. се поставя началото на детските добавки, които тогава се изплащат само на държавните служители.

От средата на 30-те години до 1990 г. политиката в страната по отношение на демографската ситуация у нас може да се определи като пронаталистична. При такъв вид демографска политика следва да се отбележи, че абортът е позволен само по здравословни или морални причини. Това обаче не изключва възможността за предотвратяване на нежелано раждане или изкуствено прекъсване на бременността. Въпреки това липсата на законово позволение за аборт предполага по-ограниченото му разпространение сред българското общество, а наред и с равнището на разпространение на контрацептивите се цели общото повишаване на раждаемостта в страната.

Политиката на страната във връзка с осигуряването на жилищен фонд за семействата е сред основните мерки за демографско въздействие. На жилищната осигуреност на домакинствата се гледа като на първостепенен фактор по отношение протичането на нормален живот на семействата и техните деца, както и за качествено и количествено демографско развитие. Като цяло за периода 1945-1990 г. е налице жилищна криза, повлияна до голяма степен от следвоенния период на развитие на нашата страна. Общото нарастване на население през гореспоменатия период е близо 2.1 млн. души - от 6.9 млн. на почти 9.0 млн. души. Задълбочаването на жилищния проблем е свързано и до голяма степен с частично разрушения сграден фонд през военния период, нуждата от обновлението му, а така също и от нарастналия жилищен стандарт на населението като цяло. Като основен и най-важен причинител за засилената нужда от жилище се счита преселването на голям брой население от селата в градовете (предимно към големи и средни градове), а така също и наблюдаващата се концентрация на население от разпръснатите махали на планинските райони към дадено населено място, което в по-голямата си част е разположено в равнинните части наблизко. Наред с така очертаната жилищна криза се наблюдава и още една тенденция в страната, а именно необходимостта от второ жилище, използвано за почивка на семействата. Основен фактор за възникването на подобна потребност се явяват развитието на индустрията и свързаните с него замърсявания, обособяването на големи градски центрове с гъсто застрояване, силна замърсеност, транспортна натовареност и ограничени зелени площи. Характерно за тези жилища е, че те са предимно наследствени или вили в обособените вече вилни зони в страната. Непосредствено след войната в страната е налице т.нар. „нормиран“ наем, който по същество е изключително нисък. Той спомага за реализирането на практика на Енгелсовото решение по въпроса с осигуряването на жилища за „работническата класа“, който се счита, че е за сметка на собствениците, а освен това той не стимулира опазването и строителството на жилища в страната. Като практика по това време в страната се очертава „отчуждаването“ на частни терени от страна на държавните органи и до известна степен задължаването на собствениците за участие в оборотен фонд (за 10 и повече години). През същия период се разрешава строителството на многоетажни сгради (над 10 етаж), широко разпространени стават и панелните жилища. Резултатът от подобно некачествено строителство е липсата на подходящо благоустройство и инфраструктура, еднообразен сграден фонд и съответно влошаване на жилищните условия като цяло.

По статистически данни за периода 1945-1971 г. (след осъществяването на масовото строителство на жилища) средната жилищна площ, която се пада е едва 44,2 кв.м.

3.5. От 1951 г. до 1966 г.

Петият период започва след 1950 г. и завършва 1966 г. През разглеждания период населението на страната продължава да нараства, като се увеличава с над 1 млн. души.

Раждаемостта през него постепенно намалява - от 21,2 ‰ през 1952 г. на 14,9 ‰ през 1966 г. Сред основните фактори, оказващи влияние върху намалените стойности на раждаемостта са променените възгледи на младото население по отношение създаването на семейство,

еманципацията на жените, техният засилен стремеж за професионална реализация, засилената урбанизация и свързаната с нея миграция към града и др. Всичко това води по-късното встъпване в брак на населението и намаления брой на деца в семействата.

Отличителна особеност за петия период е достигането на най-ниските стойности на показателя смъртност от Освобождението насам – 7,9 ‰ за 1959, 1961 и 1964 г. Ниските стойности на смъртността са в пряка зависимост от относително младия възрастов състав на населението, подобрените медицински условия (включително въвеждането на безплатно медицинско обслужване след 1951 г.), повишените санитарно-битови, културни и жизнени равнища и по-добрите условия в градовете, приютяващи значителна част от населението на страната, в следствие на миграционните процеси.

Половата структура на населението през този период се характеризира с превес на жените в общия брой на населението. Тази тенденция трайно се запазва от 1956 г. до днес (за 2011 г. броят на жените е с 191 428 повече спрямо този на мъжете). Възрастовата структура на населението продължава да бъде относително благоприятна за неговото възпроизводство. Причините за това са наблюдаваната висока смъртност при мъжете, по-големият относителен дял на мъжкото население във външните миграционни движения и разбира се благодарение на по-голямата продължителност на живот на жените. През изследвания период дялът на турското население достига 9.5 %.

През 1951 г. в страната съществува 5% „ергенски“ данък, изразяващ се като местен приход плюс детски добавки. Сумата на детските добавки (въведени през 1941 г.) през 1957 г. нараства номинално с над 3,7 пъти спрямо предходната година, което по същество представлява около 2,38 % от всички разходи на тогавашния държавен бюджет. През следващите години измененията в стойностите на този процент са: 1960 г. – 1,9 % от разходите на държавния бюджет (известен тогава като консолидиран държавен бюджет), 1961 г. - 3,07 %, 1962 г. - 1,92 %, 1963 г. - 2,36 %.

50-те и 60-те години в страната се отличават със значими промени в икономическия живот на страната, което е съпътствано и с изменения в ролята на жената като цяло в обществото. От една страна е налице силно нарастване на дела на аграрното население, поради промените в структурата на селското стопанство (имат се предвид високата степен на механизация и процеса на колективизация), а от друга – ускорената индустриализация предопределя преместването на значителни групи от населението към т.нар индустриални центрове и строителни обекти. Жената през този период престава да изпълнява ролята на домакиня и се превръща в работник на трудов договор. Преселванията на населението към местата, осигуряващи им трудова заетост са съпътствани с редица трудности, които допринасят до намаляване на плодовитостта, а оттам и до снижаване на раждаемостта. Сред най-често срещаните проблеми са безработицата, битовите, жилищните, транспортните и други трудности. Тази обстановка допринася за увеличаване на абортите в страната. По отношение на контрацепцията у нас през разглеждания период може да се каже, че употребата на контрацептиви и нивото на сексуална култура са незадоволителни. В така разглежданата ситуация абортът се предприема като заместител на контрацепцията. Това от своя страна води до редица проблеми, свързани със здравето и възпроизводствените възможности на жените. Именно горепосочената ситуация в страната води до легализирането на абортите през 1956 г., с което България става втората страна в Източна Европа, предприела подобна стъпка. Стига се до противоречие по отношение на демографската политика – от една страна тя е типично пронаталистична, но от друга - узаконяването на абортите е характерен инструмент, използван при антинаталистичната политика. Легализирането на абортите се запазва до 1968 г. Чуждестранният пример по отношение на абортите: от 1920 г. разрешение за аборт в бившия СССР, 1956 г. – легализиране на абортите в Полша и Унгария, 1957 г. – в Румъния и Чехословакия, 1973 г. – в ГДР. След 70-те години и редица западноевропейски страни узаконяват абортите. Сред тях са ГФР (1974/1976 г.), Белгия (1974 г.) и Австрия (1974/1975 г.).

Значителни средства държавата отпуска във връзка с осигуряването на добри условия за живот на децата в предучилищна възраст. През 1957 г. тя изразходва 162 млн. лв за децата, настанени в детски ясли и градини, което представлява около 0,8 % от разходите на държавния бюджет. През 1963 г. този процент нараства на 1,1 % от разходите на бюджета.

Държавата субсидира и значителна част от разходите за ученически лагери за почивка. През 1957 г. над 145 хил. деца от училищна възраст почиват в изградените в страната лагери. Освен субсидирането на ученическите лагери, държавата се заема и с финансовата подкрепа на редица извънучилищни занимания, развитието на пансионати, интернати и общежития, както и на студентското и ученското хранене. През 1957 г. държавата осигурява 11 млн. лв. (близо 0,1 % от

разходите на държавния бюджет) за поемане на значителна част от разходите на ученическите столове, с което се достига до поевтиняване на храната за учениците. Няколко години по-късно, през 1960 г. 0,39 % от разходите на държавния бюджет или 120 млн. лв. са отпуснати за осигуряване на места в общежития и пансиони, занимални и ученически летни лагери.

От началото на 50-те години (до 70-те години на XX век) паралелно със засиления процес на индустриализация, градовете се очертават като основен притегателен център за населението на страната, поради по-големите възможности за работа, които предоставя. Наред с това градовете се отличават и с по-добри условия за образование, както и с по-добра осигуреност по отношение на редица потребителски стоки и услуги. През този период административно страната ни се разделя на 28 окръга, в които е съсредоточена политическата власт и администрацията, индустрията, търговията, както и значителни учебни центрове.

Наред с жилищния въпрос следва да се разгледа и образователната политика на страната, като неделима и съществена част от цялостната демографска политика. През 1960-61 г. всички степени на образование в нашата страна са безплатни. От гледна точка на демографската ситуация в страната това означава две неща. Първо – подобна политика благоприятства за изграждането на по-висока обща култура на населението, както и на по-добра професионална подготовка на работната ръка. Второ – липсата на учебни такси икономически значително облекчава семействата с деца.

3.6. От 1967 г. до 1981 г.

Периодът между 1967 г. и 1981 г. се счита за шести период, когато е налице т.нар. разширено или просто възпроизводство на населението, а раждаемостта се изменя в интервала от 17,2 ‰ до 14 ‰ (за 1981 г.). В страната през този период се провежда пронаталистична политика, която е една от причините за наблюдаващата се стабилна раждаемост. Населението на страната продължава да нараства и достига почти 8.9 млн. души.

Отличителна черта на раждаемостта през шестия период е фактът, че стойностите на показателя са по-високи за градското население в сравнение с това на селата. Като основни причинители за това се приемат масовите миграции към градовете, както и по-добрите условия в тях. Вследствие на всичко това в страната се наблюдават съществени изменения по отношение на възрастовия състав на населението, живеещо в градовете и селата.

По отношение на смъртността се наблюдава тенденция на нарастването ѝ до средата на 70-те години, което се обяснява с реално протичащите по това време процеси на застаряване, довели до увеличаване на населението във високите възрастови групи. За високите стойности на смъртността допринасят още задържането на средната продължителност на живот в страната, както и редица заболявания, като сърдечносъдовите и онкологичните, които са сред основните причинители на смърт сред по-възрастното население. За 1980 г. смъртността достига до 11,1 ‰.

В резултат на демографските процеси, протичащи в страната през този период, възрастовата пирамида запазва своята форма, но заедно с това се наблюдава и едно относително стесняване на нейната основа, дължащо се на намалената раждаемост. (Приложение 12) По отношение на детската смъртност показателят намалява своите стойности като достига до 14‰ в края на периода. Това в голяма степен се дължи на подобрената здравна мрежа в страната. Миграционните движения на населението през този период са свързани преди всичко със значимите изселвания на турци от страната. Това става въз основа на спогодба между България и Турция като се очертават два периода на масови изселвания. Това са периодите между 1968 и 1974 г. и от 1976 г. до 1978 г. През втория период се изселват приблизително около 74 хил. турци. През преброяването от 1975 г. нараства относителния дял на българското население за сметка на ромското. (Приложение 13)

През този период, въведеният през 30-те години „ергенски“ данък, отново изменя своята ставка, като от 01.02.1968 г. тя става 10 %. През 1968 г. се наблюдава допълнително активизиране на демографската политика на страната, което се осъществява посредством „пакет“ от мерки. Публикува се новият Указ за насърчаване на раждаемостта. С него се цели предотвратяване на негативните тенденции, характерни за периода (има се предвид главно втората половина на XX век), а именно спадане коефициента на раждаемост и повишаване коефициента на смъртността. Редица страни от Източна Европа също предприемат подобни насърчителни мерки, главно през 60-те и 70-те години на миналия век. Сред тях са Унгария, Чехословакия, Полша, ГДР, Румъния. Размерът на детските добавки в нашата страна не зависи от доходите на семействата, за сметка на това той се диференцира в зависимост от поредността на детето. В този смисъл за всяко първо,

четвърто или следващо дете размерът на детските добавки, които семейство получава е 5 лв., за второ дете – 15 лв. и за трето дете – 35 лв. От подобно разпределение на добавките следва да се заключи, че чрез тях се цели стимулиране на второто и преди всичко на третото дете, с което да се осигури плодовитост над възстановяващата. От друга страна е видно, че стимулирането на четвъртото и всяко последващо дете е сравнително по-слабо, което се поражда от идеята за едно по-равномерно увеличаване на населението сред семействата.

Детските добавки се изплащат до навършване на 16 годишна възраст на детето, в това число и на осиновените деца и на тези от предишни бракове. По правило добавките се получават от майките. Деца, които са на пълна държавна издръжка в детско заведение нямат право на тези добавки. Смисълът на детските добавки и тяхната големина имат за цел да компенсират 10 % от месечните разходи за едно дете, 25 % за две и 50 % за три деца в семейството. Както е видно от данните по-горе съществува 3-кратна разлика между добавките за първо и второ дете и 7-кратна разлика между тези за първо и трето дете, което на практика не отговаря на действителната им издръжка.

За страната през този период е характерен двудетния модел за семейство, като на практика добавките за трето дете се получават от семейства с традиционно висока раждаемост, където за съжаление грижите полагани за децата са незадоволителни. И въпреки тази тенденция увеличените стойности на детските добавки допринасят за по-доброто отглеждане на децата.

През 1979 г. всички детските добавки се увеличават с 10 лв. месечно, което води до изменение в съотношението между тях. В процентно отношение спрямо тогавашната средна брутна работна заплата детските са както следва: до 8,3 % за първо дете, 13,7 % за второ, 24,7 % за трето и общо 22 % за първите две деца (1980 г.). В сравнение с данните за 1969 г. става видно, че те са по-високи при първо, второ и две деца заедно, но са намаляли за трето.

Редно е да се отбележи, че подобна издръжка в лицето на детските добавки, която се основава на еднакви (наричани често „научнообосновани“) норми облагодетелства предимно семействата с по-ниски доходи, за разлика от тези с доходи над средните, които в действителност остават по-слабо подпомогнати.

Еднократните помощи при раждане, които имат за цел подпогане на семействата във връзка с появата на дете и свързаните с това еднократни разходи, за периода 1968-1972 г. възлизат на 20 лв. за първо, четвърто и следващо дете, 200 лв. за второ и 500 лв. за трето. Като процентно съотношение спрямо средната брутна заплата през 1969 г. това прави: 17,1 % за първо, 171 % за второ и 426,6 % за трето дете. Както става ясно с подобно диференцирано отпускане на помощи се цели стимулиране на второто и третото дете, за разлика от първото. Това до известна степен е неправилно тъй като до известна степен разходите за първо дете не само не са по-ниски, но и напротив – те биха били по-високи от тези за второ или трето дете, ако приемем, че част от необходимите вещи, осигурено за него могат да се използват и от следващите деца в семейството. Наред с това в страната се наблюдава и още една тенденция по отношение на отпусканите помощи при раждане. Тя е свързана с получаването на високи помощи от семейства с традиционно висока раждаемост, при които обаче не се отчита полагането на по-качествени и постоянни грижи за децата. Тези два факта в следващите години биват отчетени като сериозен пропуск и до известна степен риск, поради което през 1972 г. лично тогавашния президент (Т. Живков) изказва мнение за тяхното уеднаквяване. Като резултат обаче през 1973 г. стойностите на помощите се променят, като за първо, четвърто и следващо се увеличават на 100 лв., за второ дете – 250 лв., а за трето помощта остава същата (500 лв.).

Освен еднократна помощ при раждане в страната са въведени и платени отпуски поради бременност и раждане и платен отпуск за гледане на малко дете. При тях също е налице диференциран подход в зависимост от поредността на детето. Платеният отпуск поради бременност и раждане е привилегия на осигурените жени, като през 1972 г. той възлиза на 2,5 месеца за първо (четвърто и следващо) дете, 3,5 месеца за второ и 4,5 месеца за трето. Неговият размер е 100 % от трудовото възнаграждение на жената. Една година по-късно (1973 г.) периодът на този отпуск се променя и е: 4 месеца за първо, 5 месеца за второ и 6 месеца за трето дете. Едновременно с това е въведен и отпуск за отглеждане на дете, който е в рамките на 6, 7 или 8 месеца (в зависимост от поредността на детето), но който възлиза вече на минималната месечна работна заплата в страната. На майките, отглеждащи децата си до 3 години им се дава възможност за неплатен отпуск с право на запазване на работното място и съответно приемащ се за трудов стаж. По отношение на майките студентки законът отпуска същите срокове за отпуск, които в сумарно изражение са съответно – 10,

12 или 14 месеца, през които те получават минимално месечно възнаграждение. От своя страна на работещите самотни майки им се изплаща 40 лв. месечна надбавка до навършване на 2 години на детето, а в случай че самотната майка не работи, то получава от нея помощ за същия период е 80 лв. месечно (или това е минималната заплата през този период).

Предвидени са и 2 часа (3 часа за близнаци) дневно отпусък при осигурените майки във връзка с кърменето на децата. Друга мярка по отношение отглеждането на деца е въведеният 60 дневен годишен отпусък, на който има право един от родителите, грижещ се за болно дете до 16 години. В случай че детето е на възраст до 7 години този отпусък се плаща 100 %.

Благодарение на предприетите мерки в социалната политика на страната, в лицето на платените и неплатените отпуски за отглеждане на деца до 3 годишна възраст, както и тези за болни деца коефициентът на раждаемост през следващите 6-7 години нараства.

Тревожният спад по отношение на раждаемостта в страната води до решение от страна на държавата за забрана на абортите (1968 г.). Тази забрана е спрямо жени без деца и не включва тези с медицински показания и особените случаи. Жените с 1-2 деца имат право на аборт, но то става чрез разрешение от страна на специална медицинска комисия. За многодетните жени (с три и повече деца) и тези на възраст над 45 години не е необходима комисия. През 1972 година са въведени строги ограничения по отношение на абортите, но през следващата година те са коригирани. Така след 1973 г. до 1990 г. абортите у нас са забранени за омъжените жени без деца или с тези с едно дете. Това обаче не важи за жените със заболявания или в случаите, когато бременността застрашава живота на майката и жизнеспособността на бебето. Жените с едно дете, но над 40 години, както и вдовиците, разведените и неомъжените имат право на аборт.

Данните за раждаемостта през 1968-1969 г. показват увеличение с 15 % в сравнение с тези от предходните 2 години. Увеличаването на раждаемостта в страната обаче не е породено единствено и само от забраната на аборти у нас. До голяма степен вина за това имат всички мерки на провежданата демографска политика, както и т. нар. „демографско ехо“, характерно за следвоенния компенсационен период.

Много често в миналото забраната за аборти е съпътствана и от забрана по отношение разпространението на контрацептиви. Типичен пример в това отношение е Франция, която от 1920 г. забранява абортите, както и разпространението и информацията по отношение на всякакви противозачатъчни средства. След 1967 г. е разрешена употребата на контрацептиви, а едва от 1975 г. и абортите по всякакви причини (не само медицински).

В Италия абортите, както и противозачатъчните са забранени още през 20-те години (1924-26 г.), по времето на Б. Мусолини. Забраната отпада едва през 1975 г. за абортите и през 1970 г. за контрацептивите. Наред с това в страната са забранени и разводите. Мусолини налага дори и т.нар. „данък за неоправдано безбрачие“, по подобие на император Август. Въпреки предприетите мерки населението на Италия не нараства с „желаните“ 40 %, а статистиката показва, че още през 1929 г. около 30 % от бременностите са завършили с аборт.

Подобни примери в това отношение са и демографските политики на СССР и Япония след 40-те години на XX век с цел компенсация на демографските загуби от Втората световна война.

Примерът със съседна Румъния е най-близък до демографската политика у нас, предприета през 60-те години. По време на управлението на Н. Чеушеску, през 1966 г. в страната са забранени абортите. Те се позволяват само на жените с 4 и повече деца (които и се грижат за тях) или на тези над 40 години. Стига се и до много по-крайни мерки, като например задължителният гинекологичен преглед на всеки 3 месеца, който има за цел избягването на криминални аборти. В случай, че жена направи незаконен аборт, то нейното наказание е затвор. По отношение на контрацептивите – те не са официално забранени, но търговията им като цяло е ограничена, както и информацията за тях. Данните показват, че през 1975 г. едва 5 % от всички семейни жени в Румъния използват противозачатъчни. Наред с това и разводът през разглеждания период е затруднен, поради времеемки и усложнени процедури.

Резултатите от проведените политики на ограничение на абортите в споменатите по-горе страни показват, че те са слабоефективни и не водят до значително нарастване на населението. Подобен вид политика се оказва негативна, в случаите когато тя не е съпътствана от общ икономически растеж и специфични икономически инструменти, спомагащи за насърчаването на раждаемостта.

В България през 70-те и 80-те години домовете „Майка и дете“ се явяват практически заместител на абортите. Статистиката показва, че през този период между 1% и 1,4 % от

живородените деца в страната (в абсолютни стойности това са около 1500 деца годишно) са осиновени от бездетни семейства.

Благодарение на ролята на държавата в отглеждането на децата (имат се предвид разходите, поемани от нея за детските ясли и домове), въпреки значителната заетост на жените в детеродна възраст, през 1970 г. делът на децата между 3 и 7 години нараства на 68 % и на 75,1 % през 1980 г. (за сравнение този дял през 1956 г. е едва 48,5 %). През същите години делът на децата в яслиите също бележи значително увеличение – от 5,2 % през 1956 г. до 10,6 % за 1970 г. и 19,86 % през 1980 г.

Към средата на 70-те години в общо 35 големи града (в това число 28-те окръжни центъра) е съсредоточена преобладаващата част от населението на страната. Тази значима концентрация е в следствие на съсредоточаването на работни места и обществен живот в гореспоменатите градове. В резултат именно на нея се достига до постепенното обезлюдяване на периферните части на окръзите, неизползваемостта на жилищния фонд в тях, както и до дефицита на жилища в големите градове (в следствие на засиленото им търсене).

Характерно за нашата страна (и за разлика от страни като ГДР и СССР) е преобладаването на частната собственост в жилищния фонд и по-малкият дял на ведомствените и общински жилища. До 1969 г. официално са забранени нормалните наемни отношения (чието съществуване обаче е налице) и строителството на жилища.

През 70-те и 80-те години се стига наблюдава централизирано разпределение на жилища, включително и на тяхната продажба. Така в столицата и големите градове се стига до положение, в което на населението му се налага да чака 10-15 години за заем в ДСК. Цялото население се разпределя в 6 групи според потребностите му от жилище, което изхожда от идеята за премахване на каквато и да е спекула с продажбата и наема на жилища. Стига се и до ситуации, в които не се допуска живеенето в държавно жилище ако семейството притежава собствена вила и/или автомобил, както и забраната за повече от едно собствено жилище и една вила. Резултатът от подобни мерки е масовото прехвърляне на собственост, продажби, фиктивни разводи и т.н. Официално в страната се позволява на семействата да притежават до 120 кв.м жилищна площ. Изключение от това правило правят хората, попадащи в групата на т.нар „активни борци”, както и отделни известни личности, сред които писатели, артисти и др. Често настаняването в общински или ведомствени жилища е субективно, поради което се счита и до голяма степен за привилегия.

По отношение на осигуреността на населението с жилищен фонд могат да се очертаят няколко основни тенденции. На първо място следва да се посочи, че към 1971 г. само 81,3 % от семействата в градовете имат собствено жилище. Това следва да покаже, че жилищата в страната през периода са недостатъчни. Това от своя страна заляга в политиката на страната за осигуряване на самостоятелно жилище на всяко семейство, което има за резултат ускорено жилищно строителство в периода 1971-1975 г. (общо 335 хил. жилища, от тях 250 хил. чрез кооперативно и държавно строителство). Като цяло е налице несъответствие между планирания обем на строителството и действително реализирания жилищен фонд.

Втора особеност на жилищната ситуация в страната е наличието на предимно маломерни домове (става дума за едно- и двустайни апартаменти, с малки кухни).

Като трета особеност следва да се посочи некачественото строителство на жилища, особено що се отнася до панелните такива. Причината за това се крие в несъответствието между търсенето и предлагането на жилища в страната.

Като последица от предходната особеност следва да се има предвид, че в страната е налице неефективна, дори примитивна система за ремонт и поддържане на жилищния фонд.

За последна особеност на жилищата в страната се счита недостатъчната масивност на някои от тях (предимно на тези в селата и малките градове), дължаща се на липсата на железобетонни плочи и заместването им с градоред, както и на недостатъчната им благоустроеност. Под това следва да се разбира сравнително ниският дял на жилищата с централно парно (12 % за окръжните градове), преобладаващите външни тоалетни (93,7 %), характерни за селата, както и в по-малка степен – липсата на съвременен водоизточник и водно промиване, канализация, сметосъбиране.

През 1972 г. основна задача на държавната политика по отношение на жилищната осигуреност на населението, е усъвършенстване на системата за разпределение на държавните жилища, като приоритетно място заемат нуждите на младите семейства. С това се цели активизиране на демографското поведение на последните. За съжаление мерките в тази насока са частични и до голяма степен дискриминационни по отношение на останалите групи от населението,

определени като нуждаещи се. Като пример за това може да се посочи пресилената политика на държавата за стимулиране на раждането на 2 деца до навършване на 24 години от майката. За положителна мярка в това отношение обаче следва да се посочи реализираното през 70-те години строителство на семейни общежития за студентските семейства. До голяма степен те улесняват раждането и отглеждането на деца от майките-студентки.

Във връзка с образователната политика на държавата (като част от цялостната демографска политика) през 1973-74 г. се поставя началото на система за безплатно осигуряване на учебници за началното образование. Към нея спадат и отпусканите от държавата ученически и студентски стипендии. Първите се отпускат в зависимост от дохода на член от семейството, с което се цели подпомагане на по-бедните ученици. За разлика от тях принципът за определяне на студентските стипендии е смесен, т.е. взимат се предвид както дохода на член от семейството, така и постигнатият успех. През 70-те години стипендиите за успех са в размер от 30 до 50 лв. Наред с тях се отпускат и т.нар. стипендии за високи постижения („Коларовска” и „Димитровска”) в размер на 70-80 лв. на месец. За 1980 г. размерът на всички стипендии, изплатени от държавата възлиза на 75,9 млн. лв., което представлява 0,29 % от БВП на страната.

3.7. От 1982 г. до 2011 г.

След 1982 г. започва седмият период, който в действителност продължава и днес. Съществуват известни мнения³¹, според които обособяването му като самостоятелен период не е коректно. Въпреки това следва да се отбележи, че през него раждаемостта намалява своето равнище до 2007 г., след което бавно нараства. Като доказателство за това може да се посочат стойностите на показателя за 1982 г. -13,9 ‰, 2007 г. - 7,7 ‰. и 2011 – 9.6 ‰. В резултат на понижената раждаемост и нарастваща смъртност е налице стеснено възпроизводство на населението³². През този период броят на населението нараства до 1988 г., след което започва неговото намаляване, което продължава и до днес. За периода 2001 - 2011 г. населението на Р България намалява с 564 331 души, като средногодишния темп на намаление е 0.7 ‰. 68.9 % от това намаление се дължи на отрицателния естествен прираст.

Сред основните причини за ниските стойности на раждаемост се считат проблемите и трудностите, срещани по време на прехода или по-точно казано това са проблеми от социален, стопански и екологичен характер. Както вече беше споменато и в предходните периоди изменението в репродуктивното поведение на населението също оказва влияние върху стойностите на раждаемост в страната. Същевременно с това и коефициентът на плодовитост също бележи значими намаления. През 1997 г. той достига до 1,08, с което страната ни се доближава до страните от Западна Европа. Все по-често срещана тенденция в страната става еднодетния модел за семейство. Сред основните фактори за това се приемат както безбрачието, така и нарастващият брой на разводите и абортите. Говорейки за раждаемостта и факторите, които предопределят нейните ниски стойности следва да се споменат и външната миграция, която се осъществява преди всичко от население във фертилна възраст, както и за съжаление намаления контингент население в същата тази фертилна възраст. Оптимистични са последните данни за нивото на раждаемостта, което бележи покачване. Въпреки това, тя все още е на незадоволителни нива и поради факта, че през последните 3 години се наблюдава намаляване.

Наред с намалената раждаемост през седмия период се наблюдава и друга тревожна тенденция, а именно повишаване стойностите на смъртността, достигащи своя връх от 14,7 ‰ през 1997 г., 2006 г. и 2011 г. Демографските и социално икономическите особености през тези години са основният причинител за регистрираните високи стойности на смъртността. Тя остава висока (над 14 ‰) дори и след 2000 г., като изключително много за това спомагат застаряването на населението, проблемите със здравната реформа и всички проблеми, произтичащи от прехода на страната към пазарно стопанство (безработица, намалени доходи, несигурност и т.н). Тревожна е и тенденцията на нарастваща заболяемост сред мъжете в трудоспособна възраст. Сред косвените причинители за високата смъртност може да се причисли и нарастващата миграция, която от една страна намалява общият брой на населението, върху който се изчислява коефициентът за смъртност, а от друга спомага за застаряването на населението.

³¹ Мичев, Н., И. Владев, 2003

³² Младенов, Ч., 2002

От гледна точка на етническата структура в страната се наблюдават известни различия по отношение стойностите на раждаемостта и смъртността при източно-православното и мюсюлманско население. Те са характерни преди всичко за втората фаза на демографски преход, тъй като през първата не се наблюдават съществени различия. Смъртността при източно-православното население през седмия период стига до 14 %, докато при мюсюлманското население тя остава доста по-висока – над 20 %. Това може да се обясни до известна степен с техните традиции и разбирания по отношение на медицинското обслужване като част от модерния начин на живот. Мохамеданското население у нас традиционно се отличава и с висока детска смъртност.

За периода 2004-2011 г. трайно се наблюдава намаляване на детската смъртност в страната. Това от една страна се дължи на ниската раждаемост, а от друга на модернизиранието на процеса на раждане и опазване на детското здраве.

Относно миграцията периодът между 1950 и 1989 г. се отличава с липса на подобни движения от страна на населението. Далеч по-различно е състоянието, което настъпва след 1989 г., характеризиращо се със значителни миграционни движения, предимно извършвани от турското население. В резултат на това през същата година страната напускат над 300 хил турци (по-късно над 100 хил. от тях се завръщат обратно). Причини за миграциите през разглеждания период се явяват на първо място – етно-политическите особености (пряко свързани с миграциите на турското население), а като последващ фактор могат да бъдат посочени и икономическите причини (оказващи влияние върху българското население). Миграционните движения (има се предвид външната миграция) както на турското, така и на българското население се отразява пряко върху демографската ситуация в страната. От една страна за турското население е характерно изселването на цели семейства, като по този начин се нарушават възпроизводствените възможности на населението, с оглед на по-силно изразените репродуктивни нагласи на този етнос за създаване на семейства с повече деца. От друга страна в основата на икономическата миграция, предприета от част от българското население, стоят хора почти изцяло попадащи в групата на трудоспособното население (95 %) и представители предимно на мъжкия пол (78%). Друга отличителна черта на емигрантския поток е фактът, че в него попадат предимно хора с по-висока образователна и професионална подготовка. Това неминуемо се отразява на образователната структура на населението в страната и то в негативна посока. Последиците от засилената миграция за демографската ситуация в страната са в следните направления – намаляване на раждаемостта, съответно повишаване на смъртността, засилени темпове на процеса на застаряване на населението, влошаване на структурите на населението, в това число намаляване възможностите за кадрово обезпечаване. Според данни на НСИ миграционното салдо на страната за периода 1992-2001 г. е отрицателно и възлиза на -178 хил. души., в това число около 197 хил. емигранти и 18,7 хил. имигранти. По друг начин представени тези данни показват, че външната миграция спомага за намалението на населението на страната с цели 32 %. За периода 2001-2011 г. този процент спада на 31.1 %, или с други думи казано салдото на външната миграция възлиза на -175 244 души.

По отношение разпределението на населението по възрастови групи, с най-голям спад е групата на подтрудоспособното население, дължащо се на ниската раждаемост, емиграцията и на икономическите последици от прехода. За 2001 г. в тази група попадат 1306 хил. д. или 16,7 % от общото население на страната, а през 2011 г. – 14.1 % или 1 039 949 души. 72.6 % от тази група живеят в градовете, а 27.4 % в селата. 23,7 % е делът, заема от представителите в надтрудоспособна възраст, или общо 1 747 717 души. Най-голям относителен дял от общото население на страната има групата на трудоспособното население – 62.2 % или 4 576 904 души. Всички тези данни недвусмислено говорят за наличието на тревожна съвременна възрастова структура, отличаваща се с неблагоприятно съотношение между възрастовите групи. Общият коефициент на възрастова зависимост е 46.5 %. На 100 лица във възрастова група 15 – 64 навършени години се падат близо 47 лица под 15 и на 65 и повече години. Това съотношение е благоприятно в градовете – 41%, в сравнение със селата - 63.1%. Това дава основание да се говори за наличието на икономическо обременяване на населението в трудоспособна възраст, което се засилва от активната емиграция на предимно млади, трудово активни хора, както и от наличието на стеснено възпроизводство на населението. Друга съществена черта на съвременната демографска ситуация в страната е силно изразеният процес на застаряване, продиктуван както от намаления дял на населението в подтрудоспособна възраст, така и (макар и в по-малка степен) от промяна на средната продължителност на предстоящия живот в страната.

По отношение на етническата структура на населението на България следва да се отбележи фактът, че тя не представлява обект на изследване в сравнително дълъг период (имат се предвид годините след 50-те и 70-те години). В последващото преброяване от 1985 г. етническият състав на населението също не бе отразен. Тази тенденция се променя с преброяванията от 1992 г. и 2001 г., като отчитането на етническата принадлежност не става въз основа на майчиния език или вероизповедание, а според самоопределянето на самите жители. Според данните от преброяването през 2001 г. 83,9 % от общото население на страната са българи, или това са общо 6 655 210 души, а през 2011 г. – 84.8 %, но абсолютния брой намалява на 5 664 624 души. (Приложение 15) В исторически аспект се наблюдават някои различия по отношение броя на българите като част от общото население на страната. Така например според К. Иречек (1876 г.) българите възлизали на 5,5 млн. д. Преброяването от 1887 г. обаче отчита, че в границите на освободена България живеят 2 326 хил. българи или 73,7 % от общото население. Този брой нараства на 3 519 хил. д (81,1 %) в началото на Балканската война и до 4 558 хил. д. (83,2 %) по време на преброяването през 1926 г. Отчетеното нарастване на дела на българско население през 1926 г. може да се обясни със заселването в нашата страна на близо 250 хил. д. бежанци, идващи от съседните страни в периода 1910-1926 г. Съществено значение върху етническия състав на населението оказва и връщането на Южна Добруджа (1940 г.), с което делът на българското население нараства до 6 073 хил. д. или 86,4 % (1946 г.). За периода от Освобождението до сега турското население като относителен дял спрямо общото население на страната бележи намаление, в следствие на емиграцията сред този етнос. Изключение правят периодите 1956-1965 г. и след 1975 г., когато в следствие на високия положителен естествен прираст, липсата на емиграция (характерни за първия период), както и намалението на българското население и определянето на част от него (става дума за цигани и българомохамедани) към турската етническа общност (през втория период) относителният дял на турското население в страната бележи увеличение. Изселването на турско население от страната е характерно за периода 1880-1945 г., когато фактически се изселват над 570 хил. турци. Следващи позначими миграционни движения на това население се наблюдават през периодите: 1948-1952 г. (155 хил. турци), 1968-1974 г. (над 40 хил. д), 1976-78 г. (над 70 хил. д.) и след 1988 г. (близо 360 хил. д.). Преброяването от 2001 г. показва, че броят на турско население в страната е 746 664 души или 9.4 % от населението на страната, през 2011 – 8.8 % или 588 318 души.

След българския и турския етнически етнос, като трета по големина етническа група в страната се обособява тази на ромите. Относителният дял на циганите в страната за 2001 г. възлиза на 4,7 %, което е малко над 370 хил. души, а през 2011 г. – 4.9 % или 325 343 души. Като цяло за периодът след Освобождението до наши дни техният брой и съответно относителен дял нараства. Характерно за този етнос е населяването на перифериите на градовете, които приютяват около 56 % от цялото ромско население. За ромското население в България са характерни висока раждаемост (над 3 деца на една жена), сравнително ранна първа бременност и раждане и слаба миграция. Тези фактори допринасят за най-бързото нарастване на този етнос в сравнение с другите етнически групи в страната. Други отличителни белези за ромите са – млада възрастова структура (над 1/3 от всички роми попадат в границите 0-14 години, докато населението над 65 г. съставлява едва 2,7 % от общия им брой) и значителен брой население във фертилна възраст.

Въпреки намаляващия брой на населението на Р България, относителния дял на населението с висше образование се увеличава. От 0.7 % през 1934 г., той достига 19.6 % през 2011 г., като с най-бързи темпове нараства след 1989 г. Увеличение за периода 1934-2011 г се наблюдава и при средно и основно образование. Населението с основно образование намалява значително своя дял и достига под 10 % през 2011 г. Делът на неграмотните също намалява до под 5 %.

Статистиката показва, че за осъществяването на просто възпроизводство на населението в страната е необходимо раждаемостта у нас да бъде 14 % и при отчитане на съвременната средна продължителност на живот. За съжаление обаче подобна висока раждаемост у нас спира да се регистрира още през 1982 г., когато отчетените стойности на показателя са 13,9 %. В последващите години тенденцията за преминаване към стеснено възпроизводство на населението се подпомага от все по-ниските стойности на показателя раждаемост. Така например през 1990 г. тя спада на 12,1 % (стойност по-ниска от тази на смъртността), за да достигне до критичните 7,7 % през 1997 г., с което страната ни се нарежда на последно място в света по този показател заедно с Латвия. Следва известно стабилизиране на показателя в последните години, което се дължи на общата стабилизация в обществено-икономическия живот в страната. Така през 2011 г. раждаемостта в България възлиза на 9,8 % или едва 75 342 деца. Все още тези стойности са крайно недостатъчни за осъществяването

на нормално демографско развитие в страната. Съществен проблем от гледна точка на демографската ситуация в страната представлява извънбрачната раждаемост, която днес достига до 50%. Само за сравнение – през 90-те години на XX век този показател е в границите 8-11%. Статистиката показва, че подобен вид раждаемост е характерна за по-младите възрастови групи и най-вече на тези до 20 години, които сформират около половината от всички извънбрачни раждания. След тях се нареждат жените във възрастовия интервал 20-24 г., а след тях са и тези на възраст между 25 и 29 години. Днес значителна част от населението на страната (13,1%) живее на семейни начала без сключен граждански брак, което от своя страна също допринася за нарастване процента на извънбрачни раждания. Подобен вид съжителство на двойки е изключително характерно за ромския етнос, като по този начин жените се възползват от получаването на допълнителни парични помощи, определени им от българското законодателство според което те се водят самотни майки.

Анализът на демографската ситуация в страната очертава като съществена особеност различията между източно-православното и мюсюлманско население, съществуващи по отношение на репродуктивната нагласа и свързаните с нея стойности на раждаемостта. Тези различия са сравнително слабо изразени през първата фаза на демографски преход - съответно 33 % за православно и 38 % за мюсюлманското население. През втората фаза обаче процентът на раждаемост при мохамеданското население е вече 35 %, докато при православно е едва 25%. Причините за това се крият в запазените патриархални и религиозни традиции сред турското население, които са пряко обвързани и с поддържането на висока раждаемост.

От 1984 г. „ергенският“ данък в страната нараства на 15 %. Като обект на облагане е доходът, облаган с данък общ доход, без да се приспада т.нар. необлагаем минимум. С други думи този данък се плаща и от минималната работна заплата, която е равна на необлагаемия минимум в периода 1963-1989 г. Подобен данък по това време се наблюдава и в редица други страни от Източна Европа, включително Румъния, Унгария, ГДР и СССР.

Въвеждането на подобен „ергенски“ данък е целял да активизира сключването на бракове сред населението и най-вече раждането или осиновяването и отглеждането на деца в съответните страни. В България този данък се характеризира със следните особености. Той се заплаща от всички лица, навършили 21 години, в случай че имат доходи, подлежащи на облагане с данък общ доход. Ставката на този данък се изменя в зависимост от възрастта на лицата. Така например до навършване на 30 години той възлиза на 5%, между 30 и 35 години – 10 % и над 35 години – 15 %. Този данък престава да се плаща при раждане или осиновяване на поне едно дете или при навършване на 45 години при жените и съответно 50 години при мъжете. Временно освобождаване от заплащането на този данък е възможно при сключването на брак (първоначално за 2, а по-късно за 3 години). Други групи от населението, които са освободени от подобен данък са инвалидите, стерилните двойки (дори и само единият от тях да е стерилен), родителите на мъртвородени или починали деца.

Особеностите при облагането с „ергенски“ данък и диференцираното облагане при прогресивно-подоходния данък показват, че те имат значително сходство по отношение на принципната си насоченост. Ето защо сме свидетели на липса на подобен „ергенски“ данък при пазарно развитите страни, където са налице редица данъчни облекчения за отглеждане на деца. Те се установяват преди всичко под формата на допълнителни необлагаеми суми. В България през 1989 г. се предлага облагане с „ергенски“ данък плюс освобождаване на един от родителите от диференцирания подоходен данък, в зависимост от броя на децата в семейството (50% от минималната заплата при 1 дете, 75% - при 2 деца и 100% за 3 и повече деца).

Сред основните критики към „ергенския“ данък са ставките и тяхното нарастване въз основа на достигната определена възраст, както и възрастта за прекратяването му. На тази обвързаност на данъка с възрастта на хората се гледа като на икономически инструмент за намеса в личния им живот, в голяма степен предопределящ кога да се сключи брак и да се роди първо дете. Като друг недостатък на този данък се приема по-дългия период на плащане от страна на силния пол, което на практика дискриминира мъжете. Причината за това може да се търси в традиционно по-високата средна възраст за сключване на брак при мъжете. Тя е с около 3-3,5 години по-висока от тази на жените. „Ергенският“ данък се смята за неприемлив и от гледна точка на хората, сключили брак сравнително късно и свързаното с това „закъсняло“ раждане на едно или повече деца. Така те като дългогодишни платци (10-15 години) на този данък, попадат в ситуация, смятана от мнозина за един вид икономическо ощетяване, тъй като до момента на раждането на първо дете

те са изразходвали значими средства за покриването на данъка. Всички тези особености на данъка водят до погрешното му възприемане от обществото като данък насочен към раждането и отглеждането на деца, влизащ в конфликт с личната им свобода. А истината е, че този данък има за цел да доведе до икономическо изравняване между семействата с деца и тези без. Недоволство поражда и възрастта (главно на жените), при която се достига максималната ставка от 15 %. Според статистическите данни именно преди навършването на 35 години на жената се раждат преобладаващата част от децата (95-97%) в страната.

„Ергенският” данък се оказва неудовлетворителен и по отношение на икономическото изравняване, което е налице само спрямо нямащите и тези имащи поне едно дете. От друга страна за него е характерно да не се възстановява след навършване на пълнолетие от детето. С други думи периодът за плащане на данъка е от 24 до 29 години, а този за максималната му ставка е около 10-15 години. Отчитайки обаче гратисния период фактически на лицата се налага да изплащат данъка средно от 21 до 26 години или приблизително такъв е и необходимият период за отглеждане и получаване на образование от едно дете. Издръжката на едно дете през периода (има се предвид 1989 г.) е изчислена на около 40% от заплатата на родителите (по около 20% на всяка заплата), което е почти двойно повече от среднопретеглената ставка.

Възприемането на „ергенския” данък от страна на част от обществото (имат се предвид хората, неможещи да имат деца по здравословни причини и тези с починали непълнолетни деца) бе изключително негативно, един вид като обида към самите тях от страна на институциите. В последствие за втората група този данък бе безсрочно отменен.

Делът на „ергенския” данък в общите приходи на страната през разглеждания период (1989 г.) е едва 0,5 %. За отделните платци обаче той възлиза на 5-15 % от облагаемия доход, което доведе до определянето му като „десятьък” и до фактически удвояване и дори утрояване на данъчната тежест.

Всички тези негативи на „ергенския” данък водят до внасянето на петиция през 1990 г. в НС за отмяната му, определяйки го като „форма на дискриминация спрямо несемейните”³³. Така от средата на 1990 г. данъкът е отменен. На детските добавки и в по-малка степен на помощите за бременност и отглеждане на деца до 2 години (частично до 3 години) се гледа като на алтернатива на отпадналия „ергенски” данък.

През 1984 г. в резултат на цялостната икономическа ситуация в страната се наблюдава известно обезценяване на детските добавки към средната брутна работна заплата с около 15 %. През средата на следващата 1985 г. обаче детските добавки биват значително увеличени. Така размерът на месечната добавка за първо, четвърто и следващо дете остава 15 лв., но за второ става 30 лв. (изравнява се спрямо добавката за първо дете), а за трето – 55 лв. (увеличението тук е с 10 лв.). Това разпределение на добавките има за цел стимулиране на второто дете, без да се ограничават обаче нуждите и на първото и третото. Измененията в размера на детските добавки влизат в сила от 1986 г., като процентното съотношение на последните спрямо средната работна заплата е 6,7 % за първо дете и 13,4 % за второ, а общо за двете – 26,8 % или това е най-високата стойност достигната за целия разглеждан период. По отношение относителния дял на добавките за трето дете се наблюдава обратната тенденция – спад с около 1/5 в сравнение с 1969 г. Съотношението между добавките за различен брой деца е до известна степен отражение на тенденцията в страната за налагане на двудетния модел.

В края на 80-те години на века право на детски добавки имат всички деца до 16 години, а ако са учащи – до 18 г. (в случай че се издържат от родителите). Това се установява с приетата тогава поправка в Указа.

Като цяло ролята на детските добавки през разглеждания период е значителна и тя се основава главно на създадените по-добри условия за отглеждането на децата. В този смисъл значителният размер на добавките допринася за надхвърлянето на двудетния модел в отделни години.

През 1985 г. отпускът за отглеждане на дете се увеличава на 2 години, като по този начин се премахва диференциацията. Освен това при отглеждането на дете през третата му година семейството получава и парична помощ в размер на 10 лв. месечно, както и възможността за надомна работа (при запазване на постоянната работа) до 6 годишна възраст на детето. Всички тези мерки, заедно с увеличените детски добавки спомагат за забавяне на спада в коефициента на

³³ в-к „Работническо дело”, 13 юни 1990

раждаемост през разглеждания период. От страните в Източна Европа освен Унгария и Чехословакия и България успява да се открие със значителен комплекс от мерки, свързани с бременността, раждането и отглеждането на дете.

До 1990 г. редица стоки, свързани с отглеждането на бебета и децата у нас са субсидирани. Сред тях редица храни (адаптирани млека, плодово-зеленчукови и зърнени храни), облекла, обувки, детски играчки, креватчета, детски колички и т.н. Държавата отпуска субсидии и за осигуряването на добри условия за живот на децата от предучилищна възраст. Това има изключително положителен ефект, особено върху развитието на децата до 3 годишна възраст. Държавата поема по-голямата част от цената на услугите, предлагани в детските заведения, като по този начин на родителите им се налага да заплащат само една незначителна сума. Така през 1989 г. таксите за детските ясли и домове „Майка и дете” са 4,47 млн. лв, докато разходите на държавата само за яслите са над 67 млн. лв. Това показва, че едва 6,7 % от разходите за детските заведения се поемат от родителите. Благодарение на ролята на държавата делът на децата между 3 и 7 години е значителен – 79 % през 1986 г. и 82 % през 1988 г.

След първоначалното бързо увеличаване на броя на децата, посещаващи ясли и домове, техния брой значително спада в края на 80-те години. Това се дължи на установената положителна практика в нашата страна децата до 3 години да се отглеждат от техните майки или баби. По този начин през 1988 г. делът на децата в яслите спада до 12,8 %. Отглеждането на децата от техните баби по своята същност се оказва значително предимство за работещите жени и майки. За по-доброто и качествено отглеждане на децата в България е изградена и мрежа от банки за майчина кърма и детска кухня.

Благодарение на изградените в страната лагери за учащи се, както и тяхното субсидиране от страна на държавата, броят на децата, които годишно ги посещават нараства и достига до близо 500 хил. д. през 1988 г. Това е с над 3,5 пъти повече в сравнение с 1957 г. Преобладаващ е делът на децата от 1 до 8-ми клас – 84,2 %. За съжаление през следващите години ролята на ученическите лагери спада, както поради влошените условия в тях, така и поради начините на провеждането им (имат се предвид строгата дисциплина и засилената колективност).

Субсидирането на ДФ „Студентски общежития и столове” през 1989 г. възлиза на 24,6 млн. лв. (0,11 % от разходите на държавния бюджет). Данните показват, че за 1990 г. размерът на субсидиите на единица дейност е между 2,3 и 2,6 лв. на 1 храноден и 14,6 лв. на 1 леглоден. Като цяло обаче паричната форма на субсидиране се смята за по-подходяща спрямо „натуралната” такава, главно заради избягването на възможностите за злоупотреби. Сред субсидираните стоки и услуги се включват също така транспортните разходи за ученици и студенти, както и медикаментите за домашно лечение на деца до три години, бременните и майките с деца до една година.

Наред с гореизброените стоки и услуги някои основни хранителни продукти, медикаменти, енергийни източници и вода, транспорт, учебници и учебни пособия имат относително ниски и неизменни за продължителен период от време цени.

Тези мерки на държава в лицето на субсидираните стоки и услуги, има както положителен ефект върху населението, така и не рядко водят до известна социална несправедливост, а често са и икономически нерационални. В тази връзка могат да се посочат редица примери, като най-често става дума за възползване от субсидирани стоки и услуги от групи от населението, за които последните не са предназначени. Евтините студентски общежития също се оказват повод за спекулации и неправомерни действия, както и използването им от други лица. В този смисъл ефективността на „натуралните” помощи и субсидираните цени силно намалява. Не могат да се отрекат обаче положителните въздействия на редица дейности, подпомагани от държавата, като извънучилищните кръжоци, спортни занимания и ученическите лагери.

За периода 1981-1985 г. 60 % от жилищата са маломерни, като към края на 80-те години 52 % от домакинствата в София живеят фактически в по-малко от една стая на човек, а за страната този дял възлиза на 43%. Така в страната се очертава следната картина – семействата се налага да чакат продължителен период (10-15 години) за да придобият жилище, което в крайна сметка за съжаление се оказва недостатъчно, за техните нужди. Сред основните недостатъци на жилищата през периода могат да се посочат липсата на втора стая за децата и сравнително малките кухни. Налице е и още една тенденция – младите семейства се налага да живеят при родителите си (обикновено става дума първите години от брака) или под наем. С други думи самостоятелното им живеене в собствен дом се отлага значително във времето (между 10-та и 18-та година от техния брак).

Поради значителните финансови трудности по осигуряването на жилище за децата, семейните двойки показват значителни колебания и свързания с това отказ за раждането не само на трето, но и дори на второ дете. Така се получават значителни отклонения от иначе характерния за нашата страна двудетен „модел” на семейство.

Към края на 80-те години жилищният проблем в страната остава, като плануваните идеи за осигуряването на самостоятелно жилище за всяко семейство и съответно стая за всеки негов член, могат да се определят като имагинерни. Ситуацията в страната по отношение на жилищната осигуреност дори се задълбочава, като това най-добре може да си проличи от статистическите данни. За последната година (преди периода на прехода) средната жилищна площ на човек в страната е 17,7 кв.м., или 15,7 кв.м. за градовете и 21,7 кв.м. за селата. За сравнение според нормативните изисквания на тогавашното Министерство на архитектурата и благоустройството на всеки човек следва да се падат по 21-30 кв.м. жилищна площ.

Във връзка с образователната политика на страната (като неотменна част от общата демографска политика) в края на 80-те години се отпускат т.нар. „специални” стипендии, чийто размер съществено надхвърля всички останали. Те достигат до 300 и повече лв. на месец и се отпускат за стипендианти, подготвяни за кандидатстване в рамките на 1 година. Като цяло те са привилегия за ограничен кръг от хора от „работнически произход” и по-специално на стипендианти на големи предприятия. Общият размер на отпуснатите стипендии през 1988 г. е 82,5 млн. лв. (0,22 % от БВП на страната).

Пронаталистичната политика на страната до края на 80-те години (и по-специално имат се предвид годините преди прехода) наред с гореспоменатите мерки включва също така безплатното детско, училищно и студентско здравеопазване.

Съществено място в цялостната демографска политика на страната и като важен инструмент за постигането на основните ѝ цели заема намаляването на коефициента на смъртност в страната. През 1986 г. като „целови групи” от населението, за които е стратегически необходимо снижаването на коефициента на смъртност, се приемат децата под 1 година, както и тези между 1 и 4 и 5- 10 години. Това се обяснява с характерната за този период висока детска смъртност. Населението в трудоспособна възраст и по-специално това в границите 40-59 години също спада към определените от държавата целови групи, тъй като е доказано, че именно тогава се проявяват редица заболявания. Това е особено характерно за силния пол и се обяснява с по-интензивния и тежък труд, водещ респективно до високи стойности на смъртността.

Сред важните показатели за демографската ситуация в страната е и този, свързан с териториалното разпределение на населението. Последният е силно повлиян от процесите на индустриализация, които протичат в страната до 1975 г. и се характеризира с бързо развитие на обособилите се нови индустриални центрове (в т.ч. околните градове и промишлени комплекси). За изселването на големи маси от населението към градовете вина имат както т.нар. аграрна пренаселеност (по статистически данни още през 30-те години тя възлиза на около 1 млн. души), така и съществуващата колективизация и механизация на селското стопанство. Масовото струпване на население в центровете и последвалото намаляване на това в периферните части на страната се предопределя също така и от развитието на промишлеността, транспорта и редица неселскостопански отрасли, традиционно характеризирани се с точково разположение. Политиката на страната във връзка с преодоляването на различията в териториалното разпределение на населението към 1986 г. се свежда до изпълнението на ПМС № 22 от 1982 г., свързано с целевото развитие на по-изоставени селищни системи (към тях спада и Странджанско-Сакарският край). Така в периода 1980-1985 г. за тази цел се отедлят 1,6 млрд. лв. от бюджета на страната. Освен това са налице и месечни добваки (между 30 и 80 лв. в зависимост от квалификацията), които се дават на живеещите и работещите в граничните райони, както и на работещите приходящи в периметъра на ПМС № 22 от 1982 г. (между 20 и 40 лв.).

До 1990 г. като цяло (изключение правят първите следвоенни години) политиката на страната по отношение на вътрешната миграция бе насочена към нейното ограничаване, с цел предотвратяване преселеността в големите градове и столицата. В тази връзка са въведени някои административни забрани и ограничения. Типичен пример за това е затрудненото даване на местно „жителство”. Въпреки тези мерки по-добрите условия за труд и живот в големите градове са причина за насочването на значителни маси от населението (предимно в младите възрастови групи и с по-добро образование), а ограниченията биват преодолявани посредством т.нар. „смесени”

бракове (между жител и нежител) или „по изключение” (има се предвид осигуряването на липсващи предимно работнически кадри – шофьори, строители и др.).

По отношение на селското население за целия период до 1990 г. и по-специално за годините между 1980 и 1985 г. неговото годишно намаление е с около 1,6 % (за разлика от градското, което се увеличава с 1,3 % на година). Тези тенденции започват още през 60-те и началото на 70-те години, когато редица трудоемки производства (сред тях отглеждането на памук, лен, пашкули, овцевъдство и др.) намаляват обемите си в резултат на демографските процеси, протичащи в българското село (застаряване на населението и цялостно обезкървяване).

Внимание следва да се обърне и на политиката на страната във връзка с външната миграция в годините преди прехода, която днес може да се определи като сравнително пасивна. Държавата се интересува от заселванията преди всичко от гледна точка на общия им размер, целта и продължителността на заселванията, както и във връзка с интеграцията на чужденците. По отношение на изселванията показатели за анализ са отново общият размер на изселванията, както и насърчителните мерки за завръщането на българите в страната.

Периодът след 1991 г. до наши дни се характеризира с преходът на страната ни към пазарна икономика, за който са типични свободата на инициативата и плурализма. Наред с промените в икономическата и социалната сфера през този период настъпват и значителни изменения по отношение на инструментите на провежданата демографска политика, техните форми и сила на въздействие.

Детските добавки в годините след 1991 г. стават основен инструмент за диференциация на доходите на населението във връзка с това дали то има или не деца. От 1.02.1991 г. размерът на детските добавки (след добавянето на 100 лв. компенсираща инфлационна добавка) е 115 лв. за първо, четвърто и следващо дете, 130 лв. за второ и 155 лв. за трето дете. След май 1997 г. обаче диференциацията става незначителна: между 8555 и 8595 лв. (период на свръхинфлация) и се запазва до края 2001 г. (8,55 лв до 8,95 лв. месечно). В страната (под натиска на Световната банка) е въведен Закон за семейните помощи за деца, според който не всички, а само по-бедните семейства имат право на детски добавки, известни вече като „семейни помощи за деца”. За да се възползват от тях право имат семействата, чиито доход на член от семейството не надхвърля 150 лв. (за 2002 г.), и 200 лв. (за 2003 и 2004 г.). С други думи за разглежданите години това са около 95 % от българските семейства. Освен това нивото на „тавана” се надхвърля още при двама родители със средни заплати и едно дете. Като друга последица от така въведения праг за получаването на семейни помощи за деца е, че $\frac{1}{4}$ от заетите, които са част от държавните предприятия, бюджетна сфера и др. са на практика дискриминирани спрямо останалите $\frac{3}{4}$, които работят в частния сектор и чиито размер на семейните доходи често трудно се определя. Освен това така наложената политика може да се определи и като антиналястична, тъй като при условията на икономическа криза раждането на първо и още повече на всяко последващо дете се отлага. По този начин помощите за деца се получават преди всичко от многодетни семейства с ниски доходи, за които са характерни и пониското качество на образование и социализация. Тази негативна донякъде практика не може да се преодолее дори и с изискването за задължително посещаване на училище на децата, за които се получават помощите, тъй като в страната е налице хроничен недостиг на деца за запазване на паралелки, а така също и на цели училища.

Размерът на „помощите” се определя и в зависимост от семейното положение на майката. Следва да се има предвид, че самотните майки (както и на тези с трайни увреждания) имат право на „помощи” в двоен размер. Това до голяма степен дискриминира омъжените и дори разведените спрямо тези, живеещи на семейни начала (в свободен брачен съюз).

Според Закона възрастта за получаване на детските добавки нараства до 18 г., а през 2004 г. той е определен до завършване на средното образование. Ежегодно заедно със Закона за държавния бюджет се гласуват и номиналният размер на детските добавки и „таванът” на семейния доход. Право да получават тези помощи (след влизането в сила на Закона за семейни помощи за деца) имат около 75 % от децата, но на практика реално възползвателите се от тях са още по-малко поради редица формални изисквания, които в повечето случаи са трудно доказуеми. За 2002 г. и 2003 г. дабавките са в размер на 15 лв. месечно, а за 2004 г. – 18 лв.

Статистиката сочи, че изменението на относителния дял на детските добавки (помощи) към средномесечната брутна работна заплата е в посока на намаление, което е почти двойно от 1986 г. до 2004 г. Сред основните причини за това са намалената покупателна способност на средната работна заплата (за периода на прехода), чувствително намалена величина на официално отчетената

работна заплата (поради наличието на „неформална“ икономика) и увеличаване на средната данъчна тежест в брутната заплата (спрямо годините преди прехода).

Политиката на страната в областта на детските добавки би могла да се интерпретира и посредством техният относителен размер (в %) от БВП за отделните години. Статистиката показва, че докато през 1988 г. и 1989 г. те са 1,75 % и 1,62 % от БВП, то през 1999 г. и 2000 г. те намаляват на 0,44 % и 0,55 % от БВП на страната (или намаление от около 3 пъти). Всички по-горе изложени данни са доказателство за намаляване значението на детските добавки като една от мерките за икономическо подпомагане на семействата с деца и още повече на нея следва да се гледа като на „скрита“ форма на антинаралистична демографска политика.

След 1991 г. диференцираният подход за отпускането на еднократни помощи при раждане на дете (макар и в по-малка степен) също се запазва. Размерът на помощта за първо, четвърто и последващо дете е в рамките на една минимална заплата, за второ дете – две и за трето – три. По този начин разликата между първо и трето бе намалена от 1:5 на 1:3, което все още не съответства на основната цел на тази помощ, а именно посрещането на първите разходи след раждането на дете. От 1.04.2002 г. влиза в сила чл. 6 на Закона за семейни помощи за деца, според който получаваната помощ при раждане на дете (в случай, че не е оставено за отглеждане в дом) е 200 лв. за всяко от първите три деца и по 100 лв. за останалите. Така се стига до повишаване на статута на първото дете (което е и най-често ражданото) и запазване този на второто, за сметка обаче на третото. Недостатък на този вид помощ (както и на детските добавки) е това, че тя е в абсолютна сума и не отразява инфлацията, което в последствие води до намаляване на реалния ѝ размер. Наред с тази неблагоприятна тенденция следва да се отчете и фактът, че бебешките стоки след 1990 г. поскъпват над средния индекс, което при храните е в границите 5-9 пъти (при общо поскъпване на потребителските стоки около 3 пъти). Това до голяма степен се дължи и на отпадането на субсидиите от страна на държавата по отношение на тези стоки и е в подкрепа на вече изложеното по-горе твърдение за антинаралистичния характер на мерките, предприети от властта в лицето този път на еднократните помощи.

Обезщетението за бременност и раждане е диференцирано и възлиза на 120 дни за първо, четвърто и всяко последващо дете, 150 дни за второ и 180 дни за трето дете. То е в размер на 100 % от брутното възнаграждение, като се изисква минимум 3 месеца трудов стаж и се изплаща 45 дни преди раждането, а останалите след него. След 2000 г. този вид парично обезщетение е 135 дни за всяко дете. От 2001 г. след изменения в Кодекса на труда и Кодекса за задължително обществено осигуряване платеният отпуск за четвърто и следващо дете намалява на 6 месеца, докато за първите три деца той не се променя и е до навършване на 2 години на детето. Също така се запазва правото на неплатен отпуск до навършване на 3 години на детето. По отношение размера на платения отпуск следва да се отбележи, че той възлиза на една минимална работна заплата, чието изменение през годините е както следва: 100 лв. (месечно) за 2002 г., 110 лв. за 2003 г. и 120 лв. за 2004 г. В случаите на неосигуреност паричните обезщетения за бременност, раждане и отглеждане на дете (до 1 година на детето), предвидени от КЗОО и съгласно приетият Закон за семейни помощи за деца, възлизат на 100 лв. (минималната заплата). От 1.08.2004 година неплатеният отпуск за отглеждане на дете между 2 и 3 г. отпада, като на негово място (под натиска на европейските практики) се въвежда платен 6 месечен отпуск, от който могат да се възползват и двамата родители до навършване на 8 години на детето. Всички тези мерки и промени в законодателството относно раждането и отглеждането на дете показват трайна макр и плавна тенденция за ограничаване правата на майките. В подкрепа на това твърдение следва да се отбележи и фактът, че общият размер на обезщетенията за бременност, раждане и отглеждане на дете спадат над 2 пъти – от 1,02 % (1988 г.) и 0,94 % (1991 г.) от БВП до 0,47 % (за 1999 г.) и 0,37 % (2002 г.).

След 1990 г. политиката на страната във връзка с абортите се променя коренно, в насока отпадане на съществуващите до този момент ограничения. Подобна либерална позиция към легалните аборти е характерна за по-развитите в икономическо и социално отношение страни.

По отношение политиката на страната, касаеща издръжката на подрастващите, през 2001 г. от бюджета са отпуснати по 2,18 лв. на храноден в студентските столове и 0,65 лв. за леглоден в студентските общежития. За сравнение следва да се отбележи, че средствата за субсидиране на ученическите столове пък са крайно недостатъчни, като за 1994 г. те възлизат на 0,05 % от БВП на страната. Подобно е положението и с детското и ученическото здравеопазване, чието финансиране също е незадоволително, откъдето се пораждат редица проблеми с пряко отражение върху демографската ситуация в страната. Сред основните проблеми в тази връзка е липсата на училищни

лекари и зъболекари (за разлика от годините преди прехода, когато те дори бяха безплатни) и замяната им единствено с медицински сестри в учебните заведения.

Наред с гореспоменатите услуги, субсидирани от държавата, внимание следва да се обърне и на транспортните такива, които за 2004 г. възлизат на 55,1 млн. лв. насочени към осигуряването на вътрешноградския и междуселския транспорт. От тях са се възползвали близо 1,5 млн. подрастващи. Налице е обаче тенденция към намаляване размера на подобен вид субсидирани от държавата привилегии.

Важна част от субсидиите за подрастващите заемат стипендиите. Техният дял за периода 1988-2000 г. е намалял значително (близо 2 пъти) – от 0,22 % на 0,11 % от БВП. Към 2001 г. отпусканите ученически стипендии са 3 вида: за отличен успех 5,50 независимо от дохода на семейството (за 2003/2004 учебна година нейният размер е 21 лв. месечно), за много добър успех 4,50, но с доход на член от семейството, който да не надвишава 150 лв. и стипендии за деца с един родител (те се получават в рамките на цялата година, т.е. имат преди всичко социални функции). По отношение на студентските стипендии – те запазват досегашната си диференциация в зависимост от успеха и са в рамките 50-70 лв. месечно или за сравнение със стипендиите, отпуснати през 70-80 те години е покупателната им стойност е намаляла.

Държавата отделя през 1994 г. приблизително 0,07 % от БВП за осигуряването на безплатни учебници, което като цяло се счита като добра практика само по отношение на първите учебници (имат се преди всичко букварите) и осигуряването им за определени социални групи.

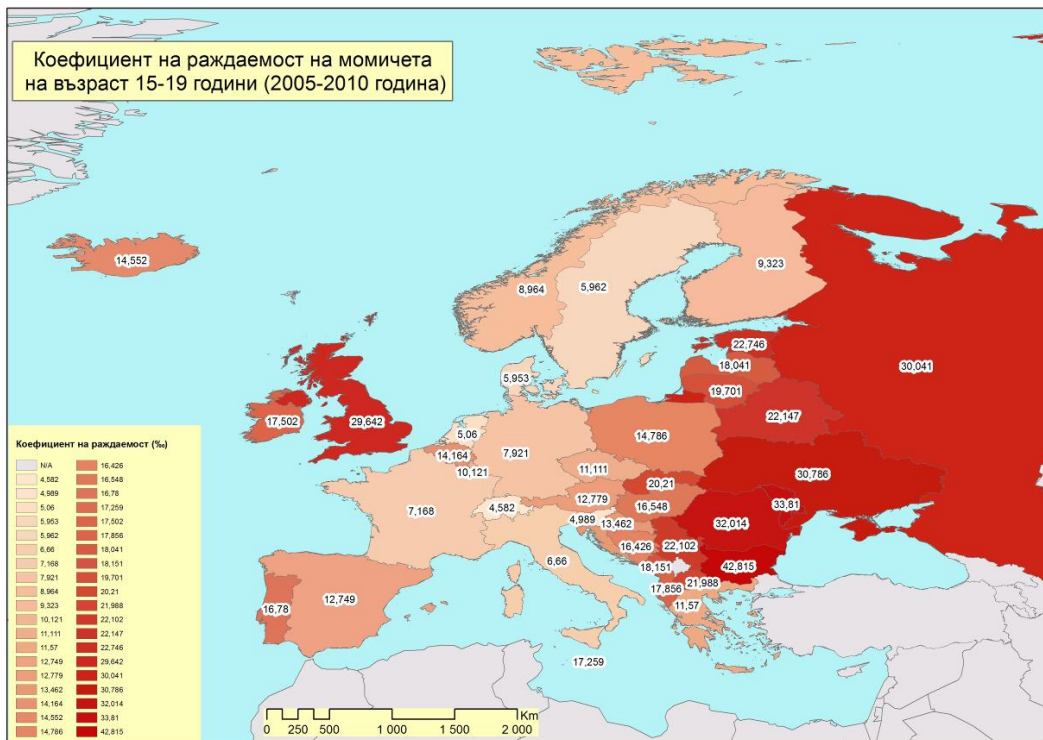
Драстична промяна се наблюдава по отношение разходите на държавата във връзка с извънучилищните и детски дейност, които са особено характерни за периода преди прехода. Така за 1994 г. например общият размер на разходите за подобен род дейности е едва 5,7 млн. лв.

Жилищният въпрос е друга много важна част от цялостната политика на страната, която в годините след 1991 г. претърпява съществени изменения. На мястото на преобладаващото обществено строителство се наложи частното такова с дял от около 90 %. Цените на жилищата и имотите са разбира се вече пазарно ориентирани. Като цяло е налице тенденция на драстично спадане на общият брой построени нови жилища, които за периода 2000-2003 г. са 6795. Само за сравнение – през 1986-1988 г. те са били близо 9 пъти повече. От друга страна обаче се наблюдава увеличаване на средната жилищна площ, която е около 67,1 кв.м. (за 2000-2003 г.), т.е. увеличението спрямо периода 1986-1988 г. е с 31,3 %. Друга отличителна черта на жилищния въпрос в годините след 1991 г. е фактът, че голяма част от новоизградените домове и сгради са с лошо изпълнение и качество на вложените материали. Това се наблюдава въпреки наличието на известно дублиране на контролните органи по качеството на жилищата.

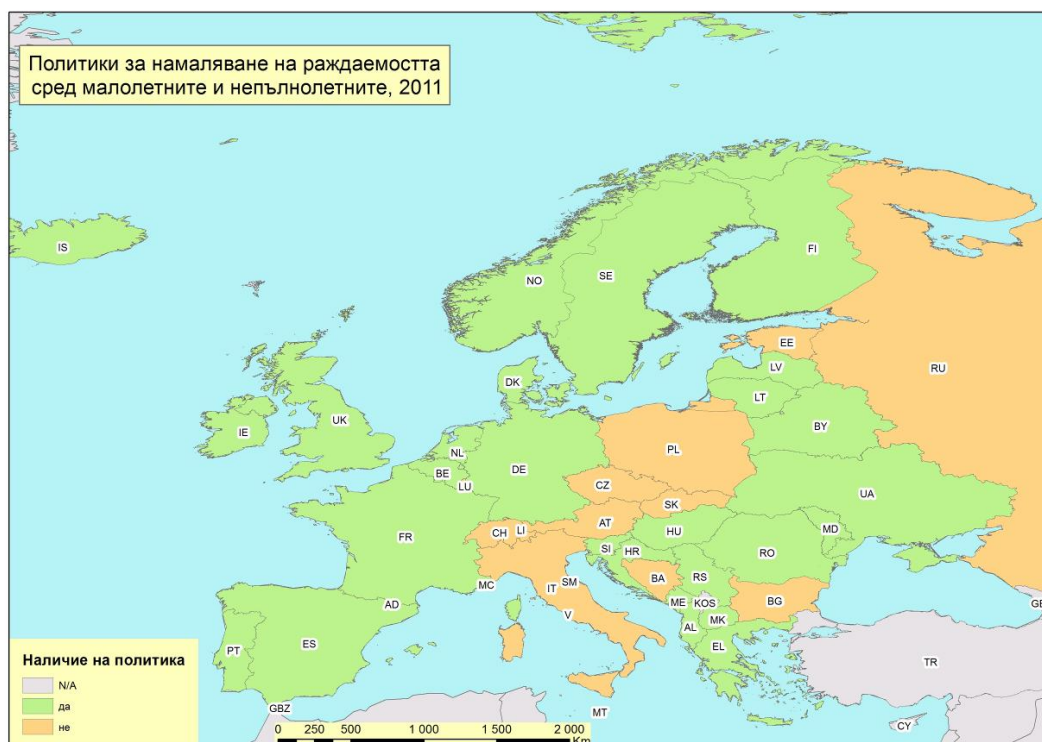
Майчинството към края на 2011 г. е в размер на 410 дни, от които 45 задължително се вземат преди датата определена за термин. Бащите с най-малко 12 месеца осигурявки, могат да имат 15 дни платено бащинство. Също така бащата може да се възползва от майчинството от 6-я месец до навършване на 1 година на детето. След навършване на една година майката има право на още 1 година неплатен отпуск от работодателя, за първо, второ или трето дете и 6 месеца за всяко следващо. В случаите в които майката има 18 месеца осигурителен стаж преди раждането, тя получава 90 % от дневното си брутно възнаграждение в продължение на 12 месеца. При раждането на второ дете преди навършване на 2 години на първото дете тя взема също 90 % от същото брутно възнаграждение. Ако второто дете е родено извън тези две години се смята брутно възнаграждение за 18 месеца назад. За да се получава това обезщетение за бременност и раждане детето трябва да е жител на Р България. Месечното обезщетение за дете до навършване на 20 годишна възраст се дава когато доходът на семейството е по-малък от 350 лева на член от него. Допълнително изискване е детето да не е дадено за отглеждане в дом с държавна издръжка, продължи своето образование по не повече от 20 годишна възраст и непрекъсва образованието си с изключение на случаите свързани със здравето. Размера на тази помощ е 35 лева на месец, а при раждане на близници или повече деца 150 % от сумата за всяко едно от децата. Месечните обезщетения за отглеждане на дете до 1 годишна възраст се предоставят, ако доходът на член от семейството е по-малък от 350 лева и в случаи, че майката не е социално осигурена и не получава обезщетение за майчинство и бременност в съответствие с социалното осигуряване и детето не оставено за отглеждане в държавна институция. Размерът на обезщетението е 100 лева. Ако майката е осигурена, но няма необходимия период за да получава обезщетение за бременност и майчинство, тя има право на този вид помощи. Обезщетението за отглеждане на малко дете след обезщетението за бременност и раждане е в размер на 240 лева на месец за период от 1 година. Това се отнася за

първото, второто и третото дете, а за всяко следващо периодът е шест месеца. Еднократната помощ за отглеждане на близнаци до навършването на 1 година е 2400 лева или по 1200 лева за всяко дете. Също така от 2009 г. в страната ни има и еднократна помощ за отглеждане на дете до навършване на една година от майка-студентка в размер на 2880 лева. Бременните жени, чийто доход на член от семейството е по-нисък или равен на дохода от 350 лева, имат право на еднократна помощ при бременност в размер на 150 лева, когато нямат право на обезщетение за бременност и раждане по реда на Кодекса за социално осигуряване и живеят постоянно в страната. Размерът на еднократната помощ при раждане на живо дете, независимо от доходите на семейството, когато детето не е оставено за отглеждане в специализирана институция за деца е, както следва: за първо дете - 250 лв., за второ дете - 600 лв. и за трето и всяко следващо дете - по 200 лв. Един от сериозните проблеми съпътстващи демографските процеси в Р България се явява високият коефициент на раждаемост на момичета на възраст 15-19 години. От представената по-долу карта става ясно, че страната ни е водеща по този показател в Европа. Високите му стойности се дължат преди всичко на проблемите свързани с раждаемостта сред малцинствените етнически групи в нашата страна и по-точно на проблема с раждаемостта сред ромите.

Карта №9

От своя страна правителството на Р България, засега не предприема качествени мерки за ограничаване на този процес и това е видно не само от статистическите данни, но и от представената по-долу карта изработена по данни на ООН. От нея ясно се вижда, че в страната ни няма политики свързани с намаляване на раждаемостта сред малолетните и непълнолетните. Нужно е правителството на страната да предприеме конкретни мерки свързани със създаването на закон ограничаващ тази раждаемост.

IV. Регионална демографска политика и основни показатели за мониторинг на демографската ситуация

4.1. Регионална демографска политика

Основната цел на регионалната демографска политика се явява обезпечаването на необходимите условия за стабилизация на числеността на населението на дадена територия и формиране на условия за последващ демографски ръст. Нейното интегриране в социалните и икономически програми на правителството е важен момент при създаването на благоприятни условия за живот на семействата и населението като цяло. Регионалната демографска политика задължително трябва да има две основни направления: отстраняване на причините, пораждащи негативните тенденции в демографските процеси и максимално смекчаване на последствията от тях върху даден регион и неговите отделни съставни части (напр. области или общини) и отделните социални, възрастови или етнически групи. Нейното създаване и реализация следват определен алгоритъм, който съдържа следните стъпки:

- На основата на анализ на демографската ситуация на дадена територия, се извеждат група от проблеми, към чието решение трябва да бъде ориентирана политиката
- По отношение на всеки от определените проблеми се очертава желана ситуация, достигането, до която се явява цел на политиката по отношение на даден проблем
- За всеки проблем се формулират група от причини, които го пораждат

Последните два стъпки се явяват ключови, тъй като именно те са позволяват да се определи адекватна демографска политика.

- Определят се негативните последствия от един или друг проблем свързан с възпроизводството на населението и със социалното и икономическо развитие на региона.
- След формулирането на целите, причините и последствията за всеки проблем, се определят направленията за неговото решаване. Тук се имат предвид само тези направления, които могат действително да доведат до достигане на дадена цел или

разрешаването на дадена задача. Кръгът от тези направления представлява стратегическата част на политиката.

- В рамките на определените направления се определят конкретните мерки свързани с демографската политика с детайлно разработени механизми за тяхната реализация в близките години. Тази част представлява тактическата част на политиката.
- За всички цели и задачи се определят т.нар. фонове условия, без наличието на които е невъзможно постигането им, но и които не са от компетенциите и влиянието на демографската политика. Чрез тях се определя взаимосвързаността и интеграцията на регионалната демографска политика с другите например областни или общински политики.
- Регионалната демографска политика се провежда в режим на мониторинг. По този начин се осъществява нейната корекция и се оценяват резултатите от взетите мерки и тяхното влияние върху демографската ситуация. Едновременно с реализацията на конкретни мерки се провежда постоянна работа по всички стратегически направления с цел разработване на нови конкретни мерки и практическото им внедряване.

Такъв режим на реализация на тази политика обезпечава нейната последователност, комплексност и целенасоченост.

4.1.1. Структура на регионалната демографска политика

Една примерна структура на регионална демографска политика може да бъде разделена на 6 направления – раждаемост, смъртност и продължителност на живота, планиране на семейството, аборти, брачност, разводимост и стабилност на брака, миграция.

1. Раждаемост

Основния проблем се явява ниското ниво на раждаемостта. Основата цел е да се повиши до ниво, обезпечаващо простото възпроизводство. Причините пораждащи проблема се свеждат до: господстващата социална норма се явява наличието на едно дете; наличието на две или повече деца често обръква достигането от съпрузите на други значими за тях жизнени цели; условията на живот и нивото на доходите не позволява раждането на второ дете. Негативните последици от това могат да се обобщат по следния начин: намаляване на броя на населението в резултат от отрицателния естествен прираст; застаряване на населението, увеличаване на пенсионерите и увеличаване на товара по отношение на пенсионното натоварване, социалното и медицинско обслужване; увеличаване на дела на възрастното население при избирателите, което води до ръст на консервативно настроен електорат. Направленията на политиката се свеждат до: преход от еднородна социална норма към двуродна социална норма, преориентация на ценностната система към устойчиво семейство с няколко деца, повишаване на престижа на такова семейство както в обществото, така и при провеждането на държавна социална и демографска политика; формиране на гражданска патриотична позиция по отношение на необходимостта от повишаване на раждаемостта; създаване на възможности, обезпечаващи възможността за възпитание на няколко деца; развитие на система за социална поддръжка на семейства с няколко деца; създаване за жените на възможности за избор между работа то дома и работа извън него; обезпечаване на работниците, имащи няколко деца с благоприятни условия свързани със съчетаването на трудовите задължения със семейните. Фоновите условия са повишаване на жизнения стандарт и увеличаване на достъпността до закупуване на жилища. Необходимо е да се определят конкретни мерки, отговорник за тяхното изпълнение (напр. институция или учреждение), срок на реализация и размер на финансиране.

2. Смъртност и продължителност на живота

Основен проблем се явява високата смъртност и ниската продължителност на живота. Целта е да повиши средната продължителност на живота например до 70 г. за мъжете и 80 г. за жените. Причините пораждащи проблема се свеждат до: поведението на хората по отношение на тяхното здраве и неадекватното разбиране на голямата му ценност; недостъпност до качествената медицинска помощ; постоянния стрес водещ до ръст на неврозите и увеличаване на болестите на кръвната система; ръст на хроничните заболявания; ръст на наркоманията; ръст на неблагоприятните екологични фактори. Негативните последици от този проблем са свързани със

съкращаване на броя на населението, овдовяване, осиротяване и т.н. Направленията на политиката се свеждат до: формиране на подобавашо отношение на хората към тяхното здраве; повишаване на престижа на здравословния начин на живот; развитие на инфраструктурата свързана със здравеопазването и усъвършенстване на медицинската помощ; реална възможност за избор на лекари с висока квалификация; развитие на различни форми на социална и психологическа помощ с цел намаляване на стреса; формиране на положително обществено мнение по отношение на работа с психолози; усъвършенстване на работата на женската консултативна с цел намаляване на неонаталната смъртност; развитие и усъвършенстване на геронтологичната и гериатричната помощ; повишаване на екологичната култура на населението; профилактични прегледи за наркомания. Фоновете условия включват ръст на работната заплата, повишаване на доходите, развитие на здравеопазването, съхраняване и подобряване на екологичното състояние на заобикалящата ни среда. Необходимо е да се определят конкретни мерки, отговорник за тяхното изпълнение (напр. институция или учреждение), срок на реализация и размер на финансиране.

3. Планиране на семейството, аборти

Основния проблем е големият брой аборти. Целта е съкращаване на абортите. Причините поражащи проблема се свеждат до ниското ниво на контрацептивна култура, не възприемане на съвременните средства за предупреждение за нежелателна бременност; недостатъчно развитие на службите свързани със семейното планиране; абортът в обществото се приема като обичайно явление или т.нар. „неизбежно зло”. Негативните последици от проблема са свързани с вторичното след абортно безплодие; абортът се явява психическа травма за много от жените и за техните близки; неуспешните аборти водят до раждане на деца с недъзи или до осакатяване на майката. Направленията на политиката трябва да са насочени към: формиране и развитие на система за полово възпитание; разработване и реализация на образователни програми, насочени към повишаване на хигиеничната и санитарна култура на подрастващите; създаване на условия, обезпечавачи реализацията на репродуктивните права на гражданите; формиране на контрацептивна култура и осъзнато поведение по отношение на раждането на деца, съхраняване и укрепване на репродуктивното здраве; развиване на службите свързани с планиране на семейството; подготовка на специалисти по семейно планиране; формиране на благоприятни личностно и обществено мнение по отношение на службите свързани с планиране на семейството; формиране на система за информационно и консултативно обезпечаване на населението по въпросите свързани с планиране на семейството; обезпечаване на възможността за избор на най-подходящото средство за предупреждение за нежелана бременност; обезпечаване на използването на съвременна техника при аборт; оказване на консултативна и психологическа помощ на жените по повод на аборт; профилактика и лечение на безплодието, развитие на спомагателни репродуктивни технологии. Необходимо е да се определят конкретни мерки, отговорник за тяхното изпълнение (напр. институция или учреждение), срок на реализация и размер на финансиране.

4. Брачност

Основния проблем е ниското ниво на брачността и повторните бракове. Целта е повишаване на нивото на брачност. Причините поражащи проблема се свеждат до: ниска ценност на брака, не стъпилите в брак се чувстват по-комфортно в обществото; пречки при търсенето на съпруг (съпруга); опасение от неудачен брак след развод; жилищно-битови проблеми, пречещи на бракосъчетаването. Негативните последици са намаляване на раждаемостта; усложнения при възпитаване на дете в непълно семейство; самотни мъже и жени. Направленията на политиката трябва да са насочени към: повишаване на ценността на брака, съпругеския живот, както в обществото, така и при провеждането на социална политика; стимулиране на встъпването в повторен брак; развитие на службите за запознанство; развитие на инфраструктурната възможност за достъп на хората на средна възраст, в т.ч. и с цел разширяване на възможностите за намиране на потенциален партньор; формиране на благоприятно обществено мнение по отношение на службите за запознанство; увеличаване на възможностите за закупуване на жилище. Необходимо е да се определят конкретни мерки, отговорник за тяхното изпълнение (напр. институция или учреждение), срок на реализация и размер на финансиране.

5. Разводимост и стабилност на брака

Основния проблем се свежда до големия брой разводи (въпреки, че се наблюдава намаление през последните години, което обаче се дължи и на намаляването на браковете). Целта е намаляване на броя на разводите. Причините пораждащи проблема се свеждат до реално недостатъчното ценене на семейството и съхраняване на съпругеските отношения; разводът стана обичайно явление, което кара хората да не чувстват дискомфорт в обществото и това облекчава решението за развод; съпрузите не умеят грамотно да изграждат своите отношения; младите семейства често се налага да живеят дълго време с родителите си, а това не дава възможност за правилно построяване на техните взаимоотношения; пиянство, алкохолизъм, наркомания; съществуващата съдебна практика, автоматично детето да остава при майката спомага също за прибързаните решения за развод. Негативните последици са: отрицателно въздействие върху психиката на детето; стрес за съпруга или съпругата който не е инициатор на развода; самота на съпрузите; увеличаване на децата живеещи с един родител – понякога това се явява като основен фактор за непълноценното и неуспешно възпитание на децата; намаляване на нивото на раждаемостта. Направленията на политиката трябва да бъдат в следните направления: реално повишаване на ценност на семейството и значимостта на семейния живот за личността; формиране на система за подготовка на децата и младежите за семеен живот; провеждане на консултации относно семейния живот за подаващите документи за брак; създаване на положително мнение сред обществото по отношение на брачните консултации; подготовка на квалифицирани кадри, като например психолози, социални работници и т.н.; формиране и развитие на система за сексологична и сексопатологична помощ и формиране на добро обществено мнение по отношение на използването на подобен вид помощ; по-добри жилищни условия; преодоляване на автоматичното съдебно решение за присъждане на детето на майката. Фоновите условия са увеличаване на достъпа до закупуване на жилище, борба с алкохолизма, увеличаване на жизненото равнище и качество на живот. Необходимо е да се определят конкретни мерки, отговорник за тяхното изпълнение (напр. институция или учреждение), срок на реализация и размер на финансиране.

6. Миграция

Основния проблем е отрицателният миграционен прираст. Целта е повишаване на имиграционния прираст и намаляване на емиграцията. Причините пораждащи проблема се свеждат до това, че: региона не се явява привлекателен от гледна точка на пазара на труда; не се явява привлекателен по отношение на закупуване на жилище; няма добра и подходяща инфраструктура за отглеждане на деца; лоша екологична обстановка. Негативните последици от това са: бързо намаляване на броя на населението на дадена територия; увеличаване на дела на възрастното население; неблагоприятно развитие на региона, на базата на социално-демографския състав на емигрантите. Направленията на политиката трябва да включват повишаване на привлекателността на региона за потенциалните мигранти; осъществяване на селективна миграционна политика; предотвратяване на емигрирането на икономически активно население. Фоновите условия включват развитие на икономиката; създаване на работни места; повишаване на стандарта на живот; увеличаване на възможността за закупуване на жилище. Необходимо е да се определят конкретни мерки, отговорник за тяхното изпълнение (напр. институция или учреждение), срок на реализация и размер на финансиране.

За пълното и ефективно осъществяване на регионалната демографска политика е необходимо:

1. Организационно обезпечаване

Обезпечаване координацията в действията на централните изпълнителни органи на държавната власт, органите за местно самоуправление по отношение на регионалната демографска политика.

Взаимодействие на държавните органи и на подопечните им организации с неправителствените организации, обществените обединения, благотворителните фондове и асоциации с цел широкото им привличане по отношение на реализацията на политиката и нейния мониторинг.

Развитие на инфраструктурата на службите и учрежденията.

2. Аналитично обезпечаване

Обосноваване на система от количествени и качествени показатели свързани със здравето и жизнения стандарт на семействата и демографската ситуация в дадения регион.

Регулярно провеждане на мониторинг свързан с жизнения стандарт на различните социални групи и типове семейства и на демографската ситуация. Формиране на мониторингови оценки, прогнози и препоръки.

Ежегоден анализ свързан с положението на семействата, жените и децата, на демографската ситуация и подготовка на ежегодни аналитични доклади.

3. Кадрово обезпечаване

Създаване на държавни закони свързани с дадена територия по отношение на подготовката на кадри, специализирани в работа със семейства, жени и деца.

Провеждане на конференции, семинари, курсове за повишаване на квалификацията и подготовката на специалисти по демографска политика.

4. Научно-методическо обезпечаване

Обобщаване и разпространение на опита на напредналите държави по отношение на работата свързана с провеждане на регионална демографска политика.

Разработване и публикуване на учебно-методически материали.

Провеждане на конференции и семинари по проблемите на семейството и демографската политика.

5. Информационно обезпечаване

Привличане на средствата за масова информация с цел разпространение на въпросите свързани с жизнения стандарт на различните типове семейства, социални и етнически групи, с пропагандиране на здравословния начин на живот, с достиженията на провежданата регионална демографска политика и т.н.

Важно условие за стартиране на регионална демографска политика се явява осъзнаването на значимостта на поставените в нея проблеми и необходимостта от разрешаването им от длъжностните лица от които зависи провеждането на политиката. Друго важно условие се явява формирането на благоприятно обществено мнение по отношение на политиката. Тя трябва да се публикува в местни вестници за да се види, че местните власти имат отношение към проблемите на семейството, демографската ситуация в региона и готовност към постепенно разрешаване на проблемите.

4.2. Концепция за основни показатели за мониторинг на демографската ситуация

Мониторинг на демографска ситуация представлява всяко постоянно наблюдение на изменението на числеността и състава на населението, както и на динамиката на демографските процеси за определен период от време и на определена територия. Обикновено целта на мониторинга се явява обезпечаването на отчета на изпълнение на мерките свързани с провеждането на демографска политика и влиянието ѝ върху демографските фактори, както и при разработването на демографски прогнози. Към задачите отнасящи се към организацията и провеждането на мониторинга се отнасят: събиране и обработка на статистическа и социологическа информация, отразяваща демографската ситуация; анализ на динамиката на основните демографски показатели, характеризиращи основните демографски процеси, числеността и състава на населението; обосноваване на внесените, в случаи на необходимост корекции в разработената и реализираща се демографска политика, а също така и в политика от другите социално-икономически сфери; аналитично обезпечаване на хипотезите при прогнозиране на числеността и състава на населението, трудовите ресурси, демографската динамика; подготовката на периодически доклади за демографска ситуация. Мониторингът е длъжен да отразява демографската ситуация в следните аспекти:

- Численост на населението и неговата динамика
- Социално-икономически състав на населението
- Численост и състав на домакинствата и семействата
- Брачност и стабилност на брака, матримониално поведение
- Раждаемост и репродуктивно поведение
- Планиране на семейството
- Смъртност и продължителност на живота
- Естествен прираст и възпроизводство
- Здраве и заболяемост
- Здраве на бременните и новородените
- Инвалидност

- *Медицинска помощ*
- *Миграции, бежанци и принудително преселение*
- *Образователна и трудова мобилност*
- *Численост и състав на населението в трудоспособна възраст*

Мониторингът на демографската ситуация предполага използването на следните основни демографски показатели:

- **Численост на населението и неговата динамика**
 - Обща численост на населението
 - Абсолютен прираст на населението
 - Темп на ръст и темп на прираст на населението
 - Дял на естествения и механичния прираст от общия прираст
 - Численост на градското население
 - Абсолютен прираст на градското население
 - Темп на ръст и темп на прираст на градското население
 - Дял на естествения и механичния прираст от общия прираст на градското население
 - Численост на селското население
 - Темп на ръст и темп на прираст на селското население
 - Дял на естествения и механичния прираст от общия прираст на селското население
 - Дял на градското население
 - Дял на селското население
- **Социално-демографски състав на населението**
 - Численост на мъжете и жените
 - Полово-възрастова структура на населението
 - Съотношение между жени и мъже
 - Коефициент на възрастова зависимост
 - Численост и дял на непълнолетните от общия брой на населението
 - Численост и дял на жените в репродуктивна възраст от общия брой на населението
 - Коефициент на демографско стареене
 - Разпределение на населението по ниво на образование
- **Численост и състав на домакинствата и семействата**
 - Брой на семействата
 - Разпределение на семействата по брой на членовете и среден размер
 - Разпределение на семействата по брой на децата и средния брой на децата до 18 години
 - Разпределение на семействата по тип
 - Брой и дял на непълните семейства
 - Брой на домакинствата
 - Разпределение на домакинствата по брой на членовете на едно домакинство и среден размер на домакинството
 - Разпределение на домакинствата по тип
 - Брой на домакинствата състоящи се от един човек
 - Разпределение на домакинствата състоящи се от един човек по възраст
- **Брачност и стабилност на брака, матримониално поведение**
 - Брой на регистрираните бракове
 - Общ коефициент на брачност
 - Разпределение на встъпващите в брак по възраст
 - Повъзрастов коефициент на брачност
 - Възраст на встъпване в брак
 - Дял на повторните бракове
 - Разпределение на населението по брачен статут, пол и възраст
 - Средна продължителност на брака

- Оценка на вероятността от встъпване в брак
- Отношение към сключването на брак
- Брой на регистрирането разводи
- Общ коефициент на разводимост
- Съотношение между бракове и разводи
- **Раждаемост и репродуктивно поведение**
 - Брой на родените (и по етнически групи)
 - Общ коефициент на раждаемост (и по етнически групи)
 - Повъзрастов коефициент на раждаемост (и по етнически групи)
 - Сумарен коефициент на раждаемост (и по етнически групи)
 - Брой на децата родени от жени на определена възраст (и по етнически групи)
 - Брой на деца родени от извънбрачни връзки и техния дял от общия брой на родените
 - Оценка на вероятността от раждане на още едно дете (по възраст на майката и брой на нейните деца)
 - Идеален, желан и очакван брой на деца
 - Мотиви за раждане на дете при определени условия
- **Планиране на семейството**
 - Брой на абортите
 - Брой на абортите на 1000 жени в определена възраст
 - Брой на абортите на 100 раждания
 - Численост и брой на жените имащи вътрешноматочни спирали
 - Численост и брой на жените използващи хормонална контрацепция
 - Използвани средства за предотвратяване на бременност (до раждането на първо дете, между първо и второ, между второ и трето и след трето)
 - Възраст на стартиране на половия живот
- **Смъртност и продължителност на живота**
 - Брой на умрелите
 - Общ коефициент на смъртност
 - Коефициент на детска смъртност
 - Коефициент на пернатална и неонатална смъртност
 - Брой на умрелите и коефициент на смъртност по причини на смърта
 - Повъзрастови коефициенти на смъртност по основни причини за смърт
 - Детска смъртност по основни причини за смърт
 - Интервална вероятност за умиране
 - Интервална вероятност за доживяване
 - Интервална средно очаквана продължителност на предстоящия живот
 - Интервална вероятност за умиране по причини за смърт
 - Средна продължителност на очаквания живот
 - Средна очаквана продължителност на живот при намаляване на смъртта по причини
 - Желана и очаквана продължителност на живота
- **Естествен прираст и възпроизводство на населението**
 - Естествен прираст на населението
 - Общ коефициент на естествения прираст
 - Брутен коефициент на възпроизводство на населението
 - Нетен коефициент на възпроизводство на населението
 - Истински коефициент на естествен прираст
- **Здраве и заболяемост**
 - Ниво на заболяемост при децата (при първа диагноза) по основни групи болести
 - Ниво на заболяемост на децата до 1 година по основни групи болести
 - Ниво на заболяемост при подрастващите (при първа диагноза) по основни групи болести

- Ниво на заболяемост при възрастните (при първа диагноза) по основни групи болести
- Брой на дните при временна нетрудоспособност по основни групи болести
- **Здраве на бременните и новородените**
 - Ниво на заболяемост, предшествващи и възникващи по време на бременността по основни заболявания
 - Дял на нормалните раждания
- **Инвалидност**
 - Численост на децата-инвалиди и техния дял сред децата на съответната възраст
 - Ниво на първичната инвалидност
 - Разпределение на децата-инвалиди по основни заболявания, обуславящи възникването на инвалидността
- **Медицинска помощ**
 - Оценка на достъпността и качеството на медицинската помощ
 - Оценка на достъпността на лекарства
- **Миграции, бежанци и принудително преселение**
 - Брой на имигрантите на дадена територия
 - Общ коефициент на имиграция
 - Разпределение на имигрантите по пол и възраст
 - Повъзrastови коефициенти на имиграция
 - Разпределение на имигрантите по държави
 - Брой на емигрантите
 - Общ коефициент на емигрантите
 - Разпределение на емигрантите по пол и възраст
 - Повъзrastови коефициенти на емиграция
 - Разпределение на емигрантите по държави
 - Миграционен прираст (салдо)
 - Общ коефициент на миграционен прираст (салдо)
 - Повъзrastов коефициент на миграционен прираст (салдо)
 - Оценка на вероятността от миграция
- **Образователна и трудова мобилност**
 - Оценка на вероятността от смяна на работа
 - Оценка на вероятността от повишаване на квалификацията и нивото на образование
 - Оценка на вероятността от получаване на нова професия
- **Численост и състав на населението в трудоспособна възраст**
 - Брой на населението в трудоспособна възраст (и по етнически групи)
 - Възrastова структура на населението в трудоспособна възраст (и по етнически групи)
 - Средна продължителност на предстоящия живот в трудоспособна възраст (и по етнически групи)
 - Вероятност за умирање в трудоспособна възраст (и по етнически групи)
 - Вероятност за доживяване до края на трудоспособната възраст (и по етнически групи)
 - Структура на населението в трудоспособна възраст по образование (и по етнически групи)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Мерките заложенi в демографската политика от гледна точка на тяхното влияние могат да бъдат разглеждани като стимулиращи или ограничаващи. Задачата им е да променят поведението, чрез създаване на преимущество на тези, които в най-голяма степен съответстват на обществените потребности декларирани в целите на политиката. По правило обаче стимулите и ограниченията влияят на поведението ограничено време. След това населението се адаптира към тях и не ги възприема като такива. Най-важната част от политиката са тези мерки, които се намират в т.нар.

„златна среда” (между стимулиращите и ограничаващите). Те могат да бъдат назовани „Социални гаранции”. Те осигуряват стабилност и предсказуемост на условията в които хората реализират своите демографски потребности.

Приоритети на демографското развитие в областта на стимулиране на раждаемостта и укрепване на семейството:

- Формиране на система от обществени и личностни ценности, ориентирани към семействата с две и повече лица
- Повишаване на материалното благосъстояние, нивото и качеството на живот на семейството
- Създаване на социално-икономически условия, благоприятстващи раждането, израстването и възпитанието на повече от едно дете, включващи възможност за получаване на общо и професионално образование, работа с достойно заплащане, както и възможност за обезпечаване на семейството със съответните жилищни условия
- Обезпечаване на работещите имащи деца с условия благоприятстващи съчетаването на работния процес с изпълнението на семейните задължения
- Повишаване на възпитателния потенциал на семейството
- Разработване и реализация на стратегия за развитие на достъпни форми за осиновяване
- Разработване и приемане на мерки за стабилизиране на пазара на труда и увеличение на работната заплата
- Повишаване на помощите за отглеждане на децата от семейства със средно или висше образование
- Поддръжка на младите семейства, в т.ч. при раждане на дете – увеличаване на помощта, усъвършенстване на кредитната система при закупуване на жилище в зависимост от броя на децата в семейството

Приоритети на демографската политика в областта на миграцията:

- Провеждане на комплекс от правни, организационни и финансови мерки, насочени към легализация, адаптация и обществено полезна интеграция на мигрантите с отчитане на порово-възрастовите им характеристики, нивото на здраве и професионална квалификация
- Привличане на имигрантите
- Създаване на икономически условия за съкращаване на емиграционните потоци
- Разработване на мерки за повишаване на териториялната мобилност на работната сила

Приоритети на демографската политика в областта на укрепване на здравето и увеличаване на продължителността на живот:

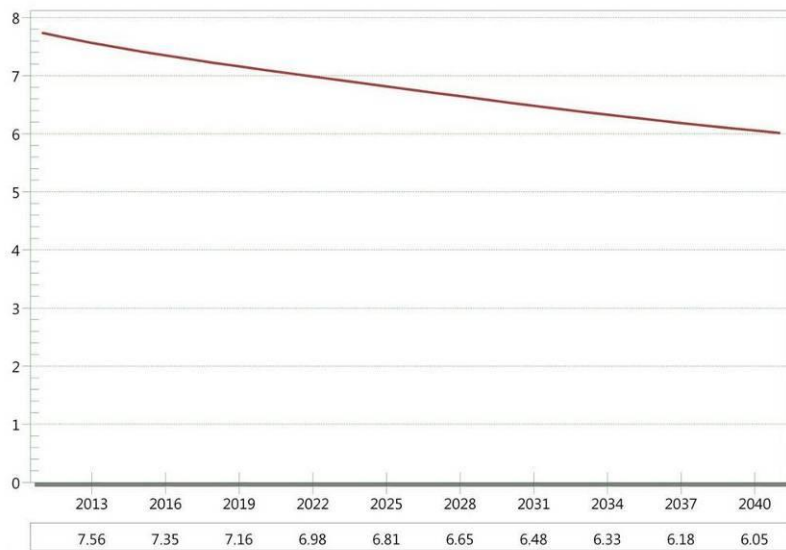
- Укрепване на здравето на децата и подрастващите, чрез усъвършенстване на мероприятията насочени към профилактика на травматизма и отравянето, към борбата с тютюнопушенето, алкохолизма и наркоманията и насърчаване на развитието на физическата култура и спорта
- Обезпечаване на ранната диагностика и качествено лечение на репродуктивното здраве на населението, преди всичко на подрастващите, развитие на нови подходи към хигиенното и нравствено възпитание, подготовка за семейния живот
- Подобряване на здравеопазването сред населението в трудоспособна възраст, чрез ранно откриване и лечение
- Съхраняване на здравето на по-старите хора, чрез ранно откриване на сърдечно-съдови, онкологични, ендокринни и инфекциозни заболявания
- Разпространяване на здравословния начин на живот
- Намаляване на употребата на алкохол
- Развитие на държавни и недържавни форми на оказване на специализирана медицинска помощ, включително използване на високи медицински технологии
- Реализация на комплексни мерки за по-нататъшно развитие на психиатричната и наркологичната помощ за населението
- Обезпечаване на охраната и по-добри условия на труд
- Обезпечаване на достъпа за лица с ограничени възможности до заобикалящата ги среда и максимално използване на потенциала им

Напълно съм съгласен и поддържам твърдението на професор Минко Минков (2004), че „Демографската криза в България изисква провеждането на рационална демографска политика. Необходимо е държавата да започне да провежда действаща, а не имитативна политика по отношение на спиране на намаляването на броя на своето население. Държавата е длъжна да обърне повече внимание на семействата с проблеми свързани с раждането на дете. Новите репродуктивни технологии са добре развити и дават нови шансове за тези семейства, а те не са никак малко - по данни на Асоциацията по стерилитет и репродуктивно здраве в България има около 250 000 безплодни семейства, като само около 3500 жени годишно получават шанс да забременеят ин витро.

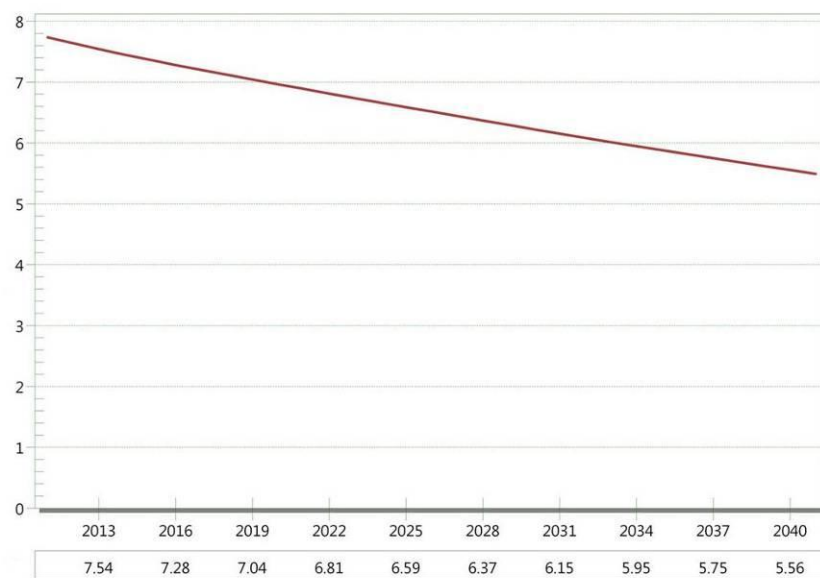
В противен случай, според тривариантната прогноза до 2041 г., населението на страната ще намалее за 30 години до 6.05 млн. души при реалистичния вариант на прогнозата (НСИ – 6.11 млн. души), до под 5.6 млн. души при песимистичния вариант (НСИ – 5.99 млн. души) и до 6.57 млн. души според оптимистичния вариант (НСИ – 6.35 млн. души).

Графика №1

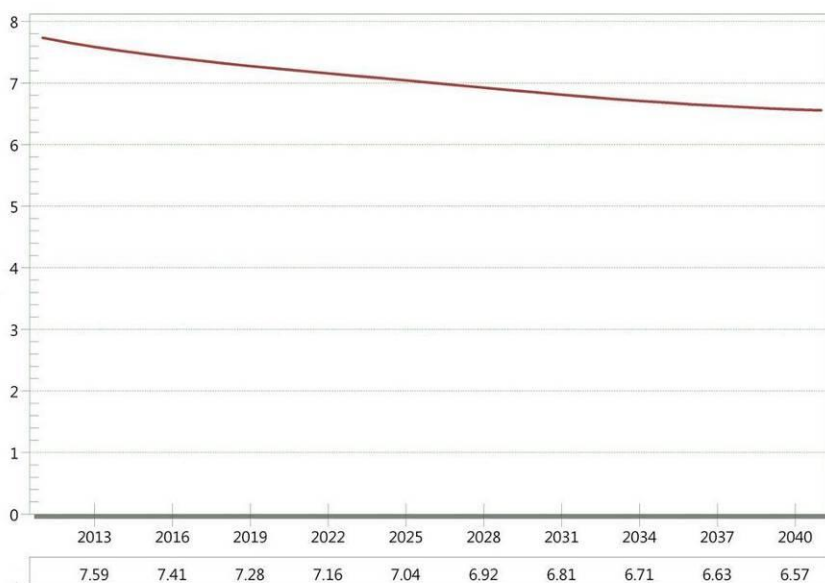
Прогноза за населението на Р България за периода 2011-2041 г.
(реалистичен вариант)

Графика №2

Прогноза за населението на Р България за периода 2011-2041 г.
(песимистичен вариант)

Графика №3

Прогноза за населението на Р България за периода 2011-2041 г.
(оптимистичен вариант)

Въпреки че, историята на демографската политика показва, че тя е слаб инструмент за подчертано влияние върху възпроизводството на населението, защото общественно-икономическите условия обикновено я „препъват“ поради факта, че тя се използва като „главното лекарство“ за „лечение“ на „болни“ икономически и социално-политически системи, в заключение може да се твърди, че устойчиво социално-икономическо развитие, ръстът на икономическия и човешки потенциал на страната, разрешаването на социално-икономическите ѝ проблеми е невъзможно без

отчитане на демографските фактори и без провеждането на правилна и резултатна демографска политика.

Справка за приносите в дисертационния труд

1. Разкрити са същността и особеностите на демографската политика в световен мащаб на базата на проследяване на нейната история – от древността до началото на 21 в.
2. Разкрита е взаимовръзката между демографските процеси и демографската политика на територията на Р България след Освобождението до наши дни
3. Предложена е структура на регионалната демографска политика
4. Предложена е концепция за основни показатели за мониторинг на демографската ситуация

Списък на публикациите по темата на дисертационния труд

1. Русев М., **Кл. Найденов** – “Етническият синдром в българската демографска политика”, *“Геополитика”* 2, София 2004
2. **Найденов Кл.** Историческо развитие на концепциите за демографска политика до края на Втората световна война, сборник „География и регионално развитие”, С. 2008

Благодарности

Издавам своята благодарност за предоставената ми възможност да защита дисертационната си теза в СУ „Св. Кл. Охридски” и по-конкретно на преподавателите от Геолого-Географския факултет - катедри „Регионално развитие”, „Регионална и политическа география” и „Картография и ГИС”, които ми оказаха компетентна научно-методологическа помощ.